

ISSN 2311-8458

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія психологічна

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 159.9(05)
НЗ4

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор З.Я. Ковальчук. Львів: ЛьвДУВС, 2023. Вип. 2 106 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 08.12.2014 р. КВ № 210-92-10892 ПР.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та розміщення в електронних сервісах ЛьвДУВС (протокол від 27 грудня 2023 р. № 7).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 491 від 27 квітня 2023 року (додаток 3) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі психологічних наук (053 – Психологія).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ковальчук Зоряна Ярославівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної психології Інституту управління, психології та безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ – головний редактор.

Богуслав Стелсер (Bogusław Stelcer), кандидат наук, психолог, доцент кафедри харчування та дієтології факультету браматології та харчування, Природничий університет у Познані, Польща.

Заверуха Ольга Ярославівна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри філософії та педагогіки, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького.

Католик Галина Вікторівна, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології, Інститут управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Кузьо Любов Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення факультету № 2 ІПФПНП, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Лялюк Галина Миколаївна, доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ.

Угрин Ольга Георгіївна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ.

У публікаціях висвітлено результати психологічних досліджень, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія.

За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти. Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

Офіційний сайт видання: <https://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/psychology>

УДК 159.9-316.46

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-1>**Бліхар В'ячеслав Степанович,**доктор філософських наук, професор,
директор,

Інститут управління, психології та безпеки

Львівського державного університету внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7545-9009>

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА РІЗНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СЕРЕДОВИЩ

Анотація. У статті проаналізовані окремі особистісні психологічні риси політичних лідерів, що уможливають політичну професійну діяльність та консолідацію суспільства навколо своєї особи, а також вплив типів їхніх реакцій на соціальні виклики. Здійснено теоретичне дослідження прояву особистісних психологічних особливостей політиків та їхніх ретрансляцій у суспільній діяльності, що проявляється крізь призму соціокультурного середовища. Також проведено аналіз особливостей соціокультурних регіонів, їхніх відмінностей у ставленні до суспільних змін у політичній сфері. Цей феномен розглядається як результат функціонування прояву лідером індивідуальних психологічних особливостей, адже традиції соціуму насамперед впливають на те, яким буде політичний лідер як особистість і як ці індивідуальні риси будуть проявлятися у контексті його соціальної відповідальності. Особлива увага звертається на особистість авторитарних лідерів, такий тип особистості є цікавим з точки зору психології через те, що уособлює собою не просто культурні традиції та правила політичної культури того чи іншого регіону і являє собою сукупність індивідуальних особливостей, що чітко сформувались на фоні певних соціальних потрясінь. Запропоновано модель розвинутих лідерських якостей, які мають бути притаманні політичному лідеру. Політична діяльність є специфічною, адже уособлює собою наявність у політика особливих індивідуальних акцентуацій характеру. Також особистість лідера є важливою насамперед через особливість цього статусу, що визначає за ним певні обов'язки, вузько спрямовану діяльність, що базується на здатності до розуміння потреб соціуму, певних його верств. Лідерство неможливе без суспільства, зважаючи на те, що в кожному соціумі обов'язково є лідер, хто уособлює високий рівень соціальної відповідальності, а також сприймається соціумом як сукупність певних рис, якими він повинен володіти. Цей принцип пояснюється колективним несвідомим, що розуміється як сприйняття лідера не як особистості з певними обов'язками, а як архетип, яким його сприймає соціум.

Ключові слова: політичний лідер, соціокультурне середовище, особистість лідера, суспільні відносини.

Blikhar Viacheslav. Psychological characteristics of the personality of a political leader in different socio-cultural environments

Abstract. The article analyzes individual psychological traits of political leaders that enable political professional activity and the consolidation of society around their person, as well as the influence of the types of their reactions to social challenges. A theoretical study of the manifestation of the personal psychological characteristics of politicians and their retransmissions in public activity, manifested through the prism of the socio-cultural environment, was carried out. An analysis of the peculiarities of socio-cultural regions, their differences in attitude to social changes in the political sphere was also carried out. This phenomenon is considered as the result of the functioning of the manifestation of individual psychological characteristics by the leader, because the traditions of society, first of all, affect what a political leader will be like as a person, and how these individual traits will be manifested in the context of his social responsibility. Particular attention is paid to the personality of authoritarian leaders, this type of personality is interesting from the point of view of psychology, due to the fact that it embodies not just the cultural traditions and rules of the political culture of one or another region, but is a set of individual characteristics that clearly formed against the background of certain social upheavals. A model of developed leadership qualities, which should be inherent in a political leader, is proposed. Political activity is specific, because it represents the presence of a politician's special individual accentuations of character. Also, the leader's personality is important, first of all, due to the peculiarity of this status, which determines certain duties for him, narrowly directed activity based on

the ability to understand the needs of society, certain of its strata. Leadership is impossible without society, given the fact that in every society there is necessarily a leader who embodies a high level of social responsibility, and is also perceived by society as a set of certain traits that he must possess. This principle is explained by the collective unconscious, which is understood as the perception of the leader not as an individual with certain responsibilities, but as an archetype that is perceived by society.

Key words: *political leader, socio-cultural environment, leader's personality, social relations.*

Вступ. Лідер є основною складовою частиною суспільного конструкту, адже це особистість, наділена передовсім додатковою психологічною відповідальністю, за ким слідує і хто здатний впливати на маси. На основі проведеного аналізу наукових джерел можна ствердити, що поняття політичного лідерства загалом і особистості лідера зокрема є важливим для його розгляду під різними кутами, для прикладу у його психологічному, філософському, політологічному та ін. вимірах. Тому психологічний вимір особистості лідера є важливим для того, щоб здійснювати свою діяльність як суб'єкт суспільних відносин, адже характер того, яким чином він проявляє лідерські якості та поширює наратив певної категорії населення, впливає не лише на особистісне позиціонування його як лідера, а й певної групи осіб. У цьому, власне кажучи, контексті необхідно підкреслити важливий нюанс у розкритті особистості лідера загалом та його індивідуальних психічних аспектів зокрема, що виражаються в тому, що його індивідуальні внутрішні особливості доцільно розкривати через систему цінностей та особистісних акцентуацій характеру, на які насамперед впливає суспільство, його культура, через позицію колективного несвідомого. Отже, таку позицію вперше висвітлив у своїх наукових роботах відомий психоаналітик Карл Густав Юнг, який зокрема відзначав, що колективне несвідоме – це надбання індивіда, якого не було у свідомості, і яке було набуто спадково, а не індивідуально, та складається переважно з архетипів [1, с. 316]. Загалом, розуміння архетипу є дуже цікавим, воно характеризується наявністю певних форм у психіці, які немов би присутні завжди. Своєю чергою поняття архетипу має символічний характер, певні структуровані образи, які за своїм змістом покликані символізувати певну модель поведінки чи спо-

субу життя. Цікавим є і те, що такий принцип колективного несвідомого, запропонований Юнгом у психологічній науці, відкриває поле для маневрів у PR-кампаніях політиків, адже можна стверджувати, що, розуміючи особливості людської психіки, а саме те, що суспільству притаманне міфологічне мислення, особистість політика насамперед як особистість, яка презентує себе та показує певні особистісні якості тощо. Такий психологічний конструкт мав би бути сприйнятим суспільством.

Врешті, чимало зарубіжних колег присвячували свої дослідження задекларованій у темі статті проблематиці. Зокрема, з-поміж інших можна назвати таких: Simonton Dean Keith [10, p. 53–69], Mike Medeiros, Alessandro Nai, Ayşegül Erman & Elizabeth Young [11], Alberto López Ortega [12], D. Ofosu-Anim [13], V. Kiran [14], Eran Amsalem & Lior Sheffer [15] та інші. Беручи за основу ці та чимало українських досліджень, усе ж таки необхідно констатувати, що тема ще не досить вивчена. У зв'язку з тим **мета статті** полягатиме в аналізі особистості політичного лідера різних соціокультурних середовищ у контексті глибокої психології.

Матеріали та методи. Реалізуючи основні положення структури особистості політичного лідера, необхідно насамперед звернутись до підходів наукової психології та політології, які загалом стосуються визначення сукупності структур та підструктур особистості. Адже наявність в індивіда статусу соціально важливого лідера додатково визначає в ньому конкретні обов'язкові акцентуації з потужною тенденцією, якими має бути наділена така особистість [3, с. 121–134].

Результати дослідження. Питання політичного лідерства є доволі різноманітним та має безліч підходів до проблематики особистості як суб'єкта, безпосередньо активної політичної діяльності. Доволі важливим є під-

хід Р. Зіллера, який вказував на тип політичного лідера, виходячи з позиції Я-концепції, адже такий поділ доволі цілісно розкриває особистість політичного лідера не у соціальних межах, на які орієнтується його свідомість, а на внутрішні чинники того чи іншого типу вираження себе як політика.

Велику роль у політичній психології має колективне несвідоме. Феномен, запропонований К. Г. Юнгом, чітко розкриває розуміння того, яким саме чином соціуму властиво сприймати особистість лідера, а саме через певний архетип, що є уособленням певної поведінки. Важливу роль у формуванні політичного лідера відіграє соціокультурне середовище, адже воно може визначити його особистісну спрямованість через систему власних цінностей, що розвивалися під впливом культури сучасної чи минулої, при тому чи іншому соціуму. У цьому контексті важливо окремо визначити особистість авторитарного лідера. Такими прикладами можуть бути регіони з «радянським» минулим, закритими релігійними традиціями, соціокультурною кризою та сильним культурним зв'язком з минулим.

Кожна лідерська особистість характеризується насамперед високим рівнем актуалізації та усвідомлення. Також формування такої особистості з точки зору психології є процесом тривалим та таким, що у своїй основі потребує активного залучення індивіда у соціум у будь-якій формі. Це можуть бути активні прояви соціалізації чи то пасивні через формування лідерської індивідуальності у контексті субкультурного утворення.

Загалом можна свідчити про те, що сам феномен лідерства у структурі розвитку особистості є доволі цікавим та багатограним, люди на певному етапі особистісного розвитку та самоактуалізації можуть розвивати у собі лідерські тенденції шляхом підвищення рівня психологічної відповідальності, стресостійкості тощо. Отже, участь особи в політиці як суспільно важливого лідера вже підкреслює наявність особистісних психологічних характеристик та ціннісних орієнтирів. Для прикладу, як стверджує сучасна

дослідниця, «цінності людини є основною максимою у структурі її особистості, індивідуально інтегрованою частиною духовних загальнолюдських засад, а ціннісні орієнтації є психологічним утворенням, яке визначає цю особистісну частину, тому її можна визначити як духовні загальнолюдські принципи, які є невід'ємною частиною особистості, основна максима, фундаментальна істина, ціннісні орієнтації – це певні переконання особистості щодо їх важливості та необхідності прагнення до них» [2, р. 159].

З огляду на професійну діяльність лідера, ми переконані, що варто зважати на те, що він реалізує внутрішнє свідоме чи несвідоме бажання влади, що своєю чергою втамовує жагу до прояву несвідомих, інстинктивних, прадавніх поривів домінування, особливо у контексті сучасного суспільства. Адже у ньому вагомість внутрішнього психічного особистості відіграє провідну роль, що своєю чергою може підсилювати акцентуації та закріплювати індивідуальні цінності, надаючи їм більшої ваги, аніж цінностям соціуму. Загалом, політичну діяльність доцільно трактувати як соціально організовану поведінку у сфері політики, яку люди здійснюють для задоволення своїх потреб самоздійснення, зважаючи на те, що такого роду діяльність – частина культури та впливає на досягнення лідером низки суспільно значущих цінностей тощо [7].

У науковій площині є багато підходів до вивчення проблематики лідерства. Цікавий підхід Р. Зіллера та його колег, які запропонували типологію особистості політичних лідерів, що базувалась на їхній самооцінці та складності Я-концепції. Отже, відповідно до цих досліджень існують такі типи політичних лідерів, як: аполітичні політики, прагматики, політичні лідери з високою самооцінкою й низькою складністю, політики з низькою самооцінкою та низькою складністю Я-концепції [4, с. 174–204].

Перший тип лідерів – «аполітичні політики» – характеризується високою самооцінкою та складною Я-концепцією із наявною властивістю сприймати інформацію, що без-

посередньо їх стосується, до того ж не відчувати загрози власній Я-концепції. Натомість компенсація у них такої властивості відбувається через почуття відірваності від власних послідовників, їм важко вдається реагувати на їхню поведінку. Доповнюючи характер цього типу політичного лідера, важливо підмітити, що йому можуть бути притаманні тенденції до авторитарного правління, адже відчуття відірваності від населення держави у політика вказує на неспроможність відчувати суспільні тенденції, відповідно, адекватно їх сприймати.

Другий тип – «прагматики», у них висока здатність Я-концепції, натомість їм властива низька самооцінка. У взаємодії із соціумом вони більш гнучкі, ніж перший тип «аполітичного політика». Це проявляється у тому, що їм притаманно реагувати на стимули суспільства. Своєю чергою така розвинута здатність вказує на те, що вони прислухаються до думок людей та немов підлаштовуються під суспільні тенденції, видозмінюючи свою поведінку у політичному просторі на основі зворотного зв'язку з громадськістю.

Третій тип – політичні лідери – з високою, стабільною самооцінкою та низькою складністю Я-концепції, в яких не проявляється реакція на думки інших людей. Поведінка та пізнавальні процеси у них мають жорсткий характер. По своїй суті, вони виступають як ідеологи певної політичної тенденції. Володіючи жорстким характером, вони намагаються через таку модель поведінки та всі інші реакції, що їй притаманні, компенсувати нецілісне Я.

Четвертий тип – політики з низькою самооцінкою та низькою складністю Я-концепції, із сильною реакцією на вузьке коло соціальних стимулів.

Урешті-решт, за такого роду підходу до типології особистості політичних лідерів можна стверджувати, що поняття лідерства є багатограним аспектом людського буття. Типи політичних лідерів є доволі цікавими та ширше розкривають погляд на особистість загалом, адже основою типологічного підходу Р. Зіллера є Я-концепція політичного

лідера та індивідуальна особливість підходів до зв'язків з іншими крізь призму власного суб'єктивного сприйняття себе.

На важливість розгляду особистісних рис характеру, психологічного складу та поведінки суб'єктів політичних процесів вказував Г. Лассуелл, який зосереджувався на тому, що характер політика впливає на політичний розвиток. Він виділяв два основних типи політика [5, р. 471–497]: «примусовий» і «драматизуючий», разом з тим підкреслив підтип «неупереджений»: «примусовий» – політик з таким характером володіє жорсткістю, в основному, йому притаманні заперечення новизни, одноманітна спрямованість мислення і діяльності; «драматизуючий» – характером схильний до провокацій, флірту і т.п. Він є повною протилежністю «примусового» за своїм характером; «неупереджений» – такий політик відрізняється відсутністю яскравих емоційних станів; у політиці такі люди стають, наприклад, хорошими дипломатами і т. д.

Відзначений концепт є чітким та лаконічним, мірою того, що розмежовує характер особистості та її відтворення у політичній площині. Особливу увагу необхідно звернути на тип «неупереджений», адже можна говорити про те, що такий тип може бути нетиповим та менш ефективним, адже суть особистості в політиці – вміти яскраво себе подати і проявляти емоції, задля такої форми впливу на соціум, як зараження, що своєю чергою має збільшити його популярність. Саме через це вони стають найуспішнішими в бюрократії.

Важливим аспектом в особистості лідера є його прагнення до влади. З точки зору базового підходу через психологічний аналіз можна стверджувати, що згідно з критерієм прагнення до влади можна виокремити два типи політичних лідерів: *авторитарних* – які керуються принципом реалізації влади через примус та побудову суспільства більш архаїчного типу зі збереженням соціокультурних традицій; *демократичних* – їхня реалізація влади діє через переконання та орієнтацію на суспільний діалог. Здебільшого суть лідерів такого типу проявляється в тому, що чим більше вони будуть проявляти гуманно-цен-

тричні цінності, тим більший шанс до їхньої реалізації як лідерів.

Сам характер прояву лідерства є широким, але здебільшого політичні лідери авторитарних країн насамперед керуються власними амбіціями та націлені на збереження сталих традицій. Вони є прикладом впливу соціокультурного середовища на цінності та на їх стійкість. Прикладами авторитарних лідерів сьогодення є президент Туреччини Р.Т. Ердоган, голова Китайської Народної Республіки Сі Цзіньпін.

Зупинюсь детальніше на психологічному портреті одного з них. Цікавим прикладом нетипового авторитарного лідера є Реджеп Тайїп Ердоган, який реалізує свою політику на основі потужного культурного зв'язку сучасної Туреччини та Османської імперії. Ця ознака притаманна всім диктаторам: Ердоган часто виступає як лідер нації, також він опублікував багато книг про себе і про майбутнє Туреччини як нового відтворення Османської імперії. Цей лідер не просто є продуктом соціокультурного середовища свого часу та збережених османських традицій, а й харизматичною особистістю. Його особливості проявляється передовсім у його «стратегічній мудрості», адже будучи хрестоматійним автократом, він привів Туреччину у НАТО, отже, ще більше закріпив за Туреччиною поважний статус на міжнародній політичній арені. Таким чином, він довів турецькому народу свою рішучість. Разом з тим Ердоган проявив сильні лідерські якості (адже багато автократів намагаються заручитись підтримкою Заходу). Він проявив стійкі риси сильного, хитрого лідера, серед них – дипломатичність, відстоювання власних позицій, рішучість, маніпулятивність у відстоюванні інтересів власної держави. Можливо, для демократичних політичних лідерів така поведінка зазвичай буде означати «політичну смерть», тому вони не йдуть на подібні кроки та ризикові угоди, адже в основі їхнього типу правління є діалог та гуманістично-центрична стратегічна модель, принципи якої такий політик не всього лиш має поділяти, а ще й активно її демонструвати.

Врешті-решт, лідери-автократи – це перш за все результат ментальних полів суспільства, у якому важливу роль відіграють позиції власної культури та збереження традицій поколінь. Такі моделі правління можемо побачити на прикладі авторитарних країн, серед них – Китайська Народна Республіка, Саудівська Аравія, Туреччина та інші.

Також у демократичних країнах політичні лідери як особистості росли у соціокультурних просторах, які зосереджувались на індивідуальності особистості та націлені на її розкриття, свободу та самореалізацію і т.д. У сукупності колективне несвідоме у соціумі демократичних країн зосереджене на міфології особистісного розвитку, розкритті індивідуальності, важливості особистості, саме тому у таких соціумах політичні лідери не володіють яскраво вираженими соціальними привілеями за межами своєї посади, тоді як автократи мають безумовну владу та такі основні підходи до правління, як сильний потяг до влади та необмежені права. Як підтверджує практика, особистість автократа має стійкі жорсткі риси характеру, може свідчити також про те, що жага до влади розглядається як стародавня, генетично зумовлена людська мотиваційна сфера, особливо якщо фактор влади ще й визначає соціальні привілеї, як це було у радянському союзі.

Врешті, коли авторитарні політичні лідери можуть відкрито проявляти стійкі жорсткі особистісні риси, певною мірою використовуючи цю владу, як ймовірно компенсацію за жорсткі умови життя в дитинстві, соціумі, сім'ї, то політичні лідери демократичних країн швидше за все жили в умовах, за яких вони мали якісний особистісний розвиток. Ця думка є дуже цікавою, оскільки може свідчити про те, що авторитаризм у принципі більше притаманний країнам з кризовим минулим, або такою ситуацією в моменті, коли індивід є не досить сформованою особистістю в особистісному або професійному плані, чи перебувають у культурному просторі, якому притаманні архаїчні релігійні традиції. Такими прикладами соціокультурних середовищ, яким притаманний авторитаризм, можуть

бути країни з «радянськими» традиціями, закритими релігійними традиціями, соціокультурною кризою та сильним культурним зв'язком з минулим.

Отже, доповнюючи ці параметри, можна стверджувати, що такі соціокультурні особливості утворюють своє колективне несвідоме, устанавлюючи правила суспільного життя та певні соціальні ролі. Отже, особистість, що живе в країнах з такими ознаками, має певний тип політичної культури, що засвоювався впродовж довгого часу як самою культурою, так і індивідуально. Ставши лідером такого суспільства, особистість буде продукувати певну політичну культуру і надалі. Для прикладу, як стверджують окремі дослідники, «вірою у важливість харизми для політичного лідера відзначаються також респонденти, яким порівняно більш притаманний захисний механізм проєкції, в такий спосіб втілюючи в ньому власне прагнення безпеки і комфорту» [16, с. 98].

Окрім того, актуальним питанням, що стоїть перед особистістю політичного лідера, є і гендерний аспект. Сучасність підтверджує, що жінки у політиці є важливим елементом кожної демократичної держави, що вказує на цінності суспільств таких країн та модифіковані сприйняття колективного несвідомого, тенденції до рівноправ'я та є інтегрованими складниками прогресивного суспільства. Доволі великий досвід розвитку різних соціокультурних утворень вказує на те, що більшу частину людської історії особистість лідера насамперед розумілась як «індивід із сукупністю гендерно-стереотипних рис характеру», в яких політичний лідер скоріше за все мав бути чоловіком, що мало вказувати на потенційно кращі лідерські якості та жорсткість характеру. Разом із тим історико-культурний

досвід довів, що це далеко не так. Сучасний розвиток багатьох соціокультурних середовищ підкреслює те, що імідж жінки-політика є складнішим, оскільки він передбачає наявні в них інтегровані чоловічі риси, що стереотипно зумовлені, але, попри те, має й підкреслювати притаманні їм жіночі риси (до прикладу, Маргарет Тетчер є прикладом цієї думки) [6, с. 58–65].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, необхідно відзначити, що особистість політичного лідера та феномену лідерства загалом є цікавим аспектом для дослідження та розвитку сучасних політичних досліджень. Особистість насамперед – це сукупність індивідуальних психічних властивостей, що визначають людину зрілу, реалізовану, осмислену. Політичне лідерство є важливим соціальним конструктом, а особистості, будучи політичними лідерами, мають сукупність певних психічних ознак, що проявляються не лише в приватному житті, а й у суспільному. Про таку особу можна свідчити, що вона володіє високим рівнем відповідальності, адже виконує важливу суспільну функцію за наявності компетенцій стресостійкості та самореалізації. Також політичний лідер розглядається не лише як окрема індивідуальність, а як соціокультурний елемент. Загалом, політичними лідерами у сучасному світі стають особи, хто незаперечно прагне до влади. Ці процеси відбуваються на свідомому та несвідомому рівнях, і саме це є визначальною, стандартизованою рисою особистості, притаманною усім політичним лідерам сучасного політичного Олімпу.

Питання особистості політичного лідера завжди буде актуальним, адже його характер та індивідуальні особливості мають вплив через систему активних дій, здійснених ним на комунікацію із соціумом та вплив на нього.

Список використаних джерел:

1. Юнг К.Г. Психологія несвідомого / перекл. Київ : Центр навчальної літератури, 2022. 404 с.
2. Voloshyna N. Value orientations in the structure of the personality. P. 158–176. http://dx.doi.org/10.30525/978-9934-571-27-5_8.
3. Bétéille A., Ahmed A.S., Allen N.J., Carter A.T., Ingold T., Lock G., Srinivas M.N., & Hervé Varenne. Individualism and Equality and Comments and Replies. *Current Anthropology*. 1986. Vol. 27. Iss. 2. P. 121–134. <http://www.jstor.org/stable/2742970>.

4. Ziller R., Stone W., Jackson R., and Terbovic J. Self-other orientations and political behavior. *In A psychological examination of political leaders, edited by M. Hermann*. New York : Free Press, 1977. P. 174–204.
5. Merelman R.M., Harold D. Lasswell's Political World: Weak Tea for Hard Times. *British Journal of Political Science*. 1981. Vol. 11. Iss. 4. P. 471–497. <https://doi.org/10.1017/S0007123400002751>.
6. Ліпкан В. Політичне лідерство Сі Цзінь Піна. *Літопис Волині*. 2023. № 28. С. 261–271. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.38>.
7. Maja Adolfsson & Anna-Britt Coe. Understanding how place is addressed in research on young people's political action: cases from Sweden. *Journal of Youth Studies*. 2022. <https://doi.org/10.1080/13676261.2022.2144715>.
8. Кошетар У., Литвинська С., Сібрук А. Соціокомунікативні аспекти феномену політичного лідера і сучасні мас-медіа. Scientific Collection «InterConf+». 2022. № 21(109). С. 230–238. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.05.2022.029>.
9. Коренева Ю. Психологічний портрет політичного лідера. *Молодий вчений*. 2022. № 6. С. 15–17. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-6-106-4>.
10. Simonton Dean Keith. The Personal Characteristics of Political Leaders: Quantitative Multiple-Case Assessments. 2014. In book: *Conceptions of Leadership*. P. 53–69. https://doi.org/10.1057/9781137472038_4.
11. Mike Medeiros, Alessandro Nai, Ayşegül Erman, Elizabeth Young. Personality traits of world leaders and differential policy responses to the COVID-19 pandemic. *Social Science & Medicine*. 2022. Vol. 311. 115358. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2022.115358>.
12. Alberto López Ortega. The personality is political (especially for populists). *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*. 2023. <https://doi.org/10.1080/17457289.2023.2189728>.
13. Ofosu-Anim D. Political Leadership: A New Conceptual Framework. *Open Journal of Leadership*. 2022. Vol. 11. P. 398–421. <https://doi.org/10.4236/ojl.2022.114021>.
14. Kiran V. Personality Traits That All Successful Politicians Share. <https://politicalmarketer.com/personality-traits-in-politicians/>
15. Eran Amsalem, Lior Sheffer. Personality and the Policy Positions of Politicians. *Political Psychology*. Vol. 44. Iss. 1. P. 119–138. <https://doi.org/10.1111/pops.12821>.
16. Kryvenko I.S., Hrynyshyn N.O. Tell me who is your favorite politician, and I'll tell you who you are: psychological factors of the ideal political leader's image among Ukrainians. *Insight: the psychological dimensions of society*. 2022. Vol. 7. P. 90–100. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-7-7>.

References:

1. Jung, C.G. (2022). *Psykhologhiia nesvidomoho [Psychology of the unconscious]*; perekl. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. 404. [in Ukrainian].
2. Voloshyna, N. Value orientations in the structure of the personality. 158–176. http://dx.doi.org/10.30525/978-9934-571-27-5_8.
3. Bétéille, A., Ahmed, A.S., Allen, N.J., Carter, A.T., Ingold, T., Lock, G., Srinivas, M.N., & Hervé, Varenne. (1986). (Individualism and Equality [and Comments and Replies]. *Current Anthropology*. 27(2). 121–134. <http://www.jstor.org/stable/2742970>.
4. Ziller, R., Stone W., Jackson, R. & Terbovic J. (1977). Self-other orientations and political behavior. *In A psychological examination of political leaders, edited by M. Hermann*. New York: Free Press. 174–204.
5. Merelman, R.M., & Harold, D. (1981). Lasswell's Political World: Weak Tea for Hard Times. *British Journal of Political Science*. 11(4). 471–497. <https://doi.org/10.1017/S0007123400002751>.
6. Lipkan, V. (2023). Politychne liderstvo Si Tszin Pina [Xi Jinping's political leadership]. *Litopys Volyni*. 28. 261–271 [in Ukrainian].
7. Maja Adolfsson & Anna-Britt Coe (2022). Understanding how place is addressed in research on young people's political action: cases from Sweden. *Journal of Youth Studies*. <https://doi.org/10.1080/13676261.2022.2144715>.
8. Koshetar, U., Lytvynska, S., & Sibruk, A. (2022). Sotsiokomunikatyvni aspekty fenomenu politychnoho lidera i suchasni mas-media [Socio-communicative aspects of the political leader phenomenon and modern mass media]. *Scientific Collection «InterConf+»*. 21(109). 230–238. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.05.2022.029> [in Ukrainian].
9. Korenieva, Yu. (2022). Psykhologichnyi portret politychnoho lidera [Psychological portrait of a political leader]. *Molodyi vchenyi*. 6. 15–17. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-6-106-4>.
10. Simonton Dean Keith (2014). The Personal Characteristics of Political Leaders: Quantitative Multiple-Case Assessments. In book: *Conceptions of Leadership*. https://doi.org/10.1057/9781137472038_4.

11. Mike Medeiros, Alessandro Nai, Ayşegül Erman, Elizabeth Young (2022). Personality traits of world leaders and differential policy responses to the COVID-19 pandemic. *Social Science & Medicine*. 311. 115358. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2022.115358>.
12. Alberto López Ortega (2023). The personality is political (especially for populists). *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*. <https://doi.org/10.1080/17457289.2023.2189728>.
13. Ofosu-Anim, D. (2022). Political Leadership: A New Conceptual Framework. *Open Journal of Leadership*. 11. 398–421. <https://doi.org/10.4236/ojl.2022.114021>.
14. Kiran, V. Personality Traits That All Successful Politicians Share. <https://politicalmarketer.com/personality-traits-in-politicians/>.
15. Eran Amsalem, & Lior Sheffer. Personality and the Policy Positions of Politicians. *Political Psychology*. 44(1). <https://doi.org/10.1111/pops.12821>.
16. Kryvenko, I.S., & Hrynyshyn, N.O. (2022). Tell me who is your favourite politician, and i'll tell you who you are: psychological factors of the ideal political leader's image among Ukrainians. *Insight: the psychological dimensions of society*. 7. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-7-7>.

УДК 159.955.075

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-2>**Вавринів Олена Степанівна,**

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри теоретичної психології,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5166-6887>
ResearcherID: AAQ-6442-2020

Христюк Оксана Леонідівна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри теоретичної психології,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8325-4628>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ ПІД ВПЛИВОМ СТРЕСОГЕННИХ ФАКТОРІВ

Анотація. У статті проаналізовано погляди науковців на поняття психоемоційного стану та викладено найбільш актуальне визначення поняття «психоемоційний стан». Встановлено, що повномасштабне вторгнення викликало значні зміни у психоемоційних станах українців. Така ситуація стала складним випробуванням для психіки людей, спричинила поглиблення життєвих криз та появу складних емоційних станів, вплинула на якість життя і благополуччя, що не могло не позначитись на психоемоційному стані громадян України загалом. **Мета** – дослідити переважаючі психоемоційні стани особистості під впливом психоемоційних станів, зокрема в умовах воєнного стану. **Матеріали та методи.** Для проведення емпіричного дослідження нами було використано методики: «Шкала задоволеності життям», «Методика діагностики самооцінки та рівня домагань», «Визначення життєвих цілей та цінностей особистості», а також анкетування, спрямоване на визначення переважаючих психоемоційних станів. У дослідженні взяли участь 268 осіб віком від 19 до 35 років, з них – 145 жінок та 123 чоловіки. На такому етапі поділу за статтю чи віком не здійснювалось, оскільки це не було предметом нашого дослідження. **Результати.** Найбільш вираженими серед учасників дослідження є гнів, сум, агресія, натхнення, значимою цінністю серед досліджуваних є безпека та захищеність, важливими на сьогодні є такі цілі та цінності, як здоров'я, воля, відкритість та демократія, служіння людям, влада та вплив, автономність, матеріальне забезпечення, спостерігаються показники самооцінки та рівня домагань вище середнього. Також встановлено, що в умовах воєнного стану задоволеність життям часто визначається навіть забезпеченням базових потреб. **Висновки.** Психоемоційний стан особистості залежить не лише від самих стресогенних чинників, а й від особистісних якостей особистості. Перспективним вважаємо також дослідження рівня стресостійкості, емоційного інтелекту, рівня тривожності.

Ключові слова: психоемоційний стан, психічний стан, емоційний стан, стресогенні фактори, воєнний стан.

Vavryniv Olena, Khrystuk Oksana. Study of psycho-emotional personality states under the influence of stressogenic factors

Abstract. The article analyzes the views of scientists on the concept of psycho-emotional state and outlines the most relevant definition of the concept of “psycho-emotional state”. It was established that the full-scale invasion caused significant changes in the psycho-emotional states of Ukrainians. This situation has become a difficult test for the psyche of people, caused the deepening of life crises and the appearance of complex emotional states, affected the quality of life and well-being, which could not but affect the psycho-emotional state of the citizens of Ukraine as a whole. **The goal** is to investigate the prevailing psycho-emotional states of the individual under the influence of psycho-emotional states, in particular, in the conditions of martial law. **Materials and methods.** To conduct an empirical study, we used the following methods: “Life Satisfaction Scale”, “Methodology of Self-Assessment and Level of Harassment Diagnostics”, “Determination of Life Goals and Personal Values”, as well

as questionnaires aimed at determining the prevailing psycho-emotional states. 268 people aged 19 to 35 took part in the study, including 145 women and 123 men. At this stage, division by gender or age was not carried out, as this was not the subject of our study. **The results.** The most pronounced among the research participants are anger, sadness, aggression, inspiration, a significant value among the researched is safety and security, important today are such goals and values as health, will, openness and democracy, service to people, power and influence, autonomy, financial support, self-esteem and harassment levels are above average. It has also been established that in the conditions of martial law, life satisfaction is often determined even by the provision of basic needs. **Conclusions.** The psycho-emotional state of an individual depends not only on the stressful factors themselves, but also on the individual's personal qualities. We also consider research on the level of stress resistance, emotional intelligence, and anxiety to be promising.

Key words: psycho-emotional state, mental state, emotional state, stressogenic factors, martial law.

Вступ. За роки існування України нам довелося пережити чимало травматичних ситуацій та подій. На генетичному рівні, пам'ятаючи про Голодомор, ми бережно ставимось до кожної хлібини. Думка про хвороби, які здолали не всі наші предки, змусила надовго заховатись вдома від пандемії COVID-19. Новий завиток історичної спіралі спіткав нас 24 лютого 2022 року під час повномасштабного вторгнення росії на територію України. Вартує також наголосити на тому, що повномасштабне вторгнення припало на період постковідного періоду. Війна у XXI столітті – це черговий та, мабуть, на сьогодні найбільший виклик для українців. Активна фаза воєнного конфлікту змусила українське суспільство вносити корективи у повсякденне життя. Реалії, в яких нині перебуває народ України, змусили кожного з нас мобілізуватись та використати велику кількість ресурсу. Така ситуація стала складним випробуванням для психіки людей, спричинила поглиблення життєвих криз та появу складних емоційних станів, вплинула на якість життя і благополуччя, що не могло не позначитись на психоемоційному стані громадян України загалом.

Так, під домінуючим психоемоційним станом професор І. Попович розуміє інтегральний комплекс наявних характеристик, які впливають на результат професійної діяльності [1].

Психоемоційні стани являють собою періодичні зміни в емоційному стані особи, які, як правило, є реакцією на різноманітні впливи, такі як життєві обставини, стан здоров'я та інші чинники. Ці стани, аналогічно до інших

психічних явищ, проявляються у вигляді внутрішніх переживань та ідей у свідомості особи, а також можуть існувати у несвідомому рівні психіки. Важливо враховувати, що їх природу не завжди можна повністю сприйняти за допомогою органів відчуттів та вивчати методами природничих наук. Деякі науковці наголошують на тому, що психоемоційні стани можуть бути охарактеризовані як прояви різних психічних процесів, таких як емоції, настрої, афекти та тривога (емоційні стани), рішучість та розгубленість (вольові стани), а також замисленість (пізнавальні стани). Дослідниками зазначається, що психоемоційні стани можуть відрізнятися за глибиною і тривалістю. Кожний стан є тимчасовим, його швидко може змінити інший. З практичною метою виокремлюють стани миттєві (нестійкі), довготривалі і навіть хронічні, або оперативні, поточні та перманентні. Психоемоційні стани формуються залежно від сприйняття і розуміння обставин і подій, в яких опиняється людина [2].

Попри важливість дослідження цього питання, вчені вказують на відсутність чіткого та однозначного визначення поняття «психоемоційний стан» у психологічній науці. У своїх дослідженнях науковці здебільшого використовують різну термінологію, таку як «психічний стан», «емоційний стан» чи «психоемоційний стан». Аналізуючи напрацювання науковців, можемо характеризувати психоемоційний стан як інтегративну та цілісну основу психічної діяльності індивіда протягом певного періоду, яка відображає протікання психічних процесів залежно від сприйняття предметів та явищ, попередніх станів

та особливостей особистості. Психоемоційні стани виникають під впливом різних життєвих ситуацій, іноді вони спричинені стресами та конфліктами. Проте ці життєві обставини формують сильно негативні емоційні стани.

Наше дослідження виходить із методологічних засад, що передбачають роз'яснення значущого психоемоційного стану як важливого параметра емоційно-вольової сфери особистості. Цей стан визначається очікуваною готовністю до можливого розвитку подій. Психічні стани є стійкою інтеграцією всіх психічних проявів людини під час взаємодії з оточенням. Психоемоційний стан відображає організацію унікальної емоційної діяльності особистості, що зумовлено її уявленнями та настановленнями і свідчить про готовність конструювати майбутнє. Ці стани відображаються в організованості психіки, розглядаючи її як функцію головного мозку, що має здатність відтворити дійсність.

Мета – дослідити переважаючі психоемоційні стани особистості під впливом психоемоційних станів, зокрема в умовах воєнного стану.

Матеріали та методи. Найбільш доцільними на цьому етапі вважаємо дослідження таких показників, як: задоволеність життям, цілі та цінності, власне психоемоційні стани і переживання, які виникають у людей в умовах воєнного стану. Тому для проведення емпіричного дослідження нами було використано методики: «Шкала задоволеності життям», «Методика діагностики самооцінки та рівня домагань», «Визначення життєвих цілей та цінностей особистості», а також анкетування, спрямоване на визначення переважаючих психоемоційних станів. У дослідженні взяли участь 268 осіб віком від 19 до 35 років, з них – 145 жінок та 123 чоловіки. На цьому етапі поділу за статтю чи віком не здійснювалось, оскільки це не було предметом нашого дослідження.

Результати. У таблиці 1 зображено результати анкетування щодо переважаючих психоемоційних станів у часі воєнного стану серед досліджуваних. Найбільш вираженими серед учасників дослідження є гнів, сум, агресія,

натхнення. Значна частина досліджуваних також зауважила, що зростання натхнення у них відбулось із початком повномасштабного вторгнення. Близько 30% серед досліджуваних самостійно пішли у військкомати, а 45% стали волонтерами вже відомих волонтерських організацій чи створювали власні.

Таблиця 1
Результати дослідження переважаючих психоемоційних станів

Психоемоційні стани, які переважають	M	S	SD
Страх	5,72	0,12	1,65
Гнів	8,23	0,14	1,56
Біль	7,14	0,21	1,87
Сум	6,82	1,12	1,49
Агресія	7,44	0,18	1,21
Апатія	4,53	0,21	1,92
Тривога	6,23	0,19	1,78
Радість	6,64	0,17	1,53
Натхнення	8,62	0,16	1,74
Захоплення	4,21	0,16	1,72
Закоханість	5,82	0,18	1,82
Розчарування	5,21	0,12	1,35

Найбільш значимою на сьогодні цінністю серед досліджуваних є безпека та захищеність. Хоча деякі учасники дослідження стверджують, що до повномасштабного вторгнення така цінність не була б на першому місці, оскільки вони вважали себе досить захищеними і у безпеці. Також важливими на сьогодні є такі цілі та цінності, як здоров'я, воля, відкритість та демократія, служіння людям, влада та вплив, автономність, матеріальне забезпечення. Більш детальні результати подано в таблиці 2.

На сьогодні задоволеність життям часто сприймається як щось неприпустиме. Оскільки вважається, що не на часі отримувати задоволення від життя. Проте варто зазначити, що в умовах воєнного стану задоволеність життям часто визначається навіть забезпеченням базових потреб. Це може бути наслідком зміни цілей та цінностей. У таблиці 3 подано детальні результати дослідження показників задоволеності життям.

Важливими у часі воєнного стану будуть показники самооцінки та рівня домагань,

Таблиця 2
Результати дослідження цілей та цінностей

Цілі та цінності	M	S	SD
Воля, відкритість та демократія	2,56	0,17	1,35
Безпека та захищеність	1,23	0,16	1,68
Служіння людям	5,32	0,19	1,87
Влада та вплив	4,11	0,18	1,49
Популярність	11,25	0,12	1,72
Автономність	4,87	1,19	1,84
Матеріальне забезпечення	3,25	0,22	1,35
Духовна культура	10,23	0,17	1,55
Особистісне зростання	6,21	0,16	1,74
Здоров'я	2,21	0,21	1,71
Прив'язаність та кохання	7,89	0,18	1,64
Привабливість	9,52	0,12	1,35
Відчуття задоволення	6,75	1,12	1,73
Міжособистісні стосунки	7,12	0,16	1,54
Духовно-релігійне життя	8,11	0,18	1,74

Таблиця 3
Результати дослідження показників задоволеності життям

Показники задоволеності життям	M	S	SD
Високі показники задоволеності життям.	67,23	0,18	1,64
Підвищені показники задоволеності життям.	58,32	0,12	1,35
Середні показники задоволеності життям.	42,35	0,16	1,72
Занижені показники задоволеності життям.	31,24	0,21	1,84
Низькі показники задоволеності життям.	19,24	0,18	1,71

Таблиця 4
Результати дослідження переважаючих психоемоційних станів

Досліджувані показники		M	S	SD
Самооцінка	вис.	48,32	0,19	1,75
	сер.	25,83	0,17	1,58
	низ.	13,52	0,21	1,45
Домагання	вис.	51,53	0,23	1,36
	сер.	28,36	0,17	1,63
	низ.	12,52	0,19	1,48

оскільки неадекватне їх співвідношення часто може супроводжуватись завищеними очікуваннями, переоцінкою власних можливостей, що може нашкодити ефективному виконанню тієї чи іншої діяльності. У таблиці 4 подано результати дослідження самооцінки та рівня домагань. Здебільшого у досліджуваних спостерігаються показники самооцінки та рівня домагань вище середнього.

Висновки. Як бачимо, психоемоційний стан особистості залежить не лише від самих стресогенних чинників, а й від особистісних якостей особистості. Перспективним вважаємо також дослідження рівня стресостійкості, емоційного інтелекту, рівня тривожності. А також у розробці та впровадженні психотренінгових програм, спрямованих на стабілізацію психоемоційних станів, а також чинників їх виникнення та неконтрольованих виявів.

Список використаних джерел:

1. Вавринів О.С. Взаємозв'язок емпатії та готовності до ризику у майбутніх рятувальників. *Теорія і практика сучасної психології* : збірник наукових праць. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2019. Вип. 5. С. 187–190.
2. Ковальчук З.Я. Негативні психічні стани військовослужбовців, що отримали бойовий стрес. *Актуальні проблеми екстремальної та кризової психології* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції / відп. ред. Коваль В.О. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. С. 27–31.
3. Попович І.С. Дослідження психоемоційних станів педагогів у ковідний період. *Становлення особистості професіонала у постковідному просторі* : збірник матеріалів доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції. Мукачево : Вид-во МДУ, 2022. С. 118–121.
4. Kulchytska A., & Polikarchyk S. Psychological analysis of the problems of psycho-emotional states of individuals in the conditions of separation. *Psychological Prospects Journal*, (41), 2023. P. 133–145. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-41-kyl>.

References:

1. Vavryniv, O.S. (2019). Vzaiemozviazok empatii ta hotovnosti do ryzyku u maibutnykh riatsuvalnykiv [The relationship between empathy and risk-taking in future lifeguards.]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii: zb. nauk. pr.*, 5. Zaporizhzhia: Kласychnyi pryvatnyi universytet. 187–190 [in Ukrainian].

2. Kovalchuk, Z.Ia. (2022). Nehatyvni psykhični stany viiskovosluzhbovtiv, shcho otrymaly boiovyi stres [Negative mental states of military personnel who received combat stress]. *Aktualni problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / vidp. red. Koval V.O.* Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 27–31 [in Ukrainian].

3. Popovych, I.S. (2022). Doslidzhennia psykhoemotsiinykh staniv pedahohiv u kovidnyi period [Study of psycho-emotional states of teachers during the Covid-19 period]. *Stanovlennia osobystosti profesionala u postkovidnomu prostori: zb. materialiv dop. uch. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Mukachevo: Vyd-vo MDU. 118–121 [in Ukrainian].

4. Kulchytska, A., & Polikarchyk, S. (2023). Psychological analysis of the problems of psycho-emotional states of individuals in the conditions of separation. *Psychological Prospects Journal*, (41), 133–145. <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-41-kyl> [in English].

УДК 159.922.5:316.62

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-3>

Калька Наталія Миколаївна,

старший викладач кафедри практичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6989-4909>

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ СКЛАДНИКІВ ЕКЗИСТЕНЦІЇ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті наведено результати емпіричного дослідження складників екзистенції здобувачів вищої освіти залежно від рівня прояву стресу внаслідок впливу життєвих подій різної модальності. У різних груп досліджуваних із середнім (група 2), пороговим (група 3) та високим рівнями стресу (група 4) визначено особливості прояву самотрансцендування, самотрансценденції, свободи та відповідальності.

З'ясовано, що найвищий рівень прояву середніх показників зафіксовано за шкалою «Самотрансценденції» і відмінності між групами не спостерігається, найнижчий рівень прояву шкали «Самотрансцендування» (проте у групі 2 середній бал серед двох інших найвищий). Середні показники за шкалою «Свобода» (F) у групах 2, 3, 4 вище середнього, проте найбільш виражений у групі 2 і найменш виражений у групі 3. За шкалою «Відповідальність» (V) найвищий рівень її прояву відстежується у групі 2, а у групах 3, 4 показник знижується.

Результати кореляційного аналізу у виокремлених підгрупах 2, 3, 4, об'єднаних в одну групу, вказує на наявність таких кореляційних зв'язків: шкала «Самотрансцендування» (SD) має прямі зв'язки зі шкалами «Толерантність», «Прихильність світу», «Цінність Я», «Ступінь самоконтролю», «Удача», «Самостійність», «Стимуляція», «Гедонізм», «Досягнення», а непрямі зв'язки зі шкалами «Негативне минуле» та «Фаталістичне теперішнє»; шкала «Самотрансценденція» (ST) має прямі зв'язки зі шкалами «Цінність Я», «Удача», «Універсалізм», «Прихильність світу»; шкала «Свобода» (F) має прямі зв'язки зі шкалами «Цінність Я», «Ступінь самоконтролю», «Удача», «Самостійність», «Стимуляція», «Гедонізм», «Прихильність світу», «Контрольованість світу», а обернені зв'язки зі шкалами «Негативне минуле» та «Фаталістичне теперішнє», шкала «Відповідальність» (V) має прямі зв'язки зі шкалами «Цінність Я», «Прихильність світу», а обернені зв'язки зі шкалами «Негативне минуле» та «Фаталістичне теперішнє».

Ключові слова: екзистенція, стрес, кризовий період, рівень стресостійкості, самотрансцендування, самотрансценденція, свобода, відповідальність, здобувачі вищої освіти.

Kalka Nataliya. Peculiarities of existential manifestations in students in war conflict in Ukraine: an empirical study

Abstract. The article presents the results of an empirical study of the components of the existence of higher education students depending on the level of stress manifestation due to the influence of life events of various modalities. In different groups of subjects with medium (group 2), threshold (group 3) and high levels of stress (group 4), features of the manifestation of self-distancing, self-transcendence, freedom and responsibility were determined.

It was found that the highest level of manifestation of average indicators was recorded on the scale "Self-transcendence" and no difference between groups was observed, the lowest level of manifestation of the scale "Self-distancing" (however, the average score of the other two is the highest in group 2). The average indicators on the scale "Freedom" (F) in groups 2, 3, 4 are above average, but the most pronounced in group 2 and the least pronounced in group 3. According to the scale "Responsibility" (V), the highest level of its manifestation is observed in group 2, and in groups 3 and 4, the indicator decreases.

The results of the correlation analysis in the isolated subgroups 2, 3, 4 combined into one group indicate the presence of the following correlations: the scale "Self-distancing" (SD) has direct connections with the scales "Tolerance", "Adoption of the world", "Value I", "Degree of self-control", "Luck", "Independence", "Stimulation", "Hedonism", "Achievement", and indirect connections with the scales "Negative past" and "Fatalistic present";

the scale "Self-transcendence" (ST) has direct connections with the scales "Self-worth", "Luck", "Universalism", "Advancement of the world"; the scale "Freedom" (F) has direct connections with the scales "Self-worth", "Degree of self-control", "Luck", "Independence", "Stimulation", "Hedonism", "Commitment to the world", "Control of the world", and inverse relations with the scales "Negative past" and "Fatalistic present", the scale "Responsibility" (V) has direct relations with the scales "I value", "Commitment to the world", and inverse relations with the scales "Negative past" and "Fatalistic present".

Key words: existence, stress, crisis period, level of stress resistance, self-distancing, self-transcendence, freedom, responsibility, students.

Вступ. У періоди кризових подій для особистості особливо гостро постає питання екзистенції як усвідомлення себе як смертної людини, що живе у жорстокому та несправедливому світі. Проте саме екзистенція дає можливість відчувати особистості власну унікальність та неповторність, реалізовувати свободу вибору та відповідальність за свої вчинки. Екзистенція у період війни як кризового періоду для особистості та країни супроводжується низкою негативних переживань, що пов'язані із загостренням почуття небезпеки, втратою ідентичності, зневірою та відчуттям безнадії. Особи юнацького віку особливо гостро переживають такі події через активізацію процесів самовизначення, самоактуалізації, формуванням особистісної зрілості та ідентичності. Вплив стресових подій, якими супроводжується війна, чинить неабиякий вплив на ці процеси, водночас торкаючись і глибинних, а саме екзистенції.

Як зазначає Т. Сватенкова, на сучасному етапі соціального розвитку суспільства відбувається «зсув» у сторону раннього дорослішання юнацтва через переживання кризових періодів у суспільстві та інтенсивності стресовості життєвого фону [1, с. 120].

Спираючись на праці А. Ленгле, можна твердити, що всі складники екзистенції (самодистанціювання, самотрансценденція, свобода та відповідальність) є необхідними і важливими для повноцінного людського життя, адже допомагають самоусвідомленню і відчуттю повноти життя [2].

Самодистанціювання є здатністю людини відсторонитися від своїх думок, почуттів та дій і поглянути «з боку» на них. Саме у такий спосіб вона може усвідомити власні особливості, можливості та обмеження і прийняти власне «Я». А. Ленгле наголошував, що

самодистанціювання є необхідною умовою для самоактуалізації. У самодистанціюванні він виокремлював спостереження як уміння бачити власні думки, дії, почуття, не засуджуючи їх, їхнє розуміння та прийняття.

Самотрансценденція розглядається як прагнення людини, які виходять за межі її індивідуального буття. А. Ленгле підкреслює важливість таких складників самотрансценденції, як сенс, цінності, любов та творчість [2]. Сенс надає значення людському життю і робить його змістовним та наповненим, цінності визначають важливість певних аспектів життя людини (особисте або загальнолюдське), любов дає відчуття прийняття інших, прихильності та турботи про них, а творчість спрямовує особистість до нового, незвіданого та цікавого.

Однією з найважливіших складових частин екзистенції А. Ленгле вважав свободу, адже вона вселяє відчуття вільних рішень та дій та відповідальності за наслідки. Він зазначав, що свобода – це не абсолютна величина. Людина обмежена своїми можливостями, обставинами, а також моральними нормами. Однак навіть у рамках цих обмежень людина має певний простір для вибору. Завдяки свободі людина є творцем власного життя і має потенціал для реалізації цілей, хоча водночас може стати носієм тривоги і страху.

Інший складник екзистенції – відповідальність, що дає можливість усвідомлювати вимоги та правила. На думку А. Ленгле, відповідальність – це не обов'язок, а радше виклик. Людина має відповідати за свої дії, навіть якщо вони були зроблені під впливом обставин або інших людей. Відповідальність допомагає людині розвивати почуття самоповаги та гідності.

Тому метою статті є емпіричне дослідження особливостей складових частин екзистенції в

умовах переживання стресових подій у період воєнних дій в Україні та визначення їхнього взаємозв'язку з показниками різних особистісних структур.

Матеріали та методи. З метою проведення емпіричного дослідження було використано методику «Шкала екзистенції» (А. Ленгле, К. Орглер), методику «Портрет цінностей» В. Шварца (адаптація І. Семків), опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо, опитувальник особистісної зрілості О. Штепи, методику оцінки стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса та Р. Раге, опитувальник «Шкала базових переконань» (World assumptions scale, WAS) Р. Янов-Бульман [3, с. 17; 4].

Результати дослідження. Для визначення особливостей екзистенційних переживань під впливом кризових подій, якими супроводжується життя в час воєнного конфлікту в Україні, було проведено емпіричне дослідження, у якому взяли участь 376 здобувачів вищої освіти, що навчаються у закладах зі специфічними умовами навчання (Львівський державний університет внутрішніх справ, Одеський державний університет внутрішніх справ, Національна академія внутрішніх справ). Досліджувані навчаються на I–V курсах вищезгаданих закладів за спеціальностями «Право» та «Психологія».

Для визначення специфіки прояву та зв'язку складників екзистенції та їхнього

Рис. 1. Показники життєвих подій у здобувачів вищої освіти за 2023 р.

взаємозв'язку зі шкалами інших методик здійснено порівняльний та кореляційний аналізи. Кореляційний та порівняльний аналіз було проведено для загальної вибірки досліджуваних та виокремлених груп, базуючись на розподілах рівнів стресостійкості за методикою визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса та Р. Праге. Із загальної вибірки 376 осіб виокремлено 4 групи досліджуваних:

I група (230 осіб) (0–150 б.) – дуже високий рівень стресостійкості;

II група (56 осіб) (150–199 б.) – досить високий рівень стресостійкості;

III група (56 осіб) (200–299 б.) – пороговий рівень стресостійкості;

IV група (34 особи) – (300 і більше) – низький рівень стресостійкості.

Сукупність життєвих подій, що породжували інтенсивні переживання стресу у здобувачів вищої освіти, подано на рис. 1.

Можна помітити, що найбільша кількість досліджуваних за останній рік переживала стрес, пов'язаний зі смертю близьких членів сім'ї (98 осіб (26%)), змінами у стані здоров'я членів сім'ї (77 осіб (21%)), зміною умов життя (77 осіб (39%)), відмовою від певних звичок, зміною стереотипів поведінки (127 осіб (34%)), зміною місця проживання (129 осіб (35%)), зміною індивідуальних звичок, пов'язаних зі сном, порушенням

сну (91 особа (47%)), відпусткою (97 осіб (26%)) та святкуванням Різдва і Нового року (176 осіб (47%)) (швидше за все характеризує позитивний стрес).

Помітно, що здобувачі вищої освіти перебувають під впливом постійних зовнішніх стресових чинників, зумовлених воєнними діями, що призвели до зміни місця проживання, навчання, втрати близьких, змін у поведінці, і є постійним викликом для молодої людини, оскільки змушують її адаптуватися до мінливих умов соціального середовища.

Середні показники за шкалами екзистенції у вищезгаданих груп розподілилися таким чином: шкала «Самодистанціювання» (SD) має найнижчі показники серед усіх складників екзистенції, проте досліджувані групи 2 мають її найвищі прояви ($M = 32,8$, $S.D = 6,1$) порівняно з групою 3 ($M = 30,1$, $S.D = 6,0$) та групою 4 ($M = 30,9$, $S.D = 8,0$) (табл. 1 і рис. 2).

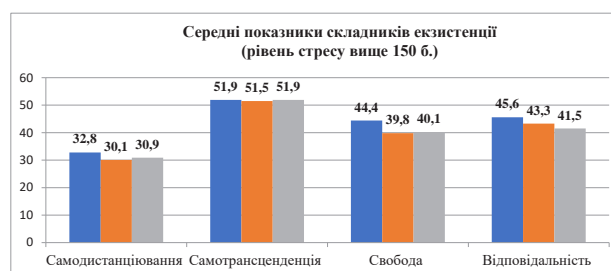

Рис. 2. Середні показники складників екзистенції (групи 2, 3, 4)

Таблиця 1

Середні показники складників екзистенції (відповідно від рівня стресу)

Шкали	Групи	К-ть (N)	Мінімум (Min.)	Максимум (Max.)	Середнє (M)	Станд. відхилення (S.D.)
Самодистанціювання (SD)	2,00	56	17,00	43,00	32,7500	6,10291
	3,00	56	16,00	41,00	30,1250	5,95762
	4,00	34	13,00	43,00	30,9118	8,01653
Самотрансценденція (ST)	2,00	56	33,00	70,00	51,8929	7,41664
	3,00	56	34,00	69,00	51,4821	6,82240
	4,00	34	38,00	64,00	51,8824	6,54479
Свобода (F)	2,00	56	26,00	61,00	44,4107	7,77590
	3,00	56	25,00	61,00	39,8393	7,93560
	4,00	34	24,00	61,00	40,0588	9,55349
Відповідальність (V)	2,00	56	25,00	68,00	45,6429	8,29113
	3,00	56	20,00	64,00	43,3214	8,50264
	4,00	34	17,00	68,00	41,4706	10,01283

Тому можна твердити, що вплив стресових ситуацій і переживання кризових подій значним чином блокує прояв здатності до повноти усвідомлення та вираження емоцій. Відповідно, це може призвести до відчуття емоційного виснаження і бути показником дефіциту самоусвідомлення.

Шкала «Самотрансценденція» (ST) має найвищі середні показники прояву і суттєвих відмінностей серед груп 2 ($M = 51,9$, $S.D = 7,4$), 3 ($M = 51,5$, $S.D = 6,8$), 4 ($M = 51,9$, $S.D = 6,5$) не виявлено. Саме завдяки таким показникам можна вважати, що у здобувачів вищої освіти досить сформованим є стан цілісності, сенсу та мети у житті, який допомагає їм відчувати екзистенційну наповненість та насиченість.

Середні показники за шкалою «Свобода» (F) вище середнього, проте найбільш виражений у групі 2 ($M = 44,1$, $S.D = 7,8$) і найменш виражений у групі 3 ($M = 39,8$, $S.D = 7,9$). Помірний рівень стресу не перешкоджає проявам контрольованості власного життя молодими людьми і здатності робити вибори. Проте зростання рівня стресових подій призводить до внутрішнього відчуття «заручника обставин» і відповідно обмежує прояви свободи.

Схожі середні показники можна відзначити за шкалою «Відповідальність» (V), а саме найбільший рівень її прояву відстежується у групі 2 ($M=45,6$, $S.D=8,3$), а у наступних групах показник знижується (група 3 – ($M = 43,3$, $S.D = 8,5$), група 4 – ($M = 41,5$, $S.D = 10,0$)). Можна зазначити, що наявність стресу знижує показник відповідальності, оскільки у таких ситуаціях особа відчуває нижчу спроможність впливати на події і контролювати їх, що відповідно має прояв у вираженні відповідальності.

Щодо показників за результатами кореляційного аналізу для груп 2, 3, 4, що переживають інтенсивний стрес і відповідно демонструють менші рівні опірності, отримано такі показники за основними шкалами екзистенції.

Шкала «Самодистанціювання» (SD) має прямі зв'язки зі шкалами «Толерантність» ($r=0,193$, $p\leq 0,05$), «Прихильність

світу» ($r=0,426$, $p\leq 0,01$), «Цінність Я» ($r=0,503$, $p\leq 0,01$), «Ступінь самоконтролю» ($r=0,277$, $p\leq 0,01$), «Удача» ($r=0,316$, $p\leq 0,01$), «Самостійність» ($r=0,215$, $p\leq 0,01$), «Стимуляція» ($r=0,243$, $p\leq 0,01$), «Гедонізм» ($r=0,289$, $p\leq 0,01$), «Досягнення» ($r=0,1192$, $p\leq 0,05$), а непрямі зв'язки зі шкалами «Негативне минуле» ($r=-0,165$, $p\leq 0,05$) та «Фаталістичне теперішнє» ($r=-0,192$, $p\leq 0,05$) (рис. 3). Наявність таких прямих зв'язків можна інтерпретувати таким чином:

– Толерантність. Здобувачі вищої освіти з високим рівнем самодистанціювання більш толерантні до різних думок, почуттів та поведінки як власних, так і інших людей. Вони не схильні до емоційних крайнощів.

– Прихильність світу. Особи з високим рівнем самодистанціювання відчувають більшу прихильність до світу та людей навколо них. Вони бачать світ як безпечне та позитивне місце і відчувають себе його частиною.

– Цінність Я. Люди з високим рівнем самодистанціювання мають більш високу самооцінку та цінують себе. Вони відчувають себе гідними щастя та успіху.

– Ступінь самоконтролю. Молоді особи з високим рівнем самодистанціювання мають більш розвинений самоконтроль. Вони здатні керувати своїми думками, почуттями та поведінкою і не дозволяють їм захоплювати себе.

– Удача. Люди з високим рівнем самодистанціювання більш схильні вірити у власну удачу. Вони впевнені у своїх силах і в тому, що зможуть досягти успіху.

– Самостійність. Такі особи не шукають схвалення інших і не дозволяють їм контролювати своє життя.

– Стимуляція. Особи з високим рівнем самодистанціювання шукають нових вражень і стимулів. Вони не бояться ризикувати і пробувати нове.

– Гедонізм. Молоді люди з високим рівнем самодистанціювання вміють отримувати задоволення від життя і не заціклюються на негативних думках та почуттях.

– Досягнення. Досліджувані вибірки з високим рівнем самодистанціювання мають чіткі цілі і докладають зусиль для їх досягнення.

Непрямі зв'язки шкали «Самодистанціювання (SD)» зі шкалами «Негативне минуле» та «Фаталістичне теперішнє» свідчать про те, що молоді люди з високим рівнем самодистанціювання менше зацікавлені в негативному минулому, беруть до уваги негативний досвід, але не дозволяють йому визначити власне життя, а, навпаки, контролюють життєві процеси і прагнуть впливати на їх перебіг.

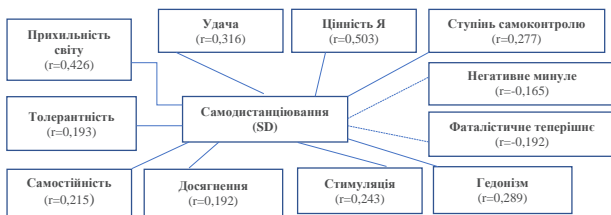

Рис. 3. Кореляційна плеяда за шкалою «Самодистанціювання» (групи 2, 3, 4)

Шкала «Самотрансценденція (ST)» має прямі зв'язки зі шкалами «Цінність Я» ($r=0,283$, $p\leq 0,01$), «Удача» ($r=0,180$, $p\leq 0,05$), «Універсалізм» ($r=0,211$, $p\leq 0,05$), «Прихильність світу» ($r=0,224$, $p\leq 0,01$) (рис. 4). Наявність зв'язків такого характеру є свідченням того, що самотрансценденція сприяє зростанню віри у себе та відчуття сили «Я», зростанню переконань у прихильності світу, справедливості та толерантності у взаєминах між людьми так переконаності у присутності везіння у житті.

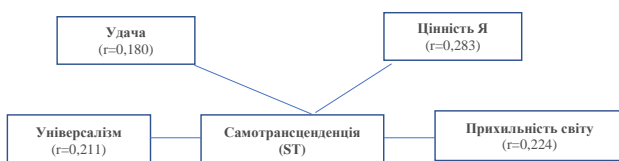

Рис. 4. Кореляційна плеяда за шкалою «Самотрансценденція (ST)» (групи 2, 3, 4)

За шкалою «Свобода» (F) наявні прямі зв'язки зі шкалами «Цінність Я» ($r=0,494$, $p\leq 0,01$), «Ступінь самоконтролю» ($r=0,194$, $p\leq 0,05$), «Удача» ($r=0,256$, $p\leq 0,01$), «Самостійність» ($r=0,246$, $p\leq 0,01$), «Стимуляція» ($r=0,225$, $p\leq 0,01$), «Гедонізм» ($r=0,276$, $p\leq 0,01$), «Прихильність світу»

($r=0,396$, $p\leq 0,01$), «Контрольованість світу» ($r=0,168$, $p\leq 0,05$), обернені зв'язки зі шкалами «Негативне минуле» ($r=-0,197$, $p\leq 0,05$) та «Фаталістичне теперішнє» ($r=-0,271$, $p\leq 0,01$) (рис. 5).

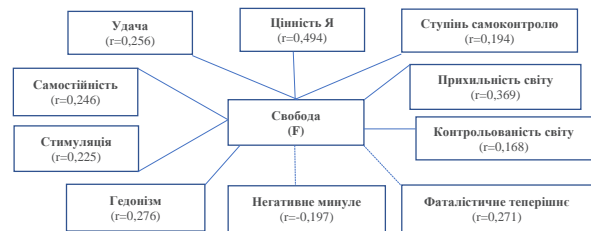

Рис. 5. Кореляційна плеяда за шкалою «Свобода (F)» (групи 2, 3, 4)

Це означає, що люди, які відчувають себе більш вільними, також схильні мати більш високу самооцінку, почуття контролю над своїм життям, відчуття удачі, почуття автономії, прагнення до нових вражень, задоволення від життя, віру в доброзичливість світу та впевненість у своїх силах.

З іншого боку, шкала «Свобода» (F) негативно корелює з такими шкалами, як «Негативне минуле» ($r=-0,197$, $p\leq 0,05$) та «Фаталістичне теперішнє» ($r=-0,271$, $p\leq 0,01$). Це означає, що люди, які відчувають себе менш вільними, також схильні перебільшувати негативні сторони свого минулого та вважати, що їхнє теперішнє життя не залежить від них самих (рис. 5).

За шкалою «Відповідальність» (V) виявлено прямі зв'язки зі шкалами «Цінність Я» ($r=0,215$, $p\leq 0,01$), «Прихильність світу» ($r=0,166$, $p\leq 0,05$), а обернені зв'язки зі шкалами «Негативне минуле» ($r=-0,166$, $p\leq 0,05$) та «Фаталістичне теперішнє» ($r=-0,223$, $p\leq 0,01$) (рис. 6).

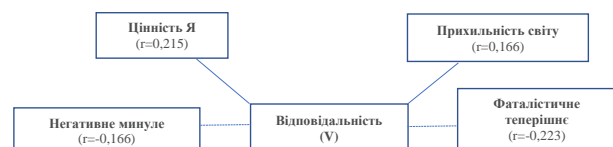

Рис. 6. Кореляційна плеяда за шкалою «Відповідальність (V)» (групи 2, 3, 4)

Це означає, що молоді люди, які відчувають себе більш відповідальними, проявляють тен-

денцію до високої самооцінки та віру в доброзичливість світу. Водночас менш відповідальні молоді люди перебільшують негативні сторони минулого і мають внутрішнє відчуття неможливості впливати на перебіг подій теперішнього.

Висновки. Результати емпіричного дослідження складників екзистенції дозволили визначити особливості їх прояву у групах здобувачів освіти, які переживають стрес на середньому, пороговому та високому рівнях.

Так, у представників цих груп найбільш вираженими є показники самотрансценденції як складової частини екзистенції, а найменш

виражений показник за шкалою самодистанціювання, а також на достатньому рівні виражені свобода та відповідальність як важливі компоненти екзистенції.

Також виявлено тенденції кореляційного зв'язку складників екзистенції (самодистанціювання, самотрансценденція, свобода і відповідальність) із цінністю Я, прихильністю світу, удачею, гедонізмом, досягненням, стимуляцією, самостійністю, ступенем самоконтролю, контрольованістю світу, толерантністю (прямі зв'язки) та негативним минулим та фаталістичним теперішнім (обернені зв'язки).

Список використаних джерел:

1. Сватенкова Т.І. Специфіка впровадження герменевтичного методу у дослідження екзистенційних переживань особистості у ранній юності. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки.* № 2 (15). 2015. С. 120–125.
2. Langle A. Personal Existential Analysis. *Proceedings of 16th Intern Congress Psychotherapy.* Seoul: Korea Academy of Psychotherapy. 1994. P. 318–335.
3. Субашкевич І.Р. Формування ціннісно-сислової сфери студентів педагогічних спеціальностей засобами медіапсихологічних технологій : практичний посібник. Львів : Растр-7, 2016. 60 с.
4. Штепа О.С. Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 210 с.

References:

1. Svatenkova, T.I. (2015). Spetsyfika vprovadzhennia hermenevtychnoho metodu u doslidzhennia ekzystentsiinykh perezhuvan osobystosti u rannii yunosti [The specificity of the implementation of the hermeneutic method in the study of the existential experiences of the individual in early youth]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlynskyi MNU. Psychological sciences*, 2 (15). S. 120–125 [in Ukrainian].
2. Langle, A. (1994). Personal Existential Analysis. *Proceedings of 16th Intern Congress Psychotherapy.* Seoul: Korea Academy of Psychotherapy. P. 318–335 [in English].
3. Subashkevych, I.R. (2016). *Formuvannia tsinnisno-smyslovoi sfery studentiv pedahohichnykh spetsialnostei zasobamy mediapsykholohichnykh tekhnolohii [Formation of the value-meaning sphere of students of pedagogical specialties by means of media-psychological technologies: praktichnyi posibnyk].* Lviv: Rastr-7, 2016. 60 s. [in Ukrainian].
4. Shtepa, O.S. (2008). *Osobystisna zrilist: Model. Opytuvalnyk. Treninh [Personal maturity: Model. Questionnaire. Training].* Monohrafiia. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. 210 [in Ukrainian].

УДК 159.9.016

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-4>**Кісіль Зоряна Романівна,**

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
заступник директора,

Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1405-4547>

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний аналіз уявлень стосовно феномену «перфекціонізм», котрі було накопичено впродовж довготривалої історії його дослідження й позиціоновані у наукових розвідках як зарубіжних, так і вітчизняних філософів і психологів. Представлено, що феномен перфекціонізму є всеосяжним, який існує поза часом кроскультурним феноменом, котрий проявляється в усіх царинах та на всіх ступенях включення індивідуума у суспільне буття та є одним із регуляторів соціального поведіння. Наголошено увагу власне на суспільній природі перфекціонізму, позаяк його модус є залежним від уявлень стосовно цього феномену, позиціонованого у суспільному логічному мисленні, та об'єднаних у картину світу суспільних суб'єктів: домінуючий у суспільстві дискурс «перфекціонізму» здійснює санкціоноване символічне насильство власне над тими, хто перебуває у царині його впливу. Наголошено стосовно амбівалентності, недіалогічності, патологічності перфекціонізму і його конверсу і схарактеризовано показники, за котрими зазначений дискурс розпізнається.

Проаналізовано чільні різновиди перфекціонізму та обґрунтовано, що їх патологічні та конфліктні дискурси розвиваються довкола актуальних власне для суспільних суб'єктів питань, котрі символізують «правильне – неправильне», їм притаманний оцінний киталт та протиборство цих дискурсів, що спричиняє виникнення «конфліктів інтересів».

Позиціоновано, як власне дискурс стосовно перфекціонізму представляє двополюсний та континуальний штаб зазначеного феномену: на одному із його полюсів позиціоновано позитивний киталт перфекціонізму, а на його другому – власне негативний. Позиціоноване розуміння створює можливості проведення емпіричних досліджень перфекціонізму в контексті пошуку відповідей стосовно кордонів поміж нормальним та анормальним, а також деструктивним перфекціонізмом і межами, за котрими перфекціонізм із природного бажання щодо самовдосконалення трансформується на одержимість та власне невротичну адикцію.

Окреслено поняття «перфекціонізм», позиціоновано взаємозв'язок перфекціонізму із показниками власне професійного вигорання, оцінюванням професійних досягнень, смисложиттєвими орієнтуваннями, киталтом мотивації, психологічним самопочуттям індивіда.

Ключові слова: перфекціонізм, розвій, самовдосконалення, чільні концептуальні підходи, прагнення до довершеності, високі особистісні стандарти, науково-педагогічні працівники.

Kisil Zoriana. On the question of research personality perfectionism

Abstract. The article carries out a thorough analysis of ideas about the phenomenon of “perfectionism”, which were accumulated throughout the long history of its research and positioned in the scientific research of both foreign and domestic philosophers and psychologists. It is presented that the phenomenon of perfectionism is a comprehensive, timeless cross-cultural phenomenon that manifests itself in all areas and at all levels of inclusion of an individual in social life and is one of the regulators of social behaviour.

Emphasis is placed on the social nature of perfectionism, since its modus operandi is dependent on ideas about this phenomenon, positioned in social logical thinking and social subjects united in the picture of the world: the dominant discourse of “perfectionism” in society carries out sanctioned symbolic violence against by those who are in the realm of his influence. Emphasis is placed on ambivalence, lack of dialogue, the pathological nature of perfectionism and its converse, and the indicators by which the specified discourse can be recognized are characterized.

The main types of perfectionism are analyzed and it is substantiated that their pathological and conflict discourses develop around issues that are relevant for social subjects, which symbolize “right and wrong”, they are

characterized by an evaluative nature, and the confrontation of these discourses causes the emergence of “conflicts of interests”.

It is positioned how the actual discourse on perfectionism represents the two-pole and continuous axis of the mentioned phenomenon: a positive type of perfectionism is positioned at one of its poles, and a negative one at its other. Positioned understanding creates opportunities for conducting empirical studies of perfectionism in the context of searching for answers regarding the boundaries between normal and abnormal, as well as destructive perfectionism and the limits at which perfectionism from a natural desire for self-improvement is transformed into an obsession and a neurotic addiction itself.

The concept of “perfectionism” is outlined, the relationship between perfectionism and indicators of professional burnout, assessment of professional achievements, meaningful life orientations, such as motivation, psychological well-being of an individual is positioned.

Key words: perfectionism, development, self-improvement, leading conceptual approaches, striving for perfection, high personal standards, scientific and pedagogical workers.

Вступ. Кожна діяльність особистості є взаємопов’язаною із творчою трансформацією об’єкта такої діяльності. Значущість педагогічної діяльності полягає власне у тому, що її об’єктом є особистість, яка перебуває у процесі утворення та розвитку, а так само здобувачі вищої освіти та їхні вчинки, котрі науково-педагогічний працівник зобов’язаний організувати, проконтролювати і скеровувати. Мета та поставлені завдання науково-педагогічних вчинків є вельми різноманітними і нестандартними, позаяк потребують креативних та інноваційних підходів. Априорі науково-педагогічні учини включають багато змістовних функцій, а саме: навчання, розвиток особистісних якостей, національне виховання, діагностування, корекцію, проведення консультацій, рефлексію і самоосвіту. Суб’єктами зазначеної діяльності є здобувачі вищої освіти, їхні батьки та науково-педагогічні працівники закладу вищої освіти.

У контексті професійних вчинків науково-педагогічний працівник доволі часто зазнає значного ступеня стресу, отже, діяльність науково-педагогічних працівників потребує специфічних особистісних властивостей, які є відмінними від решти професій.

Низка вчених до основних властивостей особистості науково-педагогічних працівників відносять: емоційну гнучкість, себто злагожене єднання як емоційної експресивності й емоційної стійкості науково-педагогічного працівника; адекватний рівень самооцінки, котрий є чільним задля розвитку його професійних учинів; позитивне ставлення до здобувачів вищої освіти, оптимізм, розважли-

вість, себто уміння чинити вплив на психіку інших, а подеколи і змінюючи власне поведіння; високий ступінь емоційності та товариськості; емоційну зрілість, упевненість у самому собі, імпульсивність; високий ступінь емоційної стійкості, емпатії та толерантності; вдумливість; скерованість на інших [1; 2].

Так, до основних характеристик індивідуума, котрі чинять негативний вплив власне на науково-педагогічні вчинки, З. Ковальчук відносить: «...пасивність, емоційну сухість у виражених емоціях, наявність негативних емоційних станів (непевненість, тривожність, страх, незадоволеність), монотонність інтонацій, завищену самооцінку, самовпевненість, обмеженість критичного мислення та наявність догматичних поглядів. Також сюди включають орієнтацію особистості на інших, замість орієнтації на себе, низький рівень самоусвідомлення, недооцінку власних здібностей, а також досвід почуття провини, самопочуття та переваги аутосимпатії над самоповагою» [3].

Уплив індивідуальної властивості на професійні вчинки науково-педагогічного працівника, які позиціонують як «перфекціонізм», на жаль, є не досить дослідженими у вітчизняній психологічній науці.

Слід зазначити, що останнім часом у зарубіжних та вітчизняних наукових розвідках з’являється усе більше наукових досліджень, котрі присвячені основним проблемам перфекціонізму особистості, позаяк зазначений феномен є вкрай важливою рисою особистості сьогодення та має певну вагу у регулюванні поведінки індивіда. Перфекціонізм належить до досить складних і не досить досліджених

феноменів, вплив якого охоплює практично всі царини життя.

Підвищене зацікавлення до зазначеного психологічного конструкту можна трактувати вкрай високим ритмом життя, суспільним розвієм, наявною конкуренцією, притаманним сьогоденному соціуму культу раціональності та потягом до довершеності тощо. Задля позиціонування опису потягу особистості щодо самовдосконалення використовується поняття «перфекціонізм».

Мета статті – здійснити аналіз основних концептуальних підходів стосовно дослідження перфекціонізму особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізові проблем перфекціонізму особи присвячена низка наукових розвідок зарубіжних та вітчизняних учених, серед них – Д. Барнс, С. Блатт, О. Бондарчук, І. Гуляс, Л. Данилевич, С. Інгрем, Л. Карамушка, З. Карпенко, Т. Колтунович, О. Лоза, В. Міссілдін, Л. Сільверман, Д. Хамачек, М. Холлендер, П. Х'юїтт, Г. Флетт, Р. Фрост та інші.

Окрім того, значна низка наукових розвідок, присвячених феномену перфекціонізму, здійснюються у таких напрямках, як:

– характеристика та деталізація поняття (А. Маслоу, М. Холлендер, К. Хорні);

– емпіричний аналіз та вироблення концепції конструкту (І. Гуляс, Л. Сільверман, Г. Чепурна та ін.);

– з'ясування психологічної архітекtonіки перфекціонізму (Д. Барнс, Г. Флетт, Р. Фрост, П. Х'юїтт, М. Холлендер та ін.);

– удосконалення інструментарію дослідження перфекціонізму (Д. Барнс, Р. Слейні, Г. Флетт, Р. Фрост, П. Х'юїтт та ін.);

– аналіз як позитивних, так і негативних сторін феномену перфекціонізму (В. Паркер, Л. Сільверман, Дж. Стоєбер, Л. Террі-Шорт та ін.);

– аналізування детермінант, які спричиняють появу та розвій перфекціонізму (С. Блатт, Р. Фрост, П. Х'юїтт, Г. Флетт, Р. Слейні та ін.);

– заходи щодо здійснення корекції перфекціонізму (Дж. Бароу, Д. Барнс, П. Х'юїтт, Г. Флетт, Ф. Фрост та ін.);

– формування класифікації перфекціонізму (К. Адкінс, Дж. Ешбі, Р. Фрост, В. Паркер, Р. Слейні та ін.).

Водночас, незважаючи на давність перманентних спроб щодо дослідження феномену перфекціонізму у різноманітних напрямках, лишається відкритим питання стосовно аналізу з'яви та розвію зазначеного конструкту власне у психології.

Виклад основного матеріалу. Поняття «перфекціонізм» походить від латинського слова (*perfectus*) та позиціонує «абсолютну досконалість». Категорія «перфекціонізм» є запозиченою із релігійної філософії. Спершу цьому терміну було притаманне лишень теологічне значення – «той, хто вірить, що моральна довершеність може бути набутою у земному житті» [4]. Себто це є прагненням до довершеності і самовдосконалення, що є моральним завданням не лишень певної особистості, але і завданням усього людства зокрема.

У наукових розвідках стосовно часу появи поняття перфекціонізму мають місце різночитання. Низка учених вважають, що підґрунтям цього феномену є філософсько-релігійні системи поглядів даосизму або перші християнсько-богословські вчення.

Апріорі перфекціонізм є тісно взаємопов'язаним із релігією, позаяк цей феномен у богословських ученнях позиціонується як «...моральне та духовне удосконалення людини, яке полягає в аскетичному бутті та суворому виконанні всіх заповідей» [5]. Вдосконалення аналізується у двох площинах, а саме: «...1) ідентифікації з Богом, 2) спрямованості до Бога у часі та просторі» [5].

У царині філософії поняття перфекціонізму аналізується як специфічний кшталт етичного учення, як моральна доктрина, підґрунтям якої є власне ідея придатності людини, особистості та всього людства щодо вдосконалення, де вдосконалення самого себе та інших особистостей є тим завданням, до якого повинна прагнути особистість, що полягає у розвиткові властивих їй здібностей та обдарувань [5]. Репрезентанти позиціонованого тлумачення перфекціонізму зазнача-

ють, що «...вдосконалення людини є не лише її моральним завданням, а і сенсом людської історії» [5]. Загалом, удосконалення є нескінченним та самоцінним процесом, який завбачує максимальний розвій не лишень власного потенціалу та умінь, але й моральну площину. Одним із різновидів перфекціонізму є власне концепція ніцшеанської філософії надлюдини, позаяк метою надлюдини власне є її прагнення до постійного саморозвитку. Отож, у філософії лексема «перфекціонізм» аналізується як моральна доктрина, в підвалинах котрої є ідея придатності особистості та всього людства зокрема до вдосконалення.

Нині у сучасній психології перфекціонізм позиціонується як «...прагнення суб'єкта до досконалості, високих особистих стандартів (моральних, естетичних, інтелектуальних), тобто це потреба вдосконалювати продукт власної діяльності» [6].

Здійснюючи порівняння сутності поняття у поглядах філософів та психології, слушно підсумувати, що лексема «перфекціонізм» змінює свою сутність. О. Кононенко, досліджуючи сутність перфекціонізму особистості, вважає, що «...це досить складний феномен, що пов'язаний як з нормальним адаптивним функціонуванням, так і з дезадаптацією» [7]. Отож, перфекціонізму притаманна не лишень негативна, але і позитивна спрямованість. Водночас слушно зауважити, що значна низка наукових розвідок стосується власне негативного аспекту. Аналіз літератури свідчить, що досить часто вчені пов'язують перфекціонізм із синдромом «професійного вигорання» [8], «...депресивністю, невротичністю і тривожністю» [9], «...обсесивно-компульсивним розладом» [10], «...схильністю до суїцидальної поведінки» [11] тощо.

Українська дослідниця І. Гуляс зазначає, що слід здійснювати розмежування як позитивних, так і негативних наслідків перфекціонізму, які ідентифікуються з ним як з явищем, осмислюючи перфекціонізм як «...прагнення до вдосконалення себе не за рахунок, не на шкоду і не порівняно з іншими, а для негативних його наслідків, зумовлених особистісними якостями людини» [4]. І. Гуляс вва-

жає, що «...краще використовувати поняття «перфекціонізм», коли «для виконання бажаної соціальної ролі людині не вистачає ані здібностей, ані освіти», а її досягнення не дотягують до очікувань, знесилюючи людину непосильною працею, наслідком чого стає внутрішній конфлікт особистості» [4].

Слід зазначити, що на початку ХХ ст. категорія «перфекціонізм» у психології не застосовувалася, але окреслювалися концепти, які були подібними до перфекціонізму за своєю суттю, зокрема, «прагнення до переваги» [12], «прагнення до досконалості» [13], «самоактуалізація» [14; 15].

Вперше у психології науковий аналіз перфекціонізму здійснили американські учені А. Адлер і К. Хорні, які досліджували бажання до довершеності як домінуючий чинник, який мотивує дії особистості. Слушно зазначити, що А. Адлер не застосував у своїх наукових розвідках термін «перфекціонізм», незважаючи на те, що чільним концептом індивідуальної психології є власне «прагнення до досконалості», котре, своєю чергою, є головним мотивом здолання почуття особистої неповноцінності. Незважаючи на міру осмислення наявного бажання до переваги, почуття особистої неповноцінності схиляє індивідуума до наступного розвитку й самовдосконалення, котре позиціонується у збільшенні вимог як до самого себе, так і оточуючих, а так само під час постійного порівняння самого себе з іншими. На думку А. Адлера, «...прагнення до переваги є вдосконалим невротичним способом компенсації почуття власної неповноцінності» [12]. Так, до конструктивних кшталтів здобуття переваги учений відносить: бажання досягнути успіху; прагнення бути першим у діяльності; повсякчасний розвиток особистих умінь та потенціалу. А. Адлер переконаний, що бажання досягнути довершеності є природним, позаяк це бажання є невід'ємним складником буття [12].

Так, у своїй концепції несвідомого К. Хорні та А. О'Коннел виокремили два механізми, котрі заміщали фрейдиське «лібідо», а саме: «...анксиозність (страх) і прагнення до

досконалості (перфекціонізм)» [13]. Власне, почуття тривоги, котре змушує особистість пошукувати безпеку, і у котрому міститься потреба у самореалізації, становить підґрунтя мотивації особистості. Анксиозність спричинює зневіру у самому собі, почуття особистої меншовартості, а супротивне йому – бажання до довершеності мотивує до подолання страхів та забезпечує впевненість у самому собі [13]. Зростання вимог соціуму до людини посилює бажання особистості до самовдосконалення, що з часом спричиняє утворення власне невротичної потреби у довершеності, котра базується на ідеалізованому «Я»-образі, себто уяві про те, якою саме повинна бути людина та якими ознаками вона має володіти. Згодом стається відчуження «Я»-реального та утворюється «невротик-нарцис», котрий отожднює самого себе з «Я»-ідеалізованим [13].

К. Хорні та А. О'Коннел вважали, що у контексті прагнення щонайбільше зблизитися до свого «істинного ідеалу» в особистості виникає «здорова» ціль й утворюються життєві цінності. Бажання бути найбільш довершеним, щонайбільше зблизитися до власного ідеалу не є невротичним. Разом з тим К. Хорні акцентувала увагу на тому, що не слід отожднювати «істинний ідеал» з «невротичним ідеалізованим образом себе», себто істинне бажання щодо самовдосконалення від необхідності «видаватися досконалим» [13].

Правдивий ідеал мотивує людину та позиціонується динамічністю і є власне тою силою, котра потрібна задля розвитку. К. Хорні та А. О'Коннел вважали, що «невротичний ідеалізований образ» самого себе пригноблює особистість і є статичним, тобто це є стала ідея, котра чинить шкоду індивідуальному зросту, позаяк перечить наявності недоліків. Окрім того, дійсні ідеали провадять до скромності, а власне «ідеалізований образ» провадить до марнославства і пихатості [13].

А. Маслоу, К. Роджерс позиціонують бажання до довершеності в контексті поняття самоактуалізації, себто прагнення особистості до максимально повного прояву власних особистісних потенцій [14; 15]. А. Маслоу вважав, що прагнення до довершеності

й динамічне самовдосконалення є власне показником індивідуального здоров'я, позаяк досягнення довершеності знімає напругу в контексті повсякчасного порівняння самого себе з оточуючими людьми та дає можливість особистості творити, незважаючи на зовнішні чинники: «...визнання, оцінку, славу» [16].

Отож, репрезентанти персонологічної теорії А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс та інші вчені прагнення до самовдосконалення вважали природною динамічною необхідністю особистості, мотивуючою силою, котра, здобуваючи власний предмет, позиціонується у результатах професійних вчинків та особистісної життєвої творчості, надає їм власне суб'єктивного змісту та суспільної цінності.

Репрезентант психодинамічного напрямку М. Холлендер термін «перфекціонізм» застосовував задля характеристики особистісної властивості характеру, котра виявляється власне як «...повсякденна практика пред'явлення до себе вимог більш високої якості виконання діяльності, ніж того вимагають обставини, а також у прагненні до бездоганного виконання завдання» [17].

На думку М. Холлендера, ця властивість характеру відіграє чільну роль у подужанні депресії та різноманітних психологічних захворювань. Науковець уважав, що «перфекціоніст» ратоборствує не лишень за власне нарцистичне вдоволення, саме від публічного реноме «довершеного», скільки прагне до успішних наслідків задля надії одержати прийняття зі сторони оточуючих [17]. М. Холлендер зазначав, що одним із чільних виявів перфекціонізму є надавання надмірно значного значення власне «...пунктуальності, порядку й організованості» [17]. Таку специфіку він схарактеризував як культ акуратності – «...усьому своє місце» [17].

В останньому десятилітті спостерігається зріст зацікавлення до феномену «перфекціонізм». Так, А. Пахт описує перфекціонізм як «...руйнівну рису, яка є певною психопатологією, що пов'язана з прагненням досягти недосяжної мети» [18]. А. Пахт вважав перфекціонізм досить поширеною й надзвичайно складною проблемою, котра є пов'язаною зі

значною кількістю як психологічних, так і фізичних розладів (пияцтво, особисті розлади, депресивний стан, неврози тощо).

На думку Б. Соротцкіна, «...перфекціонізм як прагнення до неіснуючої досконалості, яке постійно тримає людину в напрузі й пов'язане з безліччю особистісних проблем, психосоматичних проявів, психопатологій різного ступеня важкості: мігренню, депресіями, анорексією і булімією, спробами суїциду тощо» [19]. Згодом Б. Соротцкін додав феноменологічні роз'яснення і до позиціонованих ним параметрів додалися такі: «...мислення у термінах «все або нічого», схильність до генералізації стандартів в усіх сферах життєдіяльності та до вибіркової концентрації на помилках» [21].

З плином часу назріло питання стосовно того, що одновимірний аналіз сутності перфекціонізму, на жаль, не містить усі феноменологічні ознаки зазначеного психологічного феномену. Отож, перед науковцями постало завдання поглибити розуміння феномену перфекціонізму.

Репрезентант когнітивного напрямку Д. Барнс провів ґрунтовний аналіз поняття «перфекціонізм», розширивши це поняття когнітивними й інтерперсональними компонентами. На думку Д. Барнса, перфекціонізм є «мережею когніцій», котра формується з «...очікувань, інтерпретації подій, оцінки себе й інших» [21]. У відповідності до опису Д. Барнса перфекціоністи є схильними до встановлення нереально високих стандартів, їм притаманне компульсивне прагнення щодо здобуття неможливої мети та визначають особисту цінність виключно з огляду досягнень й продуктивності, для них є характерним міркування у термінах «усе чи нічого», котре передбачає полярне оцінювання особистої діяльності. Д. Барнс у тлумаченні перфекціонізму акцентує увагу власне на непомірно високих індивідуальних еталонах, розширивши його когнітивним параметром – міркування у термінах: «...усе чи нічого», а разом потягом до «...вибіркової концентрації на справжніх і минулих помилках» і потягом до «...генералізації стандартів в усіх сферах життєдіяльності» [21].

У контексті ірраціонального міркування «...я завжди повинен бути досконалим» Д. Барнсом виокремлено такі різновидності перфекціонізму, а саме: «...моралістичний перфекціонізм; перфекціонізм у роботі; перфекціонізм ідентичності; емоційний перфекціонізм; романтичний перфекціонізм; перфекціонізм відносин; сексуальний перфекціонізм; перфекціонізм зовнішності» [21].

У контексті наукових досліджень учені розпочали аналізувати вплив перфекціонізму на особу і, як результат, почали з'являтися наукові розвідки, котрі були присвячені власне типології перфекціонізму.

Д. Хамачек першим виокремив два різновиди перфекціонізму, а саме: нормальний і невротичний. Науковець, застосовуючи особистий клінічний досвід, окреслив наявні відмінності поміж «невротичними» й «нормальними» перфекціоністами та позиціонував шість критеріїв, котрі сприяють вирізнити «нормальний» перфекціонізм власне від «невротичного», а саме: «...депресія; переконання «я повинен/змушений»; почуття сорому й провини; поведінка, спрямована на захист власного престижу; сором'язливість і зволікання; самоосуд» [22].

Ґрунтовний аналіз наукових розвідок засвідчує, що більшість науковців, котрі досліджували феномен перфекціонізму, виокремлюють дві форми зазначеного конструкту, але іменують їх неоднаково: «нормальний та невротичний» [22], «здоровий та нездоровий» [23], «активний та пасивний» [24], «позитивний та негативний» [25], «здоровий, нездоровий та нон-перфекціонізм» [25], «здоровий та патологічний» [6], «адаптивний та дезадаптивний» [26], «функціональний і дисфункціональний» [27] та ін.

Отож, дослідження сутності перфекціонізму засвідчують про те, що зазначеному феномену притаманне як нормальне адаптивне функціонування, так і дезадаптація особистості.

П. Хевітт, Р. Фрост, П. Мартен, Ч. Лахарт позиціонували підхід стосовно багатовимірності психологічної архітекτονіки перфекціонізму [10; 28], позаяк, на думку науковців,

«одновимірний» підхід, на жаль, не містить усі ознаки, які є властивими перфекціонізму, зокрібно його інтерперсональний компонент. У результаті перфекціонізм став аналізуватися власне із позиції теорії особистісних рис, відповідно до якої всяка властивість уключає велику кількість сингулярних компонентів.

Ідея П. Хевітта, Г. Флетта, Р. Фроста стосовно багатовимірності перфекціонізму консеквентно викристалізувалася у трьох концепціях, котрі були розроблені канадськими ученими П. Х'юїттом та Г. Флеттом; британським ученим Р. Фростом та американськими ученими Р. Слейні та Дж. Ешбі.

Отож, на думку сучасних дослідників, перфекціонізм є багатовимірним конструктом, котрому притаманна складна архітектоніка

та має у своєму складі водночас із високими індивідуальними стандартами низку як когнітивних, так і інтерперсональних вимірів.

Висновки. Проведений аналіз з'яви та розвитку перфекціонізму дає можливість авторів висувати, що феномен перфекціонізму є предметом доконечного зацікавлення та значної кількості емпіричних досліджень і наукових дискурсів. Нині сучасна психологія аналізує перфекціонізм як бажання суб'єкта до довершеності, пролонгацію наслідків будькотрої діяльності до граничних стандартів.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо в дослідженні впливу перфекціонізму власне на професійні учини науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Завада Т.Ю. Теоретичний аналіз перфекціонізму як психологічного феномена. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць, 2012. С. 367–378.
2. Ковальчук З.Я. Вплив індивідуально-психологічних рис на механізми формування міжособистісних стосунків між вчителем та учнем. *Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ : Міленіум, 2005. Т. 7. Вип. 4. С. 142–151.
3. Ковальчук З.Я. Психологічний аналіз міжособистісної взаємодії вчителя із старшокласниками : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 160 с.
4. Гуляс І.А. Перфекціонізм: історично-світоглядні аспекти. *Наука і освіта. Серія «Психологія»*. 2012. № 3. С. 46–49.
5. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія. НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди / голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
6. Грубі Т.В. Визначення поняття «перфекціонізм особистості». *Педагогіка і психологія сьогодення: теорія та практика* : збірник наукових праць учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (22–23 січня 2016 р., м. Одеса). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. С. 13–18.
7. Кононенко О.І. Вплив перфекціонізму особистості на виникнення емоційного вигорання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2014. Вип. 2. Т. 1. С. 81–85.
8. Колтунович Т.А. Перфекціонізм як чинник професійного вигорання вихователів дошкільних навчальних закладів. *Наукові записки. Психологія і педагогіка*, 2008. № 19. С. 111–119.
9. Павлова В.С. Перфекціонізм як психологічний феномен. *Збірник наукових праць. Психологічні науки*, 2013. № 10(91), 2, с. 242–247.
10. Hewitt P., Flett G. Perfectionism in the Self and Social contexts: conceptualization, assessment and association with psychopathology. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1991. Vol. 60. № 3. P. 456–470.
11. Завада Т.Ю. Теоретичний аналіз перфекціонізму як психологічного феномену. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць, 2012. С. 367–378.
12. Adler A. On the origin of striving for superiority and social interest. / J. Carlson & M. Maniaci (Eds.). New York, NY : Routledge. (Original work published 1933), 2012. Pp. 47–56.
13. O'Connell A.N., Karen Horney: Theorist in Psychoanalysis and Feminine Psychology. *Psychology of Women Quarterly*, 1980. 5(1), pp. 81–93. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1981.tb0103>.
14. Маслоу А.Г. На підступах до психології життя = Toward a psychology of being / пер. з англ. О. Чистякова. Київ : PSYLIB, 2003. <http://psylib.org.ua/books/masla02/index.htm> (дата звернення: 01.10.2023).
15. Rogers Carl R. Some Observations on the Organization of Personality. *American Psychologist*, 2 (1947): 358–368. Also published in *The Phenomenological Problem*. / ed. A. Kuenzli. New York : Harper and Row.

16. Маслоу А.Г. Психологія буття / пер. з англ. Київ : Ваклер, 1997. 304 с.
17. Hollender M.H. Perfectionism. *Comprehensive Psychiatry*, 1965. Vol. 6. P. 94–103.
18. Pacht R. Reflections on perfection. *American Psychologist*. 1984. Vol. 39. P. 386–390.
19. Sorotzkin B. The quest for perfection: Avoiding guilt or avoiding shame? *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 1985. 22(3), 564–571. <https://doi.org/10.1037/h0085541>.
20. Sorotzkin B. Understanding and treating perfectionism in religious adolescents. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 1998. 35(1), 87–95. <https://doi.org/10.1037/h0087792>.
21. Burns D.D. *The feeling good handbook*. New York : William Morrow and Company, 1989. P. 121–128.
22. Hamachek D. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism. *Psychology*. 1978. V. 15. P. 27–33.
23. Adkins K.W. Parker Perfectionism and suicidal preoccupation. *Journal of personality*. 1996. V. 64. № 3. P. 536–546.
24. Slaney R. A programmatic approach to measuring perfectionism: the almost perfect scales / R. Slaney, K. Rice, J. Ashby. *Perfectionism: Theory, research and treatment*. Washington, 2002. P. 63–89.
25. Stoeber J., & Otto K. Positive Conceptions of Perfectionism: Approaches, Evidence, Challenges. *Personality and Social Psychology Review*, 2006. 10, 295–319.
26. Лоза О.О. Особливості перфекціонізму як особистісної риси державних службовців : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. : 19.00.01 «Загальна психологія; історія психології». Київ, 2015 . 216 с.
27. Данилевич Л.А. Перфекціонізм як особистісний чинник академічної обдарованості студентів : дис. канд. психол. наук : спец. : 19.00.01. «Загальна психологія, історія психології». Київ, 2007. 222 с.
28. Frost R., Marten P., Lahart C., Rosenblate R. The dimensions of perfectionism. *Cogn. Ther. Res.* 1990. Vol. 14. P. 449–468.

References:

1. Zavada, T.Yu. (2012). Teoretychnyi analiz perfektsionizmu yak psikhologichnoho fenomena [Theoretical analysis of perfectionism as a psychological phenomenon]. *Problemy suchasnoi psikhologii: zbirnyk naukovykh prats – Problems of modern psychology: a collection of scientific works*. 367–378. [in Ukrainian].
2. Kovalchuk, Z.Ya. (2005). Vplyv individualno-psikhologichnykh rys na mekhanizmy formuvannya mizhosobystisnykh stosunkiv mizh vchytelom ta uchнем [The influence of individual psychological traits on the mechanisms of the formation of interpersonal relations between a teacher and a student]. *Aktualni problemy psikhologii. Ekologichna psikhologhiia. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psikhologii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy – Actual problems of psychology. Environmental psychology. Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostiuk of the APN of Ukraine*. Kyiv: Millennium. 7(4). 142–151 [in Ukrainian].
3. Kovalchuk, Z.Ya. (2008). *Psikhologichnyi analiz mizhosobystisnoi vzaємodii vchytelia iz starshoklasnykamy [Psychological analysis of interpersonal interaction of a teacher with high school students]*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2008. 160 [in Ukrainian].
4. Gulyas, I.A. (2012). Perfektsionizm: istorychno-svitohliadni aspekty [Perfectionism: historical and philosophical aspects]. *Nauka i osvita. (Serii «Psikhologhiia») – Science and education. (Series “Psychology”)*. 3. 46–49 [in Ukrainian].
5. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk: entsyklopediia* (2002). Philosophical encyclopedic dictionary: encyclopedia. NAS of Ukraine, Institute of Philosophy named after H.S. Skovorody / chief ed. V.I. Shinkaruk. Kyiv: Abrys, 742 p. [in Ukrainian].
6. Hruby, T.V. (2016). Vyznachennia poniattia «perfektsionizm osobystosti» [Definition of the concept of “personality perfectionism”]. *Pedahohika i psikhologhiia sohodennia: teoriia ta praktyka: zb. nauk. pr. uchastnykiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (22–23 sichnya 2016 r., m. Odesa) – Pedagogy and psychology today: theory and practice: coll. of science of the participants of the International science and practice conf.* (January 22–23, 2016, Odesa). Odesa: HO «Pivdenna fundatsiia pedahohiky». P. 13–18 [in Ukrainian].
7. Kononenko, O.I. (2014). Vplyv perfektsionizmu osobystosti na vynyknennia emotsiinoho vyhorannya [The influence of personality perfectionism on the occurrence of emotional burnout]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. (Serii «Psikhologichni nauky») – Scientific Bulletin of Kherson State University. (Series “Psychological Sciences”)*, 2. Vol. 1. P. 81–85 [in Ukrainian].
8. Koltunovych, T.A. (2008). Perfektsionizm yak chynnyk profesiinoho vyhoriannya vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv [Perfectionism as a factor of professional burnout of preschool teachers]. *Naukovi zapysky. Psikhologhiia i pedahohika – Proceedings. Psychology and pedagogy*. 19. P. 111–119 [in Ukrainian].

9. Pavlova, V.S. (2013). Perfektsionizm yak psikhologichnyi fenomen [Perfectionism as a psychological phenomenon]. *Zbirnyk naukovykh prats. Psykholohichni nauky – Collection of scientific papers. Psychological Sciences*. 10(91), 2. 242–247 [in Ukrainian].
10. Hewitt, P., & Flett, G. (1991). Perfectionism in the Self and Social contexts: conceptualization, assessment and association with psychopathology. *Journal of Personality and Social Psychology*. 60(3). 456–470.
11. Zavada, T.Yu. (2012). Teoretychnyi analiz perfektsionizmu yak psikhologichnoho fenomenu [Theoretical analysis of perfectionism as a psychological phenomenon]. *Problemy suchasnoi psikhologii: zbirnyk naukovykh prats*. 367–378 [in Ukrainian].
12. Adler, A. (2012). On the origin of striving for superiority and social interest. / J. Carlson & M. Maniaci (Eds.). New York, NY: Routledge. (Original work published 1933). 47–56.
13. O’Connell, A.N., & Karen, Horney (1980). Theorist in Psychoanalysis and Feminine Psychology. *Psychology of Women Quarterly*, 5(1), 81–93. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1981.tb0103>.
14. Maslow, A.G. (2003). On the approaches to the psychology of life = Toward a psychology of being / trans. from English O. Chistyakov. Kyiv: PSYLIB, 2003. <http://psylib.org.ua/books/masla02/index.htm> (Last accessed: 01.10.2023).
15. Rogers, Carl R. (1947). Some Observations on the Organization of Personality. *American Psychologist*, 2: 358–368. Also published in *The Phenomenological Problem* / ed. A. Kuenzli. New York: Harper and Row.
16. Maslow, A.G. (1997). Psykholohiia buttia [Psychology of being]. / trans. from English. Kyiv: Wakler, 1997. 304 p [in Ukrainian].
17. Hollender, M.H. (1965). Perfectionism. *Comprehensive Psychiatry*. Vol. 6. P. 94–103.
18. Pacht, R. (1984). Reflections on perfection. *American Psychologist*. 39. 386–390.
19. Sorotzkin, B. (1985). The quest for perfection: Avoiding guilt or avoiding shame? *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. 22(3), 564–571. <https://doi.org/10.1037/h0085541>.
20. Sorotzkin, B. (1998). Understanding and treating perfectionism in religious adolescents. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. 35(1), 87–95. <https://doi.org/10.1037/h0087792>.
21. Burns, D.D. (1989). *The feeling good handbook*. New York: William Morrow and Company. 121–128.
22. Hamachek, D. (1978). Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism. *Psychology*. 15. 27–33.
23. Adkins, K.W. Parker (1996). Perfectionism and suicidal preoccupation. *Journal of personality*. 64(3). 536–546.
24. Slaney, R. (2002). A programmatic approach to measuring perfectionism: the almost perfect scales / R. Slaney, K. Rice, J. Ashby. *Perfectionism: Theory, research and treatment*. Washington. 63–89.
25. Stoeber, J., & Otto, K. (2006). Positive Conceptions of Perfectionism: Approaches, Evidence, Challenges. *Personality and Social Psychology Review*. 10, 295–319.
26. Loza, O.O. (2015). Osoblyvosti perfektsionizmu yak osobystisnoi rysy derzhavnykh sluzhbovtziv [Peculiarities of perfectionism as a personal trait of civil servants: dissertation for obtaining the candidate degree of psychol. sciences]. *Candidate’s thesis*. “General psychology; history of psychology”. Kyiv. 216. [in Ukrainian].
27. Danylevich, L.A. (2007). Perfektsionizm yak osobystisnyi chynnyk akademichnoi obdarovanosti studentiv [Perfectionism as a personal factor of students]. *Candidate’s thesis*. “General psychology, history of psychology”. Kyiv. 222 p. [in Ukrainian].
28. Frost, R., Marten, P., C. Lahart, R. (1990). Rosenblate. The dimensions of perfectionism. *Cogn. Ther. Res.* 14. 449–468.

УДК 159.942

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-5>

Ковальчук Зоряна Ярославівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>

Бозоян Микола Амбарцумович,

аспірант кафедри практичної психології та соціальної роботи,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
вулиця Іоанна Павла II, 17, Київ, 01042, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9117-5660>

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ НА РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ФАХІВЦІВ СИЛОВИХ СТРУКТУР

Анотація. У статті автори теоретично обґрунтовують та емпірично доводять вплив особистісних властивостей на розвиток емоційної стійкості фахівців силових структур, зокрема слідчих та оперуповноважених підрозділів Національної поліції України. Зазначають, що професійно важливі властивості у фахівця формуються в ході довготривалої професійної діяльності. Проте разом з тим фахівець може набути й інших якостей емоційної сфери, які деформують особистість та не сприяють його стійкості. Емоційна стійкість часто переростає у різноманітні професійні деструкції. Щоб виявити деформаційні процеси працівників силових структур та визначити шляхи їх профілактики автори провели емпіричне дослідження, застосувавши батарею психодіагностичних методик, серед яких – «Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності» (В. Бойко), «Визначення психічного вигорання» (О. Рукавішнікова), «Особистісний опитувальник» (Г. Айзенка), Опитувальник «Професійне вигорання» (К. Маслач, С. Джексон, адаптовано Н. Водоп'яною), «Вивчення інтегральних акцентуацій особистості» (К. Леонгарда, модифікація С. Шмішека). Результати показали, що у слідчих виявлено професійне «вигорання», пов'язане з психоемоційним особистісним віддаленням, виснаженням, спонтанністю агресії, професійною мотивацією, редукцією персональних досягнень, екстраверсією-інтроверсією. Оперуповноважені показали професійне «вигорання», яке пов'язане з екстраверсією-інтроверсією, деперсоналізацією, невмінням перемикати агресію на діяльність або неживі об'єкти, ритуалізацією агресії, особистісним віддаленням, емоційним виснаженням та аутоагресією. Результати статті можуть бути цікаві практичним психологам у разі врахування в професійній діяльності та консультуванні фахівців силових структур, а також під час забезпечення викладання дисциплін для майбутніх психологів з юридичної психології, психології праці та ін.

Ключові слова: професійне «вигорання», емоційна стійкість, професійна деформація, фахівці силових структур, емоційне виснаження.

Kovalchuk Zoriana, Bozoian Mykola. The influence of personal characteristics on the development of emotional resistance of strength structures specialists

Abstract. In the article, the authors theoretically substantiate and empirically prove the influence of personal characteristics on the development of emotional stability of specialists of law enforcement agencies, in particular, investigative and operative units of the National Police of Ukraine. It is noted that professionally important properties of a specialist are formed in the course of long-term professional activity. However, at the same time, a specialist can acquire other qualities of the emotional sphere, which deform the personality and do not contribute to its stability. Emotional stability often turns into various professional destructions. In order to identify the deformation processes of employees of law enforcement agencies and determine the ways of their prevention, the authors conducted an empirical study, applying a battery of psychodiagnostic methods, including "Definition of integral forms of communicative aggressiveness" (V. V. Boyko), "Definition of mental burnout" (O. O. Rukavishnikova), "Personality Questionnaire" (H. Eysenka), "Professional Burnout" Questionnaire (K. Maslach, S. Jackson, adapted by

N. E. Vodopyanova), "Study of Integral Personality Accentuations" (K. Leongard, modification by S. Shmishek). The results showed that the investigators found professional "burnout" associated with psycho-emotional personal distancing, exhaustion, spontaneity of aggression, professional motivation, reduction of personal achievements, extroversion-introversion. Operative commissioners showed professional "burnout" associated with extraversion-introversion, depersonalization, inability to switch aggression to activities or inanimate objects, ritualization of aggression, personal distancing, emotional exhaustion and auto-aggression. The results of the article may be of interest to practical psychologists when taking into account in their professional activities and counseling specialists of law enforcement agencies, as well as when providing the teaching of disciplines for future psychologists in legal psychology, labour psychology, etc.

Key words: professional "burnout", emotional stability, professional deformation, specialists of power structures, emotional exhaustion.

Вступ. Психічна стійкість фахівця силових структур є запорукою його професійної спроможності, енергетичним ресурсом, що дозволяє боротись з життєвими негараздами, сприяє адаптивності та працездатності. Проте психічна стійкість не є вродженою властивістю, адже це гнучкий та тривалий процес. Важливі професійні якості формуються протягом тривалої кар'єри, однак разом із ними працівник силових структур набуває інших рис, які можуть впливати на його особистість.

Наукова спільнота, яка займається проблемами емоційної стійкості та психологічними аспектами емоцій, включає у себе дослідників різних напрямів, таких як психологія, психіатрія, нейробіологія, соціальна психологія та інші. Серед українських учених цей феномен досліджували О. Тімченко, Е. Носенко, О. Кокун [8], О. Хміляр, З. Ковальчук [4] та ін.

У процесі професійного зростання підвищується психічна стійкість, проте можуть виникати різні професійні деструкції, серед яких – феномен емоційного вигорання, професійної деформації та ін. Дослідження професійної деформації здійснюються такими науковцями, як В. Кікоть, В. Медведєв, Р.-В. Кісіль. Крім того, В. Бойко визначено компоненти синдрому «професійного вигорання», а З. Кісіль розглянуто прояви професійної деформації серед працівників правоохоронних органів.

Однак, на жаль, теоретичні та емпіричні досягнення в цій галузі не розкривають психологічної сутності професійних деформацій та явища «професійне вигорання». Це обмежує наше розуміння деструктивних процесів як руйнівного явища у сучасному суспільстві. Необхідно розробити психологічну концепцію деформаційних процесів особистості та провести дослідження всіх аспектів

цього явища в рамках сучасної психологічної науки.

Мета статті – розкрити вплив особистісних характеристик на психічну стійкість, а також формування професійної деформації. Зокрема, на думку З. Кісіль, у процесі професійного становлення особистість отримує не лише конкретні навички, але й особливий ідентифікаційний компонент, який включає у себе переконання, поведінкові шаблони та цінності, характерні для представників такої професії [2].

Матеріали та методи. Внаслідок тривалої професійної практики працівники поліції можуть настільки ідентифікувати себе із професійними аспектами, шаблонами та цінностями, що втрачають контакт з реальністю, що відділяє здорову особистість від деструкцій. Ця деструктивна «роль» стає «хронічною» в їхньому житті. У зв'язку з необхідністю діяти в умовах ризику та екстремальних ситуаціях фахівці правоохоронних органів можуть проявляти підозрюваність, дратівливість, надмірну обачливість, обережність, агресивність та постійне відчуття професійного обов'язку.

Відповідно до думки В. Медведєва деформаційний процес серед поліцейських у сучасному суспільстві може розглядатися як своєрідна данина, які особа сплачує за високий рівень мотивації та натхнення у виконанні професійно важливих завдань [5].

Деформація поліцейських є явищем, яке серйозно шкодить підрозділам поліції та суттєвою мірою позбавляє їхніх працівників можливості здійснювати повсякденну здорову діяльність через негативний вплив, якому вони піддаються.

Згідно з висловленням О. Синявської, важливим є динамічний характер екстремальних подій, які постійно відбуваються у житті пра-

цівників поліції і можуть призводити до травм або летальних випадків [6].

Для виявлення рівня психічної стійкості та особистісних детермінант деформаційних процесів серед працівників правоохоронних органів, а також визначення шляхів їхньої профілактики ми провели емпіричне дослідження в одному з підрозділів ГУНП України у Львівській області. Вибрана вибірка включала 80 працівників різних підрозділів, серед яких – 35 слідчих та 45 оперуповноважених. Стаж роботи: 26 осіб працюють 1 рік, 9 осіб – 3 роки, 5 осіб – 5 років, 9 осіб – 7 років, 13 осіб – 10 років, 8 осіб – 15 років, 3 особи – 20 років та 7 осіб – 25 років. Вік досліджуваних – 25–57 років.

Для проведення емпіричного дослідження були використані такі методики: «Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності» (В. Бойко), «Визначення психічного вигорання» (О. Рукавішнікова), «Особистісний опитувальник» (Г. Айзенка), Опитувальник «Професійне вигорання» (К. Маслач, С. Джексон, адаптовано Н. Водоп'яною), «Вивчення інтегральних акцентуацій особистості» (К. Леонгарда, модифікація С. Шмішека).

Припустимо, що виникнення професійного вигорання серед працівників правоохоронних органів пов'язане з їхніми особистісними особливостями, такими як особистісне віддалення, психоемоційне виснаження, агресивність, акцентуації характеру, професійна мотивація, нейротизм, екстраверсія та інтроверсія, емоційне виснаження, тип темпераменту, редукція та деперсоналізація персональних досягнень.

Результати. З метою вивчення цього аспекту було здійснено кореляційний аналіз, результати якого будуть подані нижче.

Рис. 1. Кореляційна плеяда психоемоційного виснаження, невміння переключати агресію на діяльність та спонтанності агресії

У слідчих встановлено прямо пропорційний зв'язок між рівнем психоемоційного виснаження та рівнем спонтанності агресії ($r=0,537$; $p=0,05$). За високих показників психоемоційного виснаження також спостерігалися високі показники спонтанності агресії. Крім того, був виявлений прямо пропорційний кореляційний зв'язок між невмінням переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти та рівнем психоемоційного виснаження ($r=0,433$; $p=0,01$). У разі високих рівнів емоційного виснаження також виявлялися високі рівні невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти.

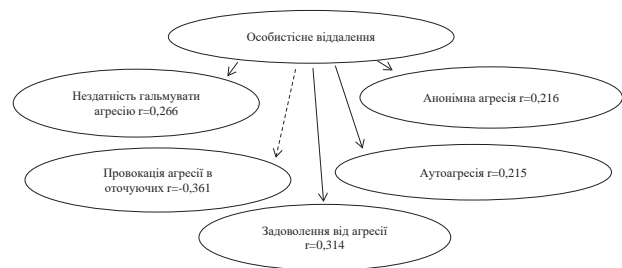

Рис. 2. Кореляційна плеяда нездатності гальмувати агресію, особистісного віддалення, провокації агресії в оточуючих, анонімної агресії, задоволення від агресії та аутоагресії

У результаті проведеного аналізу виявлено, що серед слідчих наявний прямий позитивний кореляційний зв'язок між особистісним віддаленням і різними аспектами агресивної поведінки. Зокрема, спостерігається зв'язок з нездатністю гальмувати агресію, анонімною агресією, аутоагресією та задоволенням від агресії. Такий результат може вказувати на те, що особистісне віддалення може бути одним із чинників, які впливають на формування і прояв агресивних реакцій серед працівників правоохоронних органів.

Також варто відзначити обернено-пропорційний кореляційний зв'язок між особистісним віддаленням та провокацією агресії в оточуючих. Це свідчить про те, що працівники, які відчувають віддалення від навколишнього середовища, можуть бути менш провокованими та менше схильними до ініціювання конфліктних ситуацій з оточуючими.

Отже, вивчення особистісних аспектів працівників правоохоронних органів, таких як особистісне віддалення, є значущим для

розуміння механізмів формування агресивної поведінки та вдосконалення підходів до її управління та профілактики в цьому специфічному професійному середовищі.

Рис. 3. Кореляційна плеяда схильності до відображення агресії, професійної мотивації, розплати за агресію та ритуалізації агресії

Серед слідчих виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між рівнем професійної мотивації та схильністю до відображення агресії ($r=0,315$; $p=0,05$), ритуалізацією агресії ($r=0,354$; $p=0,01$) та розплатою за агресію ($r=0,246$; $p=0,05$). За високих показників професійної мотивації також спостерігалися ритуалізації агресії, високі рівні схильності до відображення агресії та розплати за агресію.

Рис. 4. Кореляційна плеяда інтроверсії та екстраверсії, аутоагресії, нездатності гальмувати агресію, гіпертичного та тривожного типів акцентуації характеру, ритуалізації агресії, флегматичного та сангвінічного типів темпераменту особистості

Серед слідчих виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між рівнем екстраверсії-інтроверсії та нездатністю гальмувати агресію ($p=0,532$; $p=0,05$), аутоагресією ($r=0,466$; $p=0,01$), гіпертичним типом акцентуації ($r=0,379$; $p=0,05$), тривожним типом акцентуації ($r=0,502$; $p=0,01$), сангвінічним типом темпераменту ($r=0,411$; $p=0,05$) та флегматичним типом темпераменту ($r=0,351$; $p=0,05$). За високих показників ек-

траверсії-інтроверсії також спостерігалися аутоагресії, високі рівні нездатності гальмувати агресію, гіпертичного та тривожного типів акцентуації характеру, флегматичного та сангвінічного типів темпераменту особистості.

Паралельно існував негативний обернений кореляційний зв'язок між екстраверсією-інтроверсією та ритуалізацією агресії ($-0,425$; $p=0,01$). У разі високих показників екстраверсії-інтроверсії виявлено низькі рівні ритуалізації агресії.

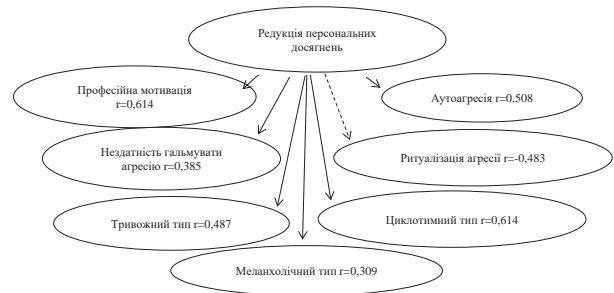

Рис. 5. Кореляційна плеяда професійної мотивації, редукації персональних досягнень, нездатності гальмувати агресію, аутоагресії, ритуалізації агресії, циклотимного та тривожного типів акцентуації характеру, меланхолічного типу темпераменту особистості

Серед слідчих встановлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між рівнем редукації персональних досягнень та професійною мотивацією ($r=0,614$; $p=0,05$), аутоагресією ($r=0,508$; $p=0,01$), нездатністю гальмувати агресію ($r=0,385$; $p=0,01$), тривожним типом акцентуації ($r=0,487$; $p=0,05$), циклотимним типом акцентуації ($r=0,614$; $p=0,05$) та меланхолічним типом темпераменту особистості ($r=0,309$; $p=0,01$). За високих показників редукації персональних досягнень також спостерігалися високі рівні професійної мотивації, аутоагресії, нездатності гальмувати агресію, тривожного та циклотимного типів акцентуації.

Водночас існував негативний обернений кореляційний зв'язок між редукацією персональних досягнень та ритуалізацією агресії ($r=-0,483$; $p=0,01$). У разі високих показників редукації персональних досягнень виявлено низькі рівні ритуалізації агресії.

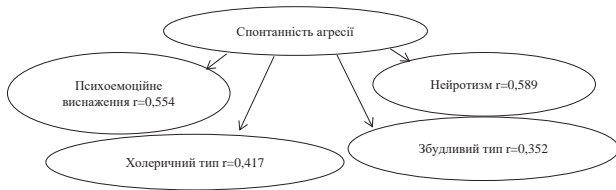

Рис. 6. Кореляційна плеяда психоемоційного виснаження, спонтанності агресії, збудливого типу акцентуації характеру, нейротизму, холеричного типу темпераменту особистості

Серед слідчих виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між рівнем спонтанності агресії та психоемоційним виснаженням ($r=0,554$; $p=0,05$), нейротизмом ($r=0,589$; $p=0,01$), збудливим типом акцентуації характеру ($r=0,352$; $p=0,01$) та холеричним типом темпераменту особистості ($r=0,417$; $p=0,05$). За високих показників спонтанності агресії також спостерігалися високі рівні психоемоційного виснаження, нейротизму, збудливого типу акцентуації характеру та холеричного типу темпераменту особистості.

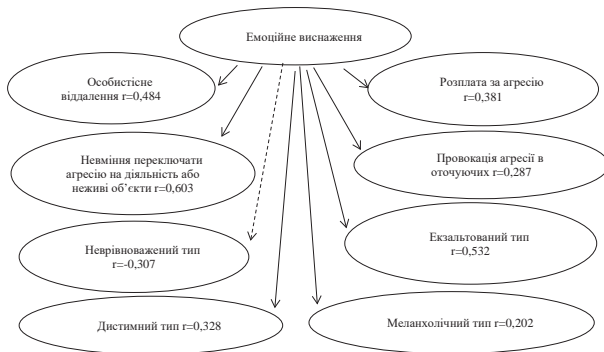

Рис. 7. Кореляційна плеяда особистісного віддалення, емоційного виснаження, невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, розплати за агресію, провокації агресії в оточуючих, екзальтованого, неврівноваженого, дистимного типів акцентуації характеру, меланхолічного типу темпераменту особистості

У слідчих виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між емоційним виснаженням та особистісним віддаленням ($r=0,484$; $p=0,05$), розплатою за агресію ($r=0,381$; $p=0,01$), невмінням переключати

агресію на діяльність або неживі об'єкти ($r=0,603$; $p=0,01$), провокацією агресії в оточуючих ($r=0,287$; $p=0,05$), екзальтованим типом акцентуації характеру ($r=0,532$; $p=0,05$), дистимним типом акцентуації характеру ($r=0,328$; $p=0,01$) та меланхолічним типом темпераменту особистості ($r=0,202$; $p=0,05$). За високих показників емоційного виснаження також спостерігалися високі рівні особистісного віддалення, розплати за агресію, невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, провокації агресії в оточуючих, екзальтованого та дистимного типів акцентуації характеру та меланхолічного типу темпераменту особистості.

Також існував негативний обернений кореляційний зв'язок між емоційним виснаженням та неврівноваженим типом акцентуації характеру ($r=-0,317$; $p=0,05$). У разі високих показників емоційного виснаження виявлено низькі рівні неврівноваженого типу акцентуації характеру.

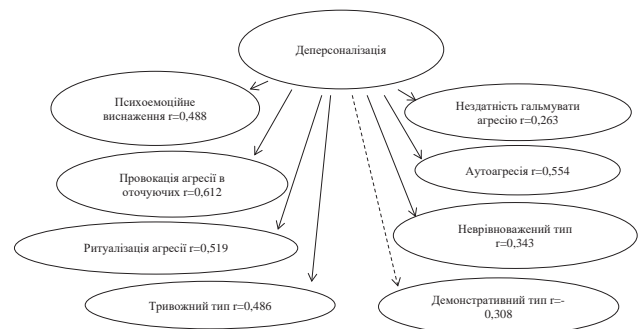

Рис. 8. Кореляційна плеяда психоемоційного виснаження, деперсоналізації, провокації агресії в оточуючих, нездатності гальмувати агресію, ритуалізації агресії, аутоагресії, неврівноваженого, демонстративного та тривожного типів акцентуації характеру

В оперуповноважених встановлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між деперсоналізацією та психоемоційним виснаженням ($r=0,488$; $p=0,05$), нездатністю гальмувати агресію ($r=0,283$; $p=0,01$), провокацією агресії в оточуючих ($r=0,612$; $p=0,05$), аутоагресією ($r=0,554$; $p=0,01$), ритуалізацією агресії ($r=0,519$; $p=0,05$), неврівноваженим типом акцентуації характеру ($r=0,343$; $p=0,01$) та тривожним типом акцентуації характеру

($r=0,486$; $p=0,05$). За високих показників деперсоналізації спостерігалися також високі рівні психоемоційного виснаження, нездатності гальмувати агресію, провокації агресії в оточуючих, аутоагресії, ритуалізації агресії, неврівноваженого та тривожного типів акцентуації характеру.

Також існував негативний обернений кореляційний зв'язок між деперсоналізацією та демонстративним типом акцентуації характеру ($r=-0,308$; $p=0,01$). У разі високих показників деперсоналізації виявлено низькі рівні демонстративного типу акцентуації характеру.

Рис. 9. Кореляційна плеяда анонімної агресії, особистісного віддалення, емоційного виснаження, демонстративного та демонстративного типів акцентуації характеру, флегматичного типу темпераменту особистості

В оперуповноважених виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між особистісним віддаленням та емоційним виснаженням ($r=0,513$; $p=0,05$), демонстративним типом акцентуації характеру ($r=0,417$; $p=0,01$), педантичним типом акцентуації характеру ($r=0,383$; $p=0,05$) та флегматичним типом темпераменту особистості ($r=0,449$; $p=0,05$). У разі високих показників особистісного віддалення спостерігалися також високі рівні емоційного виснаження, демонстративного та педантичного типів акцентуації характеру.

Також існував негативний обернений кореляційний зв'язок між особистісним віддаленням та анонімною агресією ($r=-0,304$; $p=0,05$). У разі високих показників особистісного віддалення виявлено низькі рівні анонімної агресії.

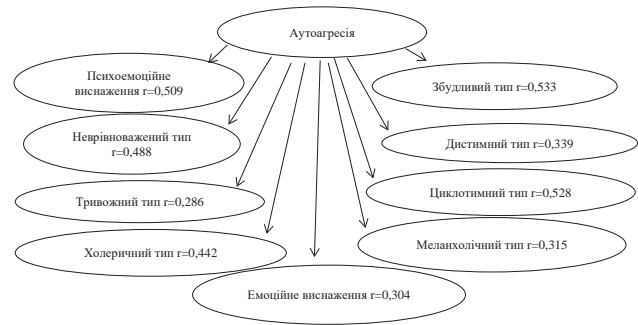

Рис. 10. Кореляційна плеяда психоемоційного виснаження, аутоагресії, неврівноваженого, збудливого, тривожного, дистимного і циклотимного типів акцентуації характеру, меланхолічного та холеричного типів темпераменту особистості, емоційного виснаження

В оперуповноважених виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між аутоагресією та психоемоційним виснаженням ($r=0,509$; $p=0,05$), збудливим типом акцентуації ($r=0,533$; $p=0,01$), неврівноваженим типом акцентуації ($r=0,488$; $p=0,01$), дистимним типом акцентуації ($r=0,339$; $p=0,05$), тривожним типом акцентуації характеру ($r=0,286$; $p=0,01$), циклотимним типом акцентуації характеру ($r=0,528$; $p=0,05$), холеричним типом темпераменту особистості ($r=0,442$; $p=0,05$), меланхолічним типом темпераменту особистості ($r=0,315$; $p=0,01$) та емоційним виснаженням ($r=0,304$; $p=0,05$).

У разі високих показників аутоагресії виявлено також високі рівні психоемоційного виснаження, збудливого, неврівноваженого, дистимного та тривожного типів акцентуації характеру, холеричного та меланхолічного типів темпераменту особистості, а також емоційного виснаження.

Рис. 11. Кореляційна плеяда ритуалізації агресії, деперсоналізації та збудливого типу акцентуації характеру

В оперуповноважених встановлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між ритуалізацією агресії та збудливим типом акцентуації характеру ($r=0,513$; $p=0,05$) і деперсоналізацією ($r=0,286$; $p=0,01$). З високими показниками ритуалізації агресії виявлено також високі рівні збудливого типу акцентуації характеру та деперсоналізації.

Рис. 12. Кореляційна плеяда нездатності гальмувати агресію, екстраверсії-інтроверсії, анонімною агресією, невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, ритуалізації агресії, схильності до відображення агресії, тривожного, гіпертимного, циклотимного та емотивного типів акцентуації характеру

У представників правоохоронних органів виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між екстраверсією-інтроверсією та низкою показників, таких як нездатність гальмувати агресію ($r=0,381$; $p=0,05$), невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти ($r=0,526$; $p=0,05$), схильність до відображення агресії ($r=0,204$; $p=0,05$), ритуалізація агресії ($r=0,387$; $p=0,01$), гіпертимний тип акцентуації характеру ($r=0,561$; $p=0,05$), тривожний тип акцентуації характеру ($r=0,229$; $p=0,01$), емотивний тип акцентуації характеру ($r=0,238$; $p=0,05$) та циклотимний тип акцентуації характеру ($r=0,482$; $p=0,05$). З високими рівнями екстраверсії-інтроверсії спостерігалися також невміння гальмувати агресію, невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, схильність до відображення агресії, ритуалізації агресії, гіпертимний, тривожний, емотивний та циклотимний типи акцентуації характеру.

Додатково виявлено негативний обернений кореляційний зв'язок між екстраверсією-інтроверсією та анонімною агресією ($r=-0,409$;

$p=0,05$). З високими показниками екстраверсії-інтроверсії спостерігалися низькі рівні анонімною агресії.

Додатково в представників правоохоронних органів виявлено прямий позитивний кореляційний зв'язок між невмінням переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти та психоемоційним виснаженням ($r=0,477$; $p=0,05$), неврівноваженим типом акцентуації характеру ($r=0,349$; $p=0,01$), збудливим типом акцентуації характеру ($r=0,501$; $p=0,05$), тривожним типом акцентуації характеру ($r=0,318$; $p=0,05$), циклотимним типом акцентуації характеру ($r=0,243$; $p=0,01$), нейротизмом ($r=0,498$; $p=0,05$), холеричним типом темпераменту особистості ($r=0,452$; $p=0,05$) та емоційним виснаженням ($r=0,396$; $p=0,01$). З високими показниками невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти спостерігалися також високі рівні психоемоційного виснаження, неврівноваженого, збудливого, тривожного та циклотимного типів акцентуації характеру, нейротизму, холеричного типу темпераменту особистості та емоційного виснаження.

Висновки. Отже, у слідчих виявлено психологічні особливості, пов'язані із проявом професійного «вигоряння», а також з психоемоційним виснаженням, професійною мотивацією, особистісним віддаленням, екстраверсією-інтроверсією, спонтанністю агресії, редукацією персональних досягнень та емоційним виснаженням. В оперуповноважених психологічні особливості, пов'язані з проявом професійного «вигоряння», включають екстраверсію-інтроверсію, невміння переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, деперсоналізацію, ритуалізацію агресії, особистісне віддалення, емоційне виснаження та аутоагресію.

У майбутніх наукових дослідженнях ми плануємо розробити рекомендації з формування емоційної стійкості, а також провести профілактичні заходи та використовувати корекційні методи з метою зменшення рівня професійного «вигоряння» серед працівників поліцейських підрозділів та інших працівників силових структур.

Список використаних джерел:

1. Аршава І.Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. : 19.00.02. «Психофізіологія». Київ, 2007. 33 с.
2. Кісіль З.Р. Особистісні детермінанти розвитку професійної деформації працівників органів внутрішніх справ України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2015. Вип. 2. С. 164–173.
3. Кириленко О.А. Психологічні детермінанти професійного стресу у представників професії типу «людина – людина» : автореф. дис. канд. психол. наук : спец. : 19.00.03 «Психологія праці; інженерна психологія». Київ, 2007. 20 с.
4. Ковальчук З.Я. Психоемоційна стійкість учителя у комунікативно-перцептивній взаємодії з депривованими школярами. *Психогенеза особистості: норма і девіація* : збірник наукових статей і тез / гол. ред. Я. Гошовський. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2017. С. 28–34.
5. Медведєв В.С. Психологія професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ : дис. ... д-ра психол. наук : спец. : 19.00.06. Київ. ін-т внутр. справ при Нац. академ. внутр. справ України. Київ, 1999. 412 с.
6. Синявська О.Ю. Професійна етика як чинник протидії професійній деформації працівників органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2005. № 4(1). С. 96–99.
7. Ерік Грейтенс. Стійкість: тяжко виборена мудрість для ліпшого життя. Харків : вид-во «Фабула», 2021. 432 с.
8. Кокун О.М. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій : методичний посібник. Київ–Одеса : Фенікс, 2022. 128 с.
9. Хмільяр О.Ф. Психічна стійкість солдата. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. № (6), 2022. С. 71–79.
10. Фурс О.Й. Особливості розвитку психічної саморегуляції майбутніх магістрів військового управління в процесі їх практичної підготовки : дис. канд. психол. наук : спец. «Психологія діяльності в особливих умовах». Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ, 2021. 167 с.
11. Швець Д.В. Психічна стійкість працівника поліції як основа готовності до службової діяльності в екстремальних ситуаціях. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. С.П. Бочарової (м. Харків, 30 березня 2017 р.). МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка Нац. акад. пед. наук України; Консультативна місія Європейського Союзу в Україні. Харків : ХНУВС, 2017. С. 226–229.

References:

1. Arshava, I.F. (2007). Emotsiina stiikist liudyny ta yii diahnostryka: avtoref. dys. na zdobuttia stupenya kandidata nauk [Emotional stability of a person and its diagnosis]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 33 s. [in Ukrainian].
2. Kisil, Z.R. (2015). Osobystisni determinanty rozvytku profesiinoi deformatsii pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Personal determinants of the development of professional deformation of employees of internal affairs bodies of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia psykholohichna*. 2. S. 164–173 [in Ukrainian].
3. Kyrylenko, O.A. (2007). Psykholohichni determinanty profesiinoho stresu u predstavnykiv profesii typu «liudyna – liudyna» [Psychological determinants of professional stress in representatives of the “person-to-person” profession]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
4. Kovalchuk, Z.Ia. (2017). Psykhoemotsiina stiikist uchytelia u komunikatyvno-pertseptyvnyii vzaiemodii z depryvovanymy shkoliaramy [Psychoemotional stability of the teacher in communicative and perceptive interaction with deprived schoolchildren]. *Psykhoheneza osobystosti: norma i deviatsiia: zb. nauk. statei i tez / hol. red. Ya. Hoshovskyi*. Lutsk: SNU imeni Lesi Ukrainky. S. 28–34 [in Ukrainian].
5. Medvediev, V.S. (2007). Psykholohiia profesiinoi deformatsii spivrobitnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Psychology of professional deformation of employees of internal affairs bodies]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
6. Syniavska, O.Iu. (2005). Profesiina etyka yak chynnyk protydii profesiinii deformatsii pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Professional ethics as a factor in countering professional deformation of employees of internal affairs bodies]. *Pravo i bezpeka*. 41. S. 96–99 [in Ukrainian].
7. Erik Greitens (2021). *Stiikist: tiazhko vyborena mudrist dlia lipshoho zhyttia [Resilience: hard-won wisdom for a better life]*. Kharkiv: vyd-vo «Fabula». 432 p. [in Ukrainian].

8. Kokun, O.M. (2022). *Zabezpechennia psykholohichnoi stiiikosti viiskovosluzhbovtiv v umovakh boiovykh dii: metodyichnyi posibnyk [Ensuring the psychological stability of military personnel in the conditions of hostilities: a methodical guide]*. Kyiv–Odesa: Feniks. 128 s. [in Ukrainian].
9. Khmiliar, O.F. (2022). Psykhichna stiiikist soldata [Mental stability of a soldier]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia*, 6. S. 71–79 [in Ukrainian].
10. Furs, O.I. (2021). Osoblyvosti rozvytku psykhičnoi samorehuliatcii maibutnikh mahistriv viiskovoho upravlinnia v protsesi yikh praktychnoi pidhotovky [Peculiarities of the development of mental self-regulation of future masters of military administration in the process of their practical training]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. 167 s. [in Ukrainian].
11. Shvets, D.V. (2017). Psykhichna stiiikist pratsivnyka politsii yak osnova hotovnosti do sluzhbovoi diialnosti v ekstremalnykh sytuatsiiakh [Mental stability of a police officer as a basis for readiness for official activities in extreme situations]. *Osobystist, suspilstvo, zakon: psykholohichni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia: tezy dop. mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi pamiaty prof. S.P. Bocharovoi (m. Kharkiv, 30 bereznya 2017 r.)*. MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav; In-t psykholohii im. H.S. Kostiuka Nats. akad. ped. nauk Ukrainy; Konsultatyvna misiia Yevropeiskoho Soiuzu v Ukraini. Kharkiv: KhNUVS. S. 226–229 [in Ukrainian].

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-6>**Ковальчук Зоряна Ярославівна,**

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>

Шевченко Олена Леонідівна,

здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
вулиця Іоанна Павла II, 17, Київ, 01042, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5473-8003>

ОСОБИСТІСНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК МАРКЕР ЕМОЦІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЛІДЕРА РІЗНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СЕРЕДОВИЩ: ПОВЕДІНКОВІ СТРАТЕГІЇ В УМОВАХ КРИЗОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті автори розкривають феномен особистісної рефлексії крізь призму емоційного благополуччя лідера різних соціокультурних середовищ. Розкривають рефлексію через поведінкові стратегії в умовах кризового суспільства. Зазначають, що рефлексія є важливою умовою емоційного благополуччя будь-якої особистості, в тому числі лідера. У подоланні наслідків кризи автори описують три основні складники поведінкової стратегії процедури рефлексії: фіксація рівня власного стану, умов життя та діяльності; виокремлення причин; оцінювання продуктивності власної роботи, використаних заходів у подоланні кризових наслідків. У науковій статті розкрито функції рефлексії лідера за умов кризи, серед яких автори зазначають проєктувальну, організаторську, змістовно-комунікативну, корекційну та мотиваційну. Також автори описують рівні рефлексії лідера, серед яких поверховий, глибший, аналітичний, концептуальний, оцінно-ціннісний. З підвищенням лідерської рефлексійності піднімається емоційне благополуччя особистості та збільшується успішність і продуктивність подолання наслідків різного роду кризи, а також ефективніше реалізуються різні соціально-економічні технології з метою покращення життєдіяльності лідера та команди, яку він очолює. Стверджують, що структуротворчим компонентом рефлексії лідера в умовах економічної кризи є аналіз ним своєї життєдіяльності, свого розвитку. Рефлексія як основа змісту соціальної стратегії дії людини в умовах кризи передбачає фіксування індивідом стану своєї особистісної, господарсько-економічної, професійної діяльності, рівня розвитку своєї економічної культури та причин цього. На підставі аналізу наукової літератури автори стверджують, що стрімка динаміка сучасності ставить перед лідерами нові завдання, серед яких усвідомлювати себе та свої вчинки, що і є рефлексією, бути зосередженими та зібраними, наповненими енергією та вміти переконувати, бути вмотивованими та вміти мотивувати, бути готовими до співпраці, виявляти емпатію та вміти відчувати ситуацію, мати високий інтелект та бути емоційно благополучним. Доведено, що лідери з емоційним інтелектом досягають більших успіхів. Лише емоційно благополучна особистість лідера зможе виступити емоційним провідником групи, буде здатна спрямовувати емоції людей у відповідному напрямі та створювати позитивну атмосферу.

Ключові слова: рефлексія, лідер, емоційне благополуччя, кризове суспільство, поведінкові стратегії, особистість.

Kovalchuk Zoriana, Shevchenko Olena. Personal reflection as a marker of the emotional well-being of a leader in different socio-cultural environments: behavioural strategies in a crisis society

Abstract. In the article, the authors reveal the phenomenon of personal reflection through the prism of the emotional well-being of the leader of various socio-cultural environments. Reveal reflection through behavioural strategies in the conditions of a crisis society. It is noted that reflection is an important condition for the emotional

well-being of any individual, including a leader. In overcoming the consequences of the crisis, the authors describe three main components of the behavioural strategy of the reflection procedure: fixing the level of one's condition, living conditions and activities; identification of causes; evaluation of the productivity of one's own work, the measures used in overcoming the crisis consequences. The scientific article reveals the functions of the leader's reflection under crisis conditions, among which the authors note the projective, organizational, content-communicative, corrective and motivational functions. The authors also describe the levels of the leader's reflection, including superficial, deeper, analytical, conceptual, evaluation-value. With the increase in leadership reflexivity, the emotional well-being of the individual rises and the success and productivity of overcoming the consequences of various types of crisis increases, and various socio-economic technologies are more effectively implemented in order to improve the life of the leader and the team he leads. They claim that the structural component of the leader's reflection in the conditions of the economic crisis is analysis of his life activity, his development. Reflection as the basis of the content of social strategies of a person's actions in crisis conditions involves fixing by the individual the state of his personal, economic and professional activity, the level of development of his economic culture and the reasons for this. Based on the analysis of scientific literature, the authors claim that the rapid dynamics of modern times pose new challenges to leaders, including self-awareness and self-reflection, which is reflection, being focused and collected, full of energy and being able to convince, being motivated and being able to motivate, being ready to cooperate, show empathy and be able to feel the situation, have a high intelligence and be emotionally well-being. Leaders with emotional intelligence have been proven to be more successful. Only an emotionally healthy personality of the leader will be able to act as an emotional leader of the group, will be able to direct people's emotions in the appropriate direction and create a positive atmosphere.

Key words: reflection, leader, emotional well-being, crisis society, behavioural strategies, personality.

Вступ. Організація рефлексивної діяльності людини – одна з провідних умов її оптимального розвитку, вдосконалення її суб'єктності в життєдіяльності, основний фактор розвитку громадянського суспільства, критерій ефективності процесів навчання та виховання, їх особистісної спрямованості.

Конструктивна систематична рефлексивна діяльність людини є провідним аспектом, що визначає зміст соціальних стратегій її дій в умовах фінансової кризи. Криза, як відомо, насамперед у «головах людей», а у зв'язку з цим подолання негативних наслідків кризи лежить у сфері свідомості людини, перетворення її внутрішнього світу, її розвитку.

Людина об'єктивно виступає у системі нескінченно різноманітних суперечливих якостей. Найважливіше з них – бути суб'єктом, тобто творцем своєї історії, вершиною свого життєвого шляху, ініціювати та здійснювати різноманітні види та форми матеріальної та духовної діяльності. Гуманістичне трактування людини як суб'єкта своєї життєдіяльності протистоїть розумінню її як пасивної істоти, що відповідає на зовнішні впливи лише системою реакцій, що є гвинтиком державно-виробничої машини, елементом продуктивних сил, продуктом (тобто тільки об'єктом) розвитку суспільства. Провідний

критерій суб'єктності людини – постійна потреба і готовність у рефлексії своєї життєдіяльності, що відбувається довкола [3].

Мета статті – розкрити сутність особистісної рефлексії, довести її вплив на благополуччя лідера різних соціокультурних середовищ крізь призму поведінкових стратегій в умовах кризового суспільства.

Матеріали та методи. «Рефлексія» у перекладі з латинської означає «звернення назад», «відображення». Поняття рефлексії розглядається у філософії, психології, педагогіці.

Філософське визначення рефлексії пов'язане з роздумом індивіда про себе; самопостереженням; аналізом власних дій, думок, емоцій; зверненням свідомості до себе, роздумом про свій внутрішній стан. Рефлексія – це завжди породження нового знання у свідомості індивіда.

Психологи розглядають рефлексію як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів та станів. У соціальній психології рефлексія – це знання і розуміння суб'єктом себе, а також усвідомлення того, як він оцінюється іншими індивідами, як ними сприймається. Це здатність уявного відображення позиції іншого з власного погляду. Рефлексія – це процес дзеркального взаємодображення суб'єктами один одного і самих

себе, при тому свідомість суб'єктів може бути і неадекватною та спотворено відтворювати предмет рефлексії або думки один одного на нього [1].

Рефлексія є процесом і результатом самоаналізу суб'єктом діяльності своєї свідомості, поведінки, внутрішніх психічних актів і станів власного досвіду, особистісних структур.

Рефлексія – це процес усвідомлення суб'єктом своєї діяльності. Цілі рефлексії полягають у тому, щоб згадати, виявити, зафіксувати та усвідомити компонент та алгоритм діяльності: її зміст та призначення, типи, способи здійснення, проблеми реалізації діяльності та шляхи їх вирішення, отримані результати діяльності та ін. Рефлексія передбачає вивчення, дослідження, аналіз (розкладання цілого на складники) суб'єктом уже реалізованої, здійсненої діяльності. Це робиться для того, щоб зафіксувати результати діяльності, причини та результати діяльності, що сприятиме підвищенню ефективності цієї діяльності в майбутньому [4].

Рефлексивна діяльність сприяє оцінному, критичному ставленню людини до себе, своєї діяльності, взаємодії з іншими. Рефлексія є джерелом внутрішнього досвіду індивіда, способом його самопізнання та необхідним інструментом мислення.

Організовує рефлексивну діяльність індивіда, формує рефлексивну культуру людини насамперед загальноосвітня школа, система освіти, педагог. У педагогіку поняття рефлексії особливо активно увійшло лише наприкінці ХХ століття. Домінантою педагогічного процесу є розвиток. Саме у створенні умов розвитку, саморозвитку учнів та педагога полягає призначення педагогічного процесу. Сутність розвитку на педагогічному процесі розуміється як зміна станів, послідовні зміни, що відбуваються у його учасниках. Зміна стану у діяльності, мотивах діяльності, емоціях та почуттях, знаннях, вміннях тощо. Оскільки розвиток – процес внутрішній, то судити про нього може передусім сам суб'єкт розвитку, суб'єкт діяльності. Оцінка результативності, продуктивності розвитку, саморозвитку здійснюється суб'єктом через самоспостере-

ження, саморозмір, самоаналіз, тобто через рефлексію. Аналізуючи, осмислюючи власну освітньо-виховну діяльність, учень фіксує увагу як на продуктах цієї діяльності, зокрема знаннях, так і на структурі, логіці, алгоритмі самої діяльності, яка призвела його до створення цих продуктів, до зміни стану учня [7]. Рефлексія в педагогічному процесі – це процес і результат фіксування суб'єктом педагогічної взаємодії (учасниками педагогічного процесу) стану своєї діяльності, свого розвитку, саморозвитку та причин цього.

Особливо рефлексія важлива для лідера, незалежно від його соціально-культурного середовища. І. Борисенко та Н. Дикань переконують, що лідером є людина, яка здатна впливати на окрему особистість чи соціальну групу, професійний колектив та скеровувати зусилля на вирішення мети. Аналіз наукової літератури засвідчує, що стрімка динаміка сучасності ставить перед лідерами нові завдання, серед яких – усвідомлювати себе та свої вчинки, що і є рефлексією, бути зосередженими та зібраними, наповненими енергією та вміти переконувати, бути вмотивованими та вміти мотивувати, бути готовими до співпраці, виявляти емпатію та вміти відчувати ситуацію, мати високий інтелект та бути емоційно благополучним. Відомо, що лідери з емоційним інтелектом досягають більших успіхів. Лише емоційно благополучна особистість лідера зможе виступити емоційним провідником групи, буде здатна спрямовувати емоції людей у відповідному напрямі та створювати позитивну атмосферу. Викликаючи позитивні емоції в людях, лідер пробуджує в людині найкраще за ефектом резонансного лідерства, з'являється завзятість і пристрасть до роботи, налаштовується співпраця та довіра, самовпевненість, розуміння своєї вартості, власного місця в колективі [2].

Рефлексія як змістовна основа соціальних стратегій дій лідера за умов фінансової кризи передбачає взаємовідображення, взаємооцінку учасниками цього процесу досягнутого стану свого соціально-економічного розвитку, а також соціально-економічного розвитку країни проживання та причин цього. Це про-

цес самоідентифікації суб'єкта взаємодії із соціально-економічною ситуацією, що склалася, з тим, що становить цю ситуацію.

Суть будь-якої соціально-економічної ситуації полягає у взаємодії людини з навколишнім світом, в якому наявний набір факторів соціального середовища, що детермінує певну діяльність людини, лідера, суспільства. Оскільки соціальні стратегії дій людини в умовах фінансової кризи передбачають активну взаємодію індивіда з власним досвідом життєдіяльності, то рефлексія в цьому процесі може включати такі компоненти, як:

- аналіз людиною своєї життєдіяльності;
- аналіз людиною діяльності інших;
- аналіз людиною соціально-економічної ситуації, що склалася, стану фінансової кризи;
- аналіз людиною причин фінансової кризи [6].

Очевидно, що структуротворчим компонентом рефлексії лідера в умовах економічної кризи є аналіз ним своєї життєдіяльності, свого розвитку. Рефлексія як основа змісту соціальних стратегій дій людини в умовах кризи передбачає фіксування індивідом стану своєї особистісної, господарсько-економічної, професійної діяльності, рівня розвитку своєї економічної культури та причин цього.

Визначаючи функції рефлексії у процесі подолання фінансової кризи, насамперед зазначимо, що рефлексивна діяльність є першорядною умовою оптимізації розвитку, саморозвитку економічної та загальної культури людини. Рефлексія робить людину суб'єктом своєї активності у повсякденній життєдіяльності, у взаємодії з навколишнім світом [1], тобто сприяє виявленню самостійності, усвідомленості, творчості у діяльності, зокрема, у господарсько-економічній, професійній діяльності. Саме рефлексивна діяльність забезпечує усвідомлення індивідом себе та своїх можливостей, формує установку на впевненість у власних силах у вирішенні різних життєвих, економічних проблем, а також проблем подолання економічної кризи у будь-якій соціально-культурній сфері.

Звичайно, рефлексія виконує діагностичну функцію, констатує рівень професійної,

економічної компетентності лідера, розвитку її економічної культури, економічної свідомості, рівень ефективності взаємодії з іншими, окремих засобів та умов своєї життєдіяльності.

Серед інших функцій, властивих рефлексії у разі здійснення лідером дій в умовах фінансової кризи, назовемо:

1) проєктувальну – рефлексія передбачає моделювання, проєктування своєї господарсько-економічної, професійної діяльності, взаємодії з іншими в цих діяльностях, цілепокладання в цьому процесі; проєктування шляхів та засобів подолання наслідків фінансово-економічної кризи у своїй життєдіяльності, у житті своєї сім'ї;

2) організаторську – рефлексія сприяє організації найбільш продуктивної, конструктивної господарсько-економічної, професійної діяльності, взаємодії з іншими у цих діяльностях;

3) комунікативну – рефлексія є важливою умовою діалогічності, полілогічності спілкування індивіда в рамках процесу господарсько-економічної, професійної діяльності, оптимізації процесу ділового, професійного спілкування;

4) смислотворчу – рефлексія зумовлює формування у свідомості людини сенсу, призначення їх власної господарсько-економічної, професійної діяльності, причин, шляхів та засобів подолання кризи, сенсу взаємодії між людьми, фахівцями у цьому процесі;

5) мотиваційну – рефлексія визначає спрямованість, характер, результативність господарсько-економічної, професійної діяльності, ефективність дій у подоланні наслідків економічної кризи;

6) корекційну – рефлексія спонукає учасників процесу фінансово-економічної кризи до корекції своєї діяльності, своєї взаємодії з іншими залежно від соціально-економічної ситуації, що складається [4].

Виділення цих та інших функцій, їх реалізація сприяють підвищенню потенціалу рефлексії, що розвивається, в процесі подолання наслідків будь-якої кризи, а також визначають процедуру рефлексивної діяльності людини в цих умовах.

Зазначимо, що процедура рефлексії здійснюється під час предметної (господарсько-економічної, професійної) діяльності (взаємодії) у разі тимчасової зупинки цієї предметної діяльності або після завершення предметної діяльності (взаємодії). Конструктивний процес особистісного та професійного розвитку людини, продуктивна професійна взаємодія з іншими в рамках будь-якої ситуації життєдіяльності є послідовним чергуванням предметної та рефлексивної діяльності їх учасників [7].

Аналіз наявної практики дозволяє припустити, що процедура рефлексії у процесі подолання лідером наслідків фінансової, економічної кризи складається із трьох провідних компонентів:

а) фіксування рівня свого фінансово-економічного стану, умов життєдіяльності;

б) визначення причин цього;

в) оцінки продуктивності своєї діяльності, заходів, що вживаються для подолання наслідків фінансово-економічної кризи [6].

Спочатку суб'єкт окреслює поведінкову стратегію процесу подолання наслідків фінансово-економічної кризи та вербально фіксує свій стан розвитку. Ним може фіксуватися стан розвитку в таких сферах:

– емоційно-чуттєвій (чи відбувалося наростання емоційної збудливості; чи відчував позитивні чи негативні емоції: радість, прикрий, задоволення, розчарування, здивування, наповненість, благополуччя, захоплення, подяку, успіх і т.д.; та ін.); потребах (пасивний чи активний стан; чи виникли прагнення, потяг, бажання до діяльності, до саморозвитку);

– мотиваційній (які переживання викликає діяльність (взаємодія), наскільки діяльність (взаємодія) виявилася особистісно значущою для суб'єкта; зовнішні та внутрішні мотиви та ін.);

– інтересах (які інтереси виникли; куди вони спрямовані; рівень розвитку інтересу; пізнавальні інтереси та інше);

– ціннісних орієнтаціях (що стало особистісною цінністю; як збагатився спектр цінностей; у чому виявилася цінність тощо);

– діяльнісній (до якої діяльності ця взаємодія провокує; яку діяльність коригує; від якої діяльності змушує відмовитися; наскільки збагачує досвід діяльності тощо);

– гностичній (що сталося зі знаннями; чи відбулося нарощування, поглиблення знань; чи систематизувалися знання: що нового дізнався; тощо);

– свідомості (чи відбулося усвідомлення чогось, своєї діяльності; чи відбулося співвідношення свого сенсу про щось з іншими сенсами; чи усвідомлює себе суб'єктом діяльності (взаємодії); як змінилася «Я-концепція»; самооцінка своєї діяльності);

– вміннях (які професійні та інші вміння набув чи ні);

– інших сферах особистості [3].

Другим кроком у здійсненні поведінкової стратегії процедури рефлексії в процесі подолання людиною наслідків фінансової, економічної кризи є визначення суб'єктом причин зафіксованого стану розвитку. Серед причин можна назвати: успішність діяльності (взаємодії); зміну видів діяльності; цікавий зміст; сприятливу атмосферу спілкування; можливість творчості; особистісну цінність, значимість розв'язуваних проблем, здійснюваної діяльності; інноваційні способи подолання наслідків фінансово-економічної кризи та інші.

На цьому етапі важливо точніше визначити причинно-наслідкові зв'язки зафіксованого рівня свого фінансово-економічного стану, умов життєдіяльності.

Закінчується процедура рефлексії в ході подолання людиною наслідків фінансової, економічної кризи оцінкою продуктивності своєї діяльності, заходів, що вживаються з подолання наслідків фінансово-економічної кризи.

Під оцінкою мається на увазі думка самого лідера, взаємодії з іншими про рівень, свій рівень розвитку, свою фінансово-економічну компетентність; встановлення самим суб'єктом якості, ступеня, рівня свого розвитку, своєї фінансово-економічної компетентності, якості та ефективності реалізованої діяльності, зусиль, взаємодій щодо подолання наслідків фінансово-економічної кризи.

Критеріями оцінки у своїй діяльності є компоненти виявленого стану розвитку, фінансово-економічної компетентності людини, тобто емоційний стан, емоційне благополуччя, стан мотивів, діяльності тощо.

Можна припустити, що діяльність лідера щодо реалізації процедури рефлексії є суттю, основою його рефлексивної діяльності.

У разі здійснення своєї рефлексивної діяльності лідер повинен усвідомлювати і використовувати в цьому процесі різноманітні форми і методи рефлексії, що відповідають соціально-економічній ситуації, що склалася, адекватні його індивідуальним, статеві-віковим особливостям.

Результати. Аналіз наявної рефлексивної практики дозволяє серед основних форм рефлексивної діяльності виділити такі:

- вербальну (усну);
- письмову (графічну);
- образотворчу;
- емоційно-чуттєву;
- пластичну (рухову).

Основною формою рефлексивної діяльності лідера є вербальна, що виражається в рефлексивному висловлюванні, в якому відображаються всі аспекти процедури рефлексії в процесі подолання ним наслідків суспільної кризи. У відповідності до трьох основних аспектів процедури рефлексії можна передбачити, що і рефлексивне висловлювання буде складатися з трьох складових частин:

1. Починається рефлексивне висловлювання з висновку лідера про стан свого розвитку, рівень свого емоційного та фінансового благополуччя, умови життєдіяльності як результат здійсненої діяльності, взаємодії з іншими, зроблених зусиль.

2. У другій частині рефлексивного висловлювання індивід називає причини зафіксованого стану свого розвитку.

3. У висновку рефлексивного висловлювання індивід дає оцінку продуктивності своєї діяльності, заходів, що вживаються з подолання наслідків фінансово-економічної кризи.

Письмова (графічна) форма рефлексії виражається в тексті, який за підсумками своєї діяльності, взаємодії з іншими, захо-

дами щодо подолання наслідків фінансово-економічної кризи пропонується написати лідеру, відобразивши в ньому всі три аспекти процедури рефлексії в процесі подолання ним наслідків фінансової, економічної кризи. Ці тексти можуть бути як короткими, лаконічними (мінітвори), так і досить розгорнутими, великими.

Образотворча форма рефлексії може бути представлена у вигляді колірної гами, малюнків, схем, графіків, аплікацій тощо. Так, індивіду пропонується кольором визначити свій настрій, результативність своєї роботи протягом дня; за більш тривалий період часу; намалювати свої враження від проведеної справи, вжитих заходів [7].

Емоційно-чуттєва форма рефлексії полягає у прояві лідером спектра почуттів та емоцій, якими можна будувати висновки про продуктивність діяльності, взаємодії у розвитку людини. Досить часто ця форма рефлексії супроводжує вербальну та інші форми рефлексивної діяльності учасників процесу подолання наслідків фінансово-економічної кризи.

Осмислення передової практики, різноманітного досвіду організації рефлексивної діяльності свідчить про різні рівні рефлексії. Спираючись на структурні компоненти процедури рефлексії у процесі подолання лідером наслідків суспільної кризи можна дати характеристики цих рівнів [5].

Перший, найбільш поверховий, рівень рефлексії можна назвати рівнем фіксації, на якому лідер лише фіксує окремі параметри, окремі характеристики, окремі компоненти стану свого розвитку; не прагне визначити причини цього; дає поверхневу оцінку або взагалі не дає оцінки свого розвитку в результаті діяльності, що відбулася, взаємодії.

На другому, глибшому, рівні, нормативному, лідер як суб'єкт рефлексивної діяльності фіксує стан свого розвитку, співвідносячи окремі його компоненти з нормою, еталоном, стандартом розвитку; визначають окремі причини стану розвитку; дає оцінку діяльності, що відбулася, взаємодії, стану свого розвитку.

Третій рівень рефлексії, аналітичний (проблемний), він характеризується тим, що лідер

як суб'єкт рефлексивної діяльності фіксує досить повно стан свого розвитку в різних сферах; співвідносить стан свого розвитку із нормою, еталоном розвитку; визначає причини стану розвитку; виявляє закономірності, тенденції здійснюваної діяльності, взаємодії, проблеми особистісного розвитку, дає оцінку стану свого розвитку, а також окремих компонентів діяльності, що відбулася, взаємодії.

Носіям четвертого рівня, концептуального, властиве прагнення рефлексивної діяльності зафіксувати стан свого розвитку у різних сферах; співвіднести стан свого розвитку з умовами розвитку, зі зразком; визначити та проаналізувати причини стану розвитку; визначити закономірності, тенденції здійснюваної діяльності, взаємодії; усвідомити проблеми здійснюваної діяльності, взаємодії, свого розвитку; прагнення проєктувати вирішення проблем діяльності, взаємодії; створювати концепцію свого розвитку за умов подолання наслідків будь-якої кризи [2].

Найбільш високий п'ятий, оцінно-ціннісний рівень рефлексії. На цьому рівні суб'єкти процесу подолання наслідків суспільної кризи досить аргументовано дають оцінку стану свого розвитку, продуктивності діяльності, що

відбулися, взаємодії; їм притаманне глибоке усвідомлення того чи іншого набутого знання, уміння, досягнутого рівня розвитку, здійсненої діяльності, взаємодії як особистісних цінностей. Вони дуже повно фіксують стан свого розвитку у різних сферах; співвідносять стан свого розвитку з еталоном, критеріями розвитку; визначають причини стану розвитку: виявляють причинно-наслідкові зв'язки між станом розвитку та здійсненою діяльністю, взаємодією; виділяють закономірності, тенденції діяльності, взаємодії, свого розвитку.

Висновки. Отож, чим вищий рівень рефлексивної діяльності лідера, тим продуктивніша й успішніша його діяльність з подолання наслідків суспільної, фінансової, економічної кризи, тим ефективніша реалізація різних соціальних технологій з оптимізації життєдіяльності індивіда в будь-якій соціально-економічній ситуації, що склалася.

Перспективою подальших досліджень є вивчення взаємозв'язку рефлексійності лідера з деякими особистісними характеристиками емоційної сфери під час вирішення складних життєвих ситуацій з метою можливості формування власного потенціалу та широких можливостей самовдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук З.Я. Особистісна рефлексія в умовах постійних соціальних змін. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал* / гол. ред. О. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2021. Вип. 4(4). С. 177–183.
2. Кононець М.О. Психологічні аспекти формування лідерської культури керівника у контексті рефлексивної моделі управління. *Гуманітарний вісник ЗДІА*, 2019. Вип. 77. С. 181–191.
3. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. Київ : Освіта, 1998. 255 с.
4. Копієвська О.Р. Рефлексія як метод наукового осмислення культурних трансформацій. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92437/37-Kopievskaya.pdf?sequence=1>.
5. Слюсаренко О.О. Поняття «лідер» і «лідерство» в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 2 (39). С. 244–246.
6. Чубук Р. Рефлексія як особистісний ресурс для професійного розвитку майбутніх соціальних працівників. *Актуальні питання гуманітарних наук. Педагогіка*. Вип. 31, том 4, 2020. С. 238–244.
7. Kovalchuk Z.Ya. Reflexive activities of individual in crisis society. *«Наука і освіта» : науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. № 11, 2016. С. 71–78.

References:

1. Kovalchuk, Z.Ya. (2021). Osobystisna refleksiiia v umovakh postiinykh sotsialnykh zmin [Personal reflection in the conditions of constant social changes]. *Sotsialno-pravovi studii: naukovo-analitychnyi zhurnal* / hol. red. O. Balynska. Lviv: LvDUVS. 4(4). 177–183 [in Ukrainian].

2. Kononets, M.O. (2019). Psykholohichni aspekty formuvannia liderskoi kultury kerivnyka u konteksti refleksyvnoi modeli upravlinnia [Psychological aspects of the formation of the leader's leadership culture in the context of the reflexive model of management]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA*. 77. 181–191 [in Ukrainian].
3. Kononko, O.L. (1998). *Sotsialno-emotsiinyi rozvytok osobystosti [Socio-emotional development of personality]*. Kyiv: Osvita. 255 [in Ukrainian].
4. Kopyievska, O.R. Refleksiiia yak metod naukovoho osmyslennia kulturnykh transformatsii [Reflection as a method of scientific understanding of cultural transformations]. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92437/37-Kopyievska.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
5. Sliusarenko, O.O. (2016). Poniattia «lider» i «liderstvo» v suchasni naukovi literaturi [Concepts of “leader” and “leadership” in modern scientific literature]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedagogika. Sotsialna robota»*. 2 (39). 244–246 [in Ukrainian].
6. Chubuk, R. (2020). Refleksiiia yak osobystisnyi resurs dlia profesiinoho rozvytku maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv [Reflection as a personal resource for the professional development of future social workers]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Pedagogika*. 31(4). 238–244 [in Ukrainian].
7. Kovalchuk, Z.Ya. (2016). Reflexive activities of individual in crisis society. *«Nauka i osvita»: naukovo-praktychnyi zhurnal Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho*. № 11. 71–78 [in Ukrainian].

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-7>**Колісник Роксолана Ярославівна,**

аспірантка кафедри соціальної та практичної психології,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
вулиця Іоанна Павла II, 17, Київ, 01042, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7780-1065>

ФЕНОМЕН ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У статті авторка подає детальний аналіз наукової літератури з проблеми емоційного інтелекту та констатує, що розуміння емоцій та вміння ними керувати є важливим чинником психологічного благополуччя особистості, її успішності та адаптивності. Обґрунтовує, що емоційний інтелект є здатністю сприймати та виражати емоції, усвідомлювати їх та використовувати, керувати ними так, щоб впливати на особистісне зростання та адаптивність. Аналіз наукової літератури підтверджує, що особи з високим рівнем емоційного інтелекту добре диференціюють емоції чужих та власні, управляють емоційною сферою, що зумовлює кращу адаптивність та сприяє ефективній міжособистісній взаємодії, стресостійкості, самоповазі, оптимізму, самореалізації, позитивним емоціям. На основі праць учених авторка стверджує, що емоційний інтелект є конструктом подвійної природи (поєднання когнітивних здібностей та особистісних властивостей), містить у собі міжособистісний та внутрішньоособистісний інтелект, які своєю чергою формують відповідні компетентності. Структурними складниками емоційного інтелекту вона виокремлює: а) сприйняття, оцінку та вираз емоцій; б) застосування емоцій для ефективності мислення; в) розуміння та аналіз інформації, що закладена в емоціях; г) регулювання емоцій. На основі наукових праць з'ясовано, що емоційний інтелект можна розвивати впродовж життя через тренування емоційних навичок та вмінь. Зосереджено увагу на тому, що сенситивним етапом розвитку базової основи для емоційного інтелекту є віковий етап дитинства. Психологічне благополуччя є важливим показником сформованого емоційного інтелекту та свідчить про психічне здоров'я людини, яка в такому випадку є задоволеною своїм життям. Вказано, що емоційний інтелект є особистісним ресурсом, який допомагає контролювати внутрішню гармонію світу.

Ключові слова: емоції, інтелект, емоційний інтелект, емоційна компетентність, когнітивні здібності, особистісні властивості, регулювання емоцій, адаптивність, структура емоційного інтелекту.

Kolisnyk Roksolana. Phenomenon of emotional intelligence in scientific literature

Abstract. In the article, the author provides a detailed analysis of scientific literature on the problem of emotional intelligence and states that understanding emotions and the ability to manage them is an important factor in the psychological well-being of an individual, his success and adaptability. Argues that emotional intelligence is the ability to perceive and express emotions, to realize and use them, to manage them in such a way as to influence personal growth and adaptability. The analysis of scientific literature confirms that people with a high level of emotional intelligence differentiate well the emotions of others and their own, manage the emotional sphere, which leads to better adaptability and promotes effective interpersonal interaction, stress resistance, self-respect, optimism, self-realization, and positive emotions. Based on the works of scientists, the author claims that emotional intelligence is a construct of a dual nature (a combination of cognitive abilities and personal attributes), includes interpersonal and intrapersonal intelligence, which, in turn, form the corresponding competencies. She singles out the structural components of emotional intelligence: a) perception, assessment and expression of emotions; b) the use of emotions for the effectiveness of thinking; c) understanding and analysis of information embedded in emotions; d) regulation of emotions. On the basis of scientific works, it has been found that emotional intelligence can be developed throughout life through the training of emotional skills and abilities. Attention is focused on the fact that the sensitive stage of the development of the basic foundation for emotional intelligence is the age stage of childhood. Psychological well-being is an important indicator of formed emotional intelligence and indicates the mental health of a person who is satisfied with his life in this case. It is indicated that emotional intelligence is a personal resource that helps to control the inner harmony of the world.

Key words: emotions, intelligence, emotional intelligence, emotional competence, cognitive abilities, personal attributes, regulation of emotions, adaptability, structure of emotional intelligence.

Вступ. Упродовж життя людини її емоційна сфера є чи не найголовнішим регулятором психічної діяльності, поведінки особистості, її взаємодії із зовнішнім світом. Проте за останні десятиліття можемо повсякчас спостерігати зростання прагматичності та раціоналізації в питанні ставлення до життя, паралельно приносячи в жертву власні емоції та базові потреби. Дефіцит емоцій прямо впливає на особистісну якість життя, зростає тривозможність, дратівливість, агресивність, імпульсивність, самотність та пригнічення дорослих людей, що переймають на себе діти та молодь. Адже емоції допомагають не тільки зрозуміти себе, а і сприяють розгортанню особистісного потенціалу крізь призму інтерперсональної взаємодії.

Через таку ситуацію з метою подолання такої кризи почали з'являтися наукові концепції емоційного інтелекту, які динамічно розгортаються за різними векторами й поповнюються новими емпіричними дослідженнями та відкриттями. Адже головним чинником, який робить можливим усвідомлення, аналізування, саморегуляцію та емоційну спрямованість у конструктивне русло, є саме емоційний інтелект.

Перша згадка про емоційний інтелект була у 1983 році у праці Г. Гарднера, а в У. Пейна в 1985 році ця психологічна категорія фігурувала в назві докторської дисертації. Звісно, що до того часу уже була ціла низка наукових праць, присвячених емоціям, їх джерелам походження, значення та функцій у життєдіяльності людини, взаємозв'язку мислення та емоцій, а також розширення категорії інтелекту та виокремлення різних його типів. Попри те, що в тій царині написано уже багато праць, але й дотепер немає єдиного тлумачення цього феномену. Адже вчений Д. Гоулман вказує на здатність емоційного інтелекту до розуміння своїх емоцій та емоцій інших осіб [2]. К. Сарні звертає увагу на потребу формування емоційної компетентності. Е. Носенко [7] й І. Опанасюк [8] стверджують про «розумову спроможність» та «розумність», наголошуючи на інтегрованості когнітивного й афективного компонен-

тів емоційного інтелекту. К. Штайнер розкриває цей феномен через емоційну грамотність, Є. Карпенко вивчав емоційний інтелект у дискурсі персонального життєздійснення через три модули: інтегральний, екстернальний та інтегративний як умови особистісного життєконструювання [5].

Мета статті – розкрити й поглибити сутність поняття емоційного інтелекту та проаналізувати цю дефініцію у працях учених.

Матеріал та методи. Аналіз західних досліджень емоційного інтелекту базується на вивченні моделі здібностей (Дж. Мейер і П. Саловей) та змішаних моделей (Д. Гоулман, Р. Бар-Он). Дж. Мейер, П. Саловей, Д. Карузо, автори моделі здібностей, розглядають емоційний інтелект як набір ієрархічно організованих здібностей («гілок»), куди включається сприйняття емоцій, розуміння емоцій, використання емоцій для вирішення проблем, управління емоціями.

Для діагностики емоційного інтелекту авторами було розроблено об'єктивний тест MSCEIT (Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test), що складається із 141 завдання, що має правильні та помилкові відповіді [16]. Аналізуються сильні та слабкі сторони зазначеної моделі. Очевидно, що найслабша сторона тестів, спрямованих на вимір емоційного інтелекту, полягає у визначенні методу підрахунку балів. Основна проблема полягає в тому, який варіант відповіді вважати правильним і на якій підставі. Підрахунок балів на основі консенсусу вибірки стандартизації може просто висловлювати уявлення щодо емоцій, характерні для цієї культури. Підрахунок балів на основі експертних оцінок також викликає сумніви, оскільки не ясно, за яким критерієм вибирати експертів, думку яких щодо емоцій можна вважати по-справжньому авторитетною. Проте зазначається, що загалом тести емоційного інтелекту мають хороші психометричні характеристики.

У змішаних моделях (Д. Гоулман, Р. Бар-Он [2; 12]) емоційний інтелект розглядається як сукупність когнітивних, особистісних (включаючи темпераментні) та мотиваційно-вольо-

вих рис, характеристик самосвідомості, соціальних умінь та навичок, тісно пов'язаних з адаптацією до реального життя. У змішаних моделях емоційного інтелекту діагностичними інструментами є опитувальники (ЕСІ, EQ-I тощо). Вони мають теж сильні і слабкі сторони. Так, однією зі слабких сторін опитувальних методів діагностики емоційного інтелекту є суттєва відмінність шкал, що вимірюють EI. Крім того, саме використання опитувальників для вимірювання здібностей, що входять до структури емоційного інтелекту, є припущенням того, що люди здатні давати точний самозвіт щодо власних емоцій, навичок, умінь та поведінки [6].

Категорія «емоційний інтелект» набула великої популярності завдяки однойменній книзі Д. Гоулмана у 1995 році. З тих пір вона кілька разів перевидавалась. У ній автор доступно розкриває важливу роль, яку відіграє у житті кожного емоційний інтелект [2], зокрема, його позитивний вплив на особистісну успішність як у професійному житті, так і в особистому.

У проміжку часу між 1998 та 2001 роками К. Петрідес працював над дисертаційним дослідженням щодо емоційного інтелекту як особистісної властивості [15]. За деякий час учений започаткував у Лондоні психометричну лабораторію, у якій ґрунтовно досліджував особистісну рису – емоційний інтелект. У результаті наукової праці був розроблений діагностичний інструментарій для замірів рівня сформованості емоційного інтелекту як особистісної риси. Аналізуючи структурні складники цієї моделі, можемо стверджувати, що вона належить до змішаних моделей інтелекту, позаяк містить і характерологічні особливості людини, і когнітивні здібності, тобто емоційний інтелект у їх розумінні є сукупністю особистісних рис та поведінки, детермінованої емоціями. К. Петрідес виокремлює такі складники емоційного інтелекту, як-от: адаптивність, асертивність, вміння сприймати свої емоції та емоції інших, емоційна експресія, управління емоціями інших, регулювання емоціями, низька імпульсивність, вміння підтримувати стосунки,

самооцінка, самомотивація, соціальне інформування, управління стресом, емпатія, щастя, оптимізм [15]. Таким чином, К. Петрідес та Е. Фертхем започаткували диспозиційні теорії емоційного інтелекту.

Тому вже під кінець ХХ ст. феномен емоційного інтелекту визначався як сфера психологічних досліджень, що дало змогу з'явитись на світ численним науковим працям щодо сутності цього феномену та його впливу на різноманітні сфери людського буття.

На сучасному етапі розуміння концепту емоційного інтелекту та його структурних складників має свій розвій насамперед у моделях західних вчених, зокрема, П. Саловея, Дж. Мейера, Д. Карузо, Д. Гоулмана, Р. Бар-Она, А. Ферхнема, К. Петрідеса, які стали основоположними для наукових досліджень українських учених.

Варто сказати, що у всіх цих концепціях є спільна термінологія, поза тим дещо відмінною є сутність досліджуваного нами феномену. Ці відмінності детермінують об'єднання наявних на сьогодні моделей емоційного інтелекту у три групи: моделі характеристик (чи рис), здібностей та змішані моделі. На межі століть з'явилися інтегративні моделі, що вважаються різновидами змішаних моделей, проте у них відображені структури в ієрархії емоційного інтелекту.

Моделі здібностей пояснюють емоційний інтелект як симбіоз пізнання та емоцій, іншими словами – когнітивну здібність. Дж. Мейер, П. Саловея та Д. Карузо представляють саме таку модель емоційно-інтелектуальних здібностей, де емоційний інтелект розкривається як можливість міркувати з емоціями та про емоції. Адже емоції є інформативним джерелом з метою орієнтування у соціумі. Власне, це розуміння емоційного інтелекту представлене як перетин пізнання та емоцій. Іншими словами, люди мають різні здібності щодо обробки інформації у сфері емоцій, а тому і співставляють її з тим, що відбувається довкола. Це така здатність сприймати та виражати емоції, розуміти та використовувати їх, керувати ними таким чином, щоб сприяти власному зростанню [17].

Детальний аналіз здібностей, які переробляють інформацію у сфері емоцій, дав змогу Дж. Мейеру та П. Саловою розкрити 4-компонентну структуру емоційного інтелекту, що отримали назви «гілок». Такі «гілки» глибоко розкривають характеристики досліджуваного нами концепту. Зокрема:

1. Сприйняття, оцінювання та вираз емоцій.
2. Застосування емоцій для ефективного підвищення мислення.
3. Усвідомлення та аналізування емоційної інформації.
4. Регулювання емоцій [17].

Інші вчені – Д. Гоулман і Р. Бар-Он – представляють змішані моделі емоційного інтелекту, пояснюють його через складні психологічні утворення, що мають як когнітивну, так і особистісну основу. Такі утворення мають особистісні, когнітивні та мотиваційні властивості, що сприяють адаптивності в реальному житті. Усі концепції того підходу вирізняються лише комплектом особистісних властивостей, які їх включають [2]. Вчений Д. Гоулман трактує емоційний інтелект як можливість розуміти емоції свої та інших, мотивувати себе та інших, керувати своїми емоціями на самоті чи у міжособистісній взаємодії. Структуру емоційного інтелекту вчений розкриває через внутрішньоособистісний та міжособистісний інтелекти та називає їх особистісною та соціальною компетентностями, у кожній з яких є свої структурні складники.

Відповідно до моделі емоційного інтелекту Д. Гоулмана особистісна компетентність включає: а) знання та усвідомлення своїх емоцій; б) керування та саморегуляцію емоцій; в) самомотивування. Знання та усвідомлення власних емоцій він трактує як розпізнавання почуттів, які виникають, так зване емоційне самоусвідомлення, в рамках якого він вбачав зчитування своїх емоцій та розуміння їх впливу, застосування у прийнятті рішень здорового глузду, адекватну самооцінку, усвідомлення своїх слабких та сильних сторін, самовпевненість, почуття самоцінності і можливостей. Керування та саморегуляцію емоцій Д. Гоулман пояснює як можливість дати раду своїм

почуттям, тримати їх у відповідних межах, так званий емоційний самоконтроль, надійність, усвідомленість, адаптивність, інновації. Самомотивування для вченого означає приведення емоцій до ладу з метою досягнути цілі, сформувані у собі стан натхнення, що призведе до досягнення успіху. Тут і прагнення досягнень, орієнтування на мету групи чи організації, ініціативність та оптимізм [2].

Міжособистісний інтелект у розумінні Д. Гоулмана є здатністю розуміти інших, зокрема, чим вони керуються в життєдіяльності, як саме працюють та як з ними співпрацювати. Також сюди належить здатність відчувати та відповідно відреагувати на настрій, темперамент іншого, його мотиви та спонуки [2].

Соціальну компетентність він розцінює як структуру, яку становить емпатія як уміння розпізнати емоції інших, підтримка взаємин як вміле поведіння з емоціями інших [2].

Деяким іншим ракурсом представлено емоційний інтелект у Р. Бар-Она. Науковець окреслює цей феномен як структуру з емоційних, особистісних та соціальних здібностей та умінь, що прямо впливають на можливість собі зарадити у складних ситуаціях. Модель емоційного інтелекту Р. Бар-Она поєднує навички та знання, які характеризуються розумовими здібностями чи здатністю вирішувати завдання, а також і характерологічні особливості. Основні п'ять компонентів цієї моделі мають такий вигляд:

1) сфера внутрішньоособистісного (розуміння себе, самоаналіз, самовпевненість, самоствердження, незалежність, самоповага, самореалізація);

2) сфера міжособистісного (співпереживання, соціальна відповідальність та комунікабельність);

3) адаптивність (гнучкість, реалізм, вміння вирішувати проблеми по мірі їх накопичення, адекватна оцінка дійсності);

4) стрес-менеджмент (стресостійкість та контроль імпульсів);

5) сфера настрою (оптимізм та відчуття щастя) [12].

Отже, як бачимо, основні теорії емоційного інтелекту у зарубіжних учених зводяться

до моделей здібностей, диспозиційних моделей (особистісних рис) та змішаних моделей. Проте загальною рисою тих концепцій є бажання донести сам факт існування емоційного інтелекту як здатності до пізнання, усвідомлення та керування емоціями як своїми, так і емоціями інших осіб.

Ми вважаємо, що емоційний інтелект – конструкт дуальної природи, що пов'язаний з особистісними властивостями та когнітивними здібностями. Людина з добре розвиненим емоційним інтелектом здатна до самоідентичності, усвідомлення та керування емоціями та мають добре розвинену адаптивність, емпатію, експресивність, витриманість, низьку імпульсивність, чуйність, стресостійкість та ін.

Цікавим у вивченні емоційного інтелекту також нам видається бачення того феномену крізь призму соціального інтелекту чи соціальних здібностей, яке у 1920 році вперше ввів у психологію Е. Торндайк. Зміст цього бачення полягав у тому, щоб бути «далекоглядним у міжособистісних стосунках» [18].

Вчений Г. Олпорт розумів соціальний інтелект як можливість висловлювати динамічні до автоматизму думки про людей та робити прогноз їхніх імовірних реакцій тощо. Тобто він вважав, що соціальний інтелект варто визначати як здібність правильно трактувати особистісну поведінку.

А щодо емоційного інтелекту та його взаємозв'язку із соціальним, то вчені не пристали до єдиного рішення. Низка вчених вбачає в емоційному інтелекті ширше поняття, аніж у соціальному, інші, навпаки, розкривають емоційний інтелект як структурний елемент соціального [16]. Пояснюють це тим, що основний акцент в емоційному інтелекті ставиться на емоціях, що і робить його більш вузькоспрямованим за соціальний. Але ж в іншій роботі П. Саловей, Дж. Мейер, Д. Карузо стверджують, що ширшим за соціальний інтелект є феномен емоційного інтелекту, позаяк туди входять особистісні внутрішні емоції [17]. Також ті автори емпірично з'ясували, що подружні пари з високим емоційним інтелектом є більш щасливими,

ніж ті, у кого низькі показники емоційного інтелекту; у випадку, коли ЕІ був високим в одного з подружжя, пара займала усереднену позицію за шкалою «щастя» [17].

Спираючись на теорію емоційно-інтелектуальних здібностей досліджуваний нами феномен присутній в обробці емоційної інформації та розкривається у підструктурі соціального інтелекту. Завдяки цьому особистість може спостерігати власні емоції та емоції інших осіб, вирізняти їх з-поміж інших та застосовувати це розуміння з метою керування діями та мисленням.

Попри найбільш відомі теорії емоційного інтелекту, існує ще значна кількість західних дослідників, тематика робіт яких пов'язана з емоційним інтелектом. Це праці Р. Робертса, Дж. Метьюса, М. Зайднера, Н. Холла, в яких розкриваються сутність феномену; Е. Аронсона, К. Саарні, де характеризується формування емоційного інтелекту; Дж. Барлінга, Д. Гастело, А. Гордона, А. Діаз, Дж. Каура, Е. Келовея, Ф. Слейтера – взаємозв'язок між емоційним інтелектом та управлінськими й лідерськими особистісними якостями; Х. Бука, С. Стайна, К. Лоу, Л. Сонга, С. Фішера – вплив ЕІ на успішність виконання деякого професійного завдання; Х. Вейзингера, Д. Гоулмана, С. Вольфа, К. Когана, А. Савафа, Р. Купера – ЕІ як детермінанта успішності особистості; С. Андерсона, М. Брекета, Ф. Діна, Р. Ворнера, Дж. Сіароччі, Дж. Трінідада, Е. Фернхема – місце ЕІ у психічному та фізичному благополуччі людини; М. Брекета, З. Івцевіча, Дж. Майєра – дослідження емоційної креативності; К. Саарні – емоційної компетентності; К. Стайнера – емоційної грамотності; Д. Гоулмана, Дж. Орме – гендерними аспектами формування ЕІ.

Українські вчені лише відносно недавно почали активно досліджувати емоційний інтелект. Науковиця Л. Колісник розкриває питання розвитку емоційного інтелекту як чинника запобігання самотності [6].

Вчені Е. Носенко і Н. Коврига зосереджуються на адаптивній та стресозахисній функціях, які реалізуються через онто- та феноменологічні у поєднанні з поведінковими

аспектами особистості. Вони пропонують рівневу (ієрархічну) структуру ЕІ [7].

Вчена А. Четвертак-Бурчак розкриває ЕІ як предикатор успішності життєдіяльності людини [10].

Ще одна українська дослідниця (В. За-рицька) розкриває соціально-психологічні компоненти ЕІ, серед яких – саморегуляція та самоконтроль емоцій, їх розуміння, застосування емоцій у спілкуванні та діяльності [3].

М. Шпак розглядає емоційний інтелект як особистісний ресурс забезпечення психологічного благополуччя, а також пропонує структурно-функціональну модель ЕІ, яка розкривається на сенсорно-перцептивному, особистісному, когнітивному, духовному та суб'єктивному рівнях [11].

Структура емоційного інтелекту з погляду психолого-герменевтики як поєднання емоційної компетентності та організмичного чуття розкриває такі функції: ідентифікацію та розуміння своїх змістовних переживань та пояснення смислів, що лежать у площині міжособистісної взаємодії [5]. Вчений С. Карпенко представляє ЕІ у дискурсі життєздійснення особистості та виокремлює його два структурні компоненти: організмичне чуття та емоційну компетентність. Домінування організмичного чуття відображається в інтернальному модусі, емоційна компетентність – в екстернальному, а їх баланс – в інтегративному дискурсі життєздійснення. Вчений зазначає, що «...смісловий горизонт діяльного життєздійснення формують цінності творення зі стратегією знаходження сенсу. Стратегією осягнення сенсу в разі актуалізації цінностей ставлення є його інтуїтивно-феноменологічне вбачання. Прийняття трансцендентних цінностей як стратегія діалогічного конструювання сенсу використовується у фасилітативних психотерапевтичних стосунках. Екстремальними екзистенційно-феноменологічними проявами життєздійснення особистості є переживання щастя на позитивному емоційно-когнітивному полюсі та переживання втрати на його негативному полюсі» [5].

Також емоційний інтелект розглядається як детермінанта соціо-психологічної адаптації,

комунікативної компетентності та групової динаміки, у структурі професійної діяльності психолога у працях О. Милославської та В. Романової, К. Гайдукевич та Л. Поліщук, О. Амплєєвої, В. Калошина, Л. Курганської, Н. Курмишевої, А. Нагорної, Т. Пашко, Н. Подоляк, В. Тюріної, Т. Шевчук та ін. Значна чисельність наукових праць розкриває діагностичні особливості та формування і розвитку ЕІ (М. Журавльова, Я. Куценко, О. Вавринів, В. Моргун, І. Синельникова та ін.). Прояви емоційного інтелекту на різних вікових етапах розкривають В. Житарюк, Т. Зайчикова, Є. Копилець, О. Лящ та ін. Значення феномену в педагогічній діяльності та освітньому просторі як для учнів та здобувачів, так і для вчителів та викладачів досліджували В. Зелюк, І. Калініченко, В. Калашин, Л. Києнко-Романюк, Л. Московець, О. Новак, А. Подорожня, Є. Штонда. Українські науковиці О. Льошенко та Л. Тараєвська вказують на можливість розвитку емоційного інтелекту залежно від зусиль самої людини упродовж всього життя.

Підсумовуючи, бачимо, що в наукових роботах сучасних українських та зарубіжних дослідників емоційний інтелект розглядається як процес онтогенетичних змін у здібностях у плані розуміння та керування емоціями та в плані цілеспрямованої дії на формування деяких сторін емоційного інтелекту.

Вчена Ж. Ігнатенко переконує, що сформований емоційний інтелект є доброю профілактикою асоціальної поведінки. Вона запевняє, що наслідком невмілого керування своїми емоціями є різноманітні деструктивні форми, які детермінують асоціальну поведінку у взаєминах з іншими, адже людині не вистачає відповідних емоційних здібностей, щоб налагодити близькі стосунки [4].

Стресозахисну та адаптивну функцію емоційного інтелекту розглядає вчена Н. Коврига. Результати її емпіричного дослідження представлено через суб'єктивну парадигму як чинника прояву внутрішнього особистісного світу, в якому відображено рівень розумного ставлення особи до світу, до себе як суб'єкта життєдіяльності та до інших. Виокремила чотири особистісні чинники, такі як сумлінність, емоційна стійкість, відкритість до нового, уявлення людини

щодо порядку у світі, доброзичливість, цінності моралі, що детермінують ставлення до світу й до себе. Емпірично довела, що у випадку високих показників зазначених чотирьох чинників в особистості виявляються такі особливості емоційного інтелекту, що підтверджують внутрішню активність, стресостійкість, почуття психологічного благополуччя, високу самооцінку, адекватні копінг-стратегії у критичних ситуаціях [7].

Дослідниця емоційного інтелекту О. Бантишева зазначає, що такий феномен є тією зв'язковою ланкою у ланцюжку побудови стосунків, де на основі розуміння емоцій та формування стратегій поведінки у відповідному векторі досягається максимально гармонійне співіснування у соціумі, що, звісно ж, сприяє комунікації [1].

Ми також розділяємо думку Н. Подоляк, яка у своїй теоретико-емпіричній розвідці виявила, що емоційний інтелект як детермінанта успішності міжособистісної взаємодії може розглядатись як характеристика адаптивності, є важливою складовою частиною, яка забезпечує успішну адаптацію. У своїй роботі вона показала, що показники ЕІ мають прямо пропорційні взаємозв'язки з адаптивністю, і ці характеристики синергічно підсилюють один одного [9].

Висновки. Отож, детальний аналіз наукової літератури з проблеми емоційного інтелекту дозволяє констатувати, що розуміння емоцій та вміння ними керувати є важливим чинником психологічного благополуччя особистості, її успішності та адаптивності. Емоційний інтелект є здатністю сприймати та виражати емоції, усвідомлювати їх та використовувати, керувати ними так, щоб впливати на особистісне зростання та адаптивність. Доведено, що особи з високим рівнем емоційного інтелекту добре диференціюють емоції чужі та власні, управляють емоційною сферою, що зумовлює кращу адаптивність та сприяє ефективній міжособистісній взаємодії.

На основі праць учених можна стверджувати, що емоційний інтелект є конструктом подвійної природи (когнітивні здібності та особистісні властивості), містить у собі міжособистісний та внутрішньоособистісний інтелект, які, своєю чергою, формують відповідні компетентності. Структурними складниками емоційного інтелекту можна виокремити: а) сприйняття, оцінку та вираз емоцій; б) застосування емоцій для ефективності мислення; в) розуміння й аналіз інформації, що закладена в емоціях; г) регулювання емоцій.

Список використаних джерел:

1. Бантишева О.О. Взаємозв'язок емоційного інтелекту зі схильністю осіб юнацького віку до віктимної поведінки. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. Серія «Психологічні науки»*. Вип. 121. Т. 1. Чернігів : ЧНПУ, 2014. № 121. 228 с. С. 25–29.
2. Гоулман Д. Емоційний інтелект. В-во Vivat. 2018. 512 с.
3. Зарицька В.В. Соціально-психологічні чинники розвитку емоційного інтелекту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*, № 2, 2021. С. 19–22.
4. Ігнатенко Ж.В. Що важливіше для молодшої людини: рівень інтелекту IQ або емоційний інтелект EQ? *Матеріали Причорноморської наук.-прак. конф. проф.-викл. складу* (м. Миколаїв, квітень 2021 р.). Миколаїв : МНАУ, 2021. С. 17–20.
5. Карпенко Є.В. Психологія емоційного інтелекту в дискурсі життєздійснення особистості : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Острог, 2020. 38 с.
6. Колісник Л.О. Розвиток емоційного інтелекту як чинника запобігання самотності в юнацькому віці : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2016. 307 с.
7. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига. Київ : [б. в.], 2003. 159 с.
8. Опанасюк І.В. Психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту старшокласників засобами арт-терапії : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2017. 20 с.
9. Подоляк Н. Особливості співвідношення адаптивності та емоційного інтелекту. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*, 2020. № 47, с. 79–89.
10. Четверик-Бурчак А.Г. Рівень сформованості емоційного інтелекту як предиктор успішності життєдіяльності людини. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (25), Issue 49, 2015. С. 101–104.

11. Шпак М.М. Емоційний інтелект як особистісний ресурс забезпечення психологічного благополуччя молодших школярів. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 266–270.
12. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema*, University of Texas Medical Branch. 2006. № 18, suppl. Pp. 13–25.
13. Brackett M.A., Rivers S.E., Shiffman S., Lerner N., & Salovey P. Relating emotional abilities to social functioning: A comparison of self-report and performance measures of emotional intelligence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2006. № 91, pp. 780–795.
14. Frederickson N. Trait emotional intelligence as predictor of socioemotional outcomes in early adolescence / N. Frederickson, K.V. Petrides, E. Simmonds. *Personality and individual differences*. 2012. № 52. Pp. 323–328.
15. Petrides K.V. Trait Emotional Intelligence Theory. *Industrial and Organizational Psychology*. 2010. No. 3, pp. 136–139.
16. Salovey P. Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*. 1990. № 9. Pp. 185–211.
17. Salovey P. Emotional intelligence : Handbook of emotions. 3rd edition / P. Salovey, B.T. Detweiler-Bedell, J.B. Detweiler-Bedell, J.D. Mayer ; M. Lewis, J.M. Haviland-Jones, L. Feldman Barrett, (Eds.). New York : Guilford Press, 2008. Pp. 533–547.
18. Thorndike E.L. Intelligence and its uses. *Harper's Magazine*. 1920. № 140. Pp. 227–235.

References:

1. Bantysheva, O.O. (2014). Vzaimozv'iazok emotsiinoho intelektu zi skhylnistiu osib yunatskoho viku do viktymnoi povedinky [The relationship between emotional intelligence and the propensity of youth to victim behaviour]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. T.H. Shevchenka. Seriya: Psykholohichni nauky*, 121. T. 1. Chernihiv: ChNPU. 121. 228 s. S. 25–29 [in Ukrainian].
2. Houlman, D. (2018). Emotsiinyi intelekt [Emotional intelligence]. *V-vo Vivat*. 512 p. [in Ukrainian].
3. Zarytska, V.V. (2021). Sotsialno-psykholohichni chynnyky rozvytku emotsiinoho intelektu [Socio-psychological factors of emotional intelligence development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Psykholohiia*, 2. 19–22 [in Ukrainian].
4. Ihnatenko, Zh.V. (2021). Shcho vazhlyvishe dlia molodoi liudyny: riven intelektu IQ abo emotsiinyi intelekt EQ? [What is more important for a young person: IQ or emotional intelligence EQ?]. *Materialy Prychornomorskoj nauk.-prak. konf. prof.-vykl. skladu (m. Mykolaiv, kviten 2021 r.)*. Mykolaiv: MNAU. 17–20 [in Ukrainian].
5. Karpenko, Ye.V. (2020). Psykholohiia emotsiinoho intelektu v dyskursi zhyttiezdiisnennia osobystosti [The psychology of emotional intelligence in the discourse of personal fulfilment]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Ostroh. 38 p. [in Ukrainian].
6. Kolisnyk, L.O. (2016). Rozvytok emotsiinoho intelektu yak chynnyka zapobihannia samotnosti v yunatskomu vitsi [Development of emotional intelligence as a factor in preventing loneliness in youth]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv. 307 [in Ukrainian].
7. Nosenko, E.L. (2003). Emotsiinyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii: monohrafiia [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, main functions] / E.L. Nosenko, N.V. Kovryha. Kyiv. 159 p. [in Ukrainian].
8. Opanasiuk, I.V. (2017). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku emotsiinoho intelektu starshoklasnykiv zasobamy art-terapii [Psychological features of high school students' emotional intelligence development by means of art therapy]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
9. Podolyak, N. (2020). Osoblyvosti spivvidnoshennia adaptyvnosti ta emotsiinoho intelektu [Features of adaptability and emotional intelligence ratio]. *Problemy humanitarnykh nauk. Psykholohiia – Problems of Humanities. Psychology*, 47, 79–89 [in Ukrainian].
10. Chetveryk-Burchak, A.H. (2015). Riven sformovanosti emotsiinoho intelektu yak predyktor uspishnosti zhyttiediialnosti liudyny [The level of the formation of emotional intelligence as a predictor of the success of a person's life]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (25). Issue 49. 101–104 [in Ukrainian].
11. Shpak, M.M. (2016). Emotsiinyi intelekt yak osobystisnyi resurs zabezpechennia psykholohichnoho blahopoluchchiaia molodshyh shkoliariv [Emotional intelligence as a personal resource for ensuring the psychological well-being of younger schoolchildren]. *Nauka i osvita*, 5. 266–270 [in Ukrainian].
12. Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional and social intelligence (ESI). *Psicothema*, University of Texas Medical Branch. № 18, suppl. Pp. 13–25.

13. Brackett, M.A., Rivers, S.E., Shiffman, S., Lerner, N., & Salovey, P. (2006). Relating emotional abilities to social functioning: A comparison of self-report and performance measures of emotional intelligence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 780–795.
14. Frederickson, N. (2012). Trait emotional intelligence as predictor of socioemotional outcomes in early adolescence / N. Frederickson, K.V. Petrides, E. Simmonds. *Personality and individual differences*. 2. № 52. 323–328.
15. Petrides, K.V. (2010). Trait Emotional Intelligence Theory. *Industrial and Organizational Psychology*, 3, 136–139.
16. Salovey, P. (1990). Emotional intelligence / P. Salovey, J.D. Mayer. *Imagination, Cognition and Personality*. 9. 185–211.
17. Salovey, P. (2008). Emotional intelligence. *Handbook of emotions*. 3rd edition / P. Salovey, B.T. Detweiler-Bedell, J.B. Detweiler-Bedell, J.D. Mayer; M. Lewis, J.M. Haviland-Jones, L. Feldman Barrett, (Eds.). New York: Guilford Press. 533–547.
18. Thorndike, E.L. (1920) Intelligence and its uses. *Harper's Magazine*. No. 140. 227–235.

УДК 159.922.25

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-8>

Кузьо Любов Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
факультету № 2,
Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1554-3262>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ТА ТЕХНІК РОБОТИ ЗІ СНОВИДІННЯМИ

Анотація. У статті досліджено сновидіння як феномен психіки з позицій психоаналітичного та гештальт-підходів, аналізуючи внесок видатних представників обох напрямків: З. Фрейда, К. Юнга, Ч. Райкрофта та Н. Клейтмана. Сновидіння розглядаються як важливий внутрішній світ, що відображає несвідомі бажання та конфлікти. Зазначається, що психоаналітичний підхід визначає сні як уривчасті, ірраціональні та заплутані відображення несвідомого. Проведено психологічну характеристику діагностичного, компенсаторного, актуалізаційного та прогностичного аспектів у трактуванні сновидінь.

Окреслено основні техніки, які використовують психотерапевти в роботі зі сновидіннями, такі як «Розповідь сну від першої особи», «Антисон», «Екзистенційне усвідомлення» та інші. Результати опитування психотерапевтів свідчать про популярність та ефективність технік, таких як «Розповідь сну від першої особи», «Антисон» та «Екзистенційне усвідомлення». Сновидіння трактується на різних рівнях значень, таких як соматичний, травматичний, мотиваційний тощо.

Важливо визначити, що сновидіння виконують компенсаторну, діагностичну, прогностичну та актуалізаційну функції. Зазначено, що їх правильне трактування може збагатити особистісний ресурс, надати важливу інформацію та визначити напрямок дій та ставлення до себе та навколишнього світу. Сновидіння не лише відображають внутрішній світ, але й мають потенціал для самопізнання та самодослідження, сприяючи розвитку особистості.

Ключові слова: функція сну, сновидіння, тлумачення сновидінь, самопізнання, несвідоме, свідомість, техніки сну.

Kuzo Liubov. Psychological analysis of approaches and techniques of working with dreams

Abstract. Dreams as a phenomenon of the psyche from the standpoint of psychoanalytic and Gestalt approaches, analyzing the contribution of outstanding representatives of both directions: Z. Freud, K. Jung, C. Rycroft and N. Kleitman are examined in the article. Dreams are considered as an important inner world that reflects unconscious desires and conflicts. It is noted that the psychoanalytical approach defines dreams as fragmentary, irrational and confused reflections of the unconscious. The psychological characteristics of the diagnostic, compensatory, actualization and prognostic aspects in the interpretation of dreams are carried out.

The main techniques used by psychotherapists in working with dreams are outlined, such as "First-person dream narration", "Antidream", "Existential awareness" and others. The results of a survey of psychotherapists indicate the popularity and effectiveness of techniques such as "First-person dream narration", "Anti-sleep" and "Existential awareness". Dreams are interpreted on different levels of meaning, such as somatic, traumatic and motivational.

It is determined that dreams perform compensatory, diagnostic, prognostic and actualization functions. It is noted that their correct interpretation can enrich personal resources, provide important information and determine the direction of actions and attitudes towards oneself and the surrounding world. Dreams not only reflect the inner world, but also have the potential for self-discovery and self-exploration, contributing to the development of the individual.

Key words: sleep function, dreaming, dream interpretation, self-knowledge, unconscious, consciousness, sleep techniques.

Вступ. Сновидіння є важливим аспектом психічного життя людини, що характеризується наявністю фізіологічного та психологічного підґрунтя. На психологічному рівні

сновидіння пов'язані з когнітивною діяльністю особистості, творчістю та навчанням. Сновидіння сприяють обробці інформації та вирішенню проблем, оскільки вони в символічний спосіб відображають думки, почуття та бажання особистості, сприяють зниженню емоційної напруженості та подоланню накопичених стресових переживань. Сновидіння допомагають усвідомленню реальності, пошуку ресурсів та пізнанню окремих аспектів власного «Я». Сміслові та символічні навантаження сновидінь, їх трактування та інтерпретація дають змогу організувати ефективну психологічну консультативну та психотерапевтичну роботу.

Сновидіння, як важливий аспект психічного життя людини, заволодівають уявою та стають об'єктом вивчення не лише в межах психології, але й інших наукових галузей. Їх виникнення та внутрішня структура є об'єктом глибокого аналізу, спрямованого на розкриття фізіологічного та психологічного підґрунтя цього загадкового явища. На перший погляд, сновидіння можуть здатися лише продуктом власного внутрішнього світу, але наукові дослідження свідчать про їхнє важливе значення для пізнання себе, розвитку креативності та подолання життєвих труднощів.

Провідні дослідження вказують на те, що сновидіння не лише є проявом підсвідомості, але й можуть служити ефективним інструментом вирішення проблем та обробки інформації. Окрім цього, сновидіння сприяють усвідомленню реальності та пошуку внутрішніх ресурсів, а їхнє символічне та смислове навантаження відкриває шляхи для ефективного використання їх у психологічній консультативній та психотерапевтичній роботі. Поглиблення наукового розуміння сновидінь може не лише розкрити їхню природу, а й відкрити нові можливості для психології та підвищення якості психотерапевтичного втручання.

Метою статті є розкриття сутності сновидінь та їхнього впливу на психічне здоров'я людини та аналіз підходів і технік роботи зі сновидіннями з метою розширення наукового розуміння цього феномена та виявлення

можливостей для подальшого використання в психології та психотерапії. Наукові дослідження сновидінь відіграють важливу роль у розумінні їхньої природи та впливу на психічне здоров'я людини. Важливо враховувати, що інтерпретація сновидінь може відрізнятися залежно від конкретного теоретичного підходу та дисципліни. Однак існують деякі загальні аспекти, які підкреслюють важливість сновидінь у психічному житті людини.

Матеріал та методи. У ході дослідження проведено систематичний аналіз сучасних наукових досліджень та публікацій, присвячених сновидінням. Метою цього етапу було узагальнення існуючих теорій та підходів до розуміння сутності сновидінь, визначення ключових аспектів, які визначають важливість сновидінь у психічному житті людини.

Поширений аналіз різних технік та підходів роботи із сновидіннями в контексті психотерапії дозволив нам визначити ефективні методи втручання. Розглядання різноманітних підходів і технік, а також їхнього впливу на індивідуальний психічний стан надає можливість вдосконалити практику психотерапії з використанням сновидінь як важливого інструмента.

Результати. Сучасні дослідження нейрофізіології показують, що сновидіння пов'язані з активністю різних частин мозку, зокрема лімбічної системи, яка відповідає за емоційні реакції. Представники фізіологічних теорій сновидінь (Hobson, 1977; Kleitman, 1962; Walker & Helm, 2009) пояснюють сновидіння як хворобливий процес, пов'язаний із залишками денних вражень і фізіологічним маренням людини. Тому вони переконані, що здоровий сон – це сон без сновидінь. Прихильники цієї теорії вважають, що сон є відповіддю на внутрішні або зовнішні подразники, і їхній зміст визначається саме цими подразниками. У їхньому трактуванні сновидіння є швидше нервовим, аніж психічним процесом, оскільки виникає рефлекторно. У рамках цих теорій сну вважається, що сон є способом збереження енергії організму, оскільки під час сну знижується метаболізм, що дозволяє відновитися людині. Водночас сон також може

виступати способом підтримки гомеостазу, оскільки під час сну відбувається інтенсивна переробка інформації.

Деякі дослідження вказують на те, що сновидіння можуть мати функціональний вигляд, допомагаючи у вирішенні проблем та консолідації навчальної інформації. Вони можуть бути пов'язані з креативністю та творчістю, що може підтримувати інновації та новаторські думки (Watson et al., 2015).

Психоаналіз, запропонований З. Фройдом, розглядає сновидіння як відображення неприйнятних бажань і конфліктів, що виникають на рівні підсвідомості. Аналіз сновидінь може допомагати в розкритті та розумінні цих підсвідомих процесів. Глибинний психологічний зміст сновидінь зауважив З. Фройд та охарактеризував процес сновидінь, акцентуючи на залученні двох рівнів психіки – несвідомого і свідомого – у науковій праці «Тлумачення сновидінь» (Фройд, 2019). На його думку, сновидіння є продуктом несвідомого, проте, наближаючись до свідомості, воно змінюється. Він вважав, що для всіх сновидінь характерна логічна уривчастість, фрагментарність, поверхневі словесні, візуальні та звукові асоціації, ірраціональність і заплутаність.

Так, каузальний та ретроспективний підхід у роботі зі снами опирається саме на фрейдівському методі. Тому в рамках цих підходів вважають, що матеріал сновидінь пов'язаний із минулим досвідом, і основним завданням у роботі є переосмислення досвіду та впорядкування «архівних матеріалів».

Сновидіння можуть слугувати інструментом для психотерапії та самопізнання. Аналіз сновидінь може допомагати особі розкривати свої бажання, переживання та сховані проблеми. Такий підхід використовується в різних терапевтичних напрямках, таких як психоаналіз і глибинна психологія.

Ще один із представників психоаналізу К. Юнг описував сновидіння як природні та цілеспрямовані, спонтанні послання несвідомого, що через свій маніфест намагаються встановити контакт зі свідомістю (Zhu, 2013). Психоаналітичний підхід К. Юнга описує сновидіння як елемент психічного життя та

вираження несвідомого через архетипи та внутрішні смисли. Науковець описує сни як компенсаторний процес несвідомого й наголошує на метафоричності сну та пошуку в ньому історичних, культурних, міфологічних паралелей та поєднання з особистісним контекстом. Важливо враховувати різноманітні культурні контексти та інтерпретації сновидінь. Різні культури можуть мати власні переконання та трактування стосовно сновидінь, що впливає на їхнє сприйняття та значення для особистості.

Конструктивний і ретроспективний підхід у роботі зі сновидіннями опирається саме на юнгіанському методі та акцентує увагу на прогностичній функції сновидінь, що спрямовані в майбутнє. Тому в основних підходах через призму юнгіанства головним питанням до клієнта, опираючись на основних героїв та сюжет сновидіння, є «Навіщо це мені?».

Так, Ч. Райкрофт у книзі «Невинність сновидінь» зазначає, що сновидіння не є просто випадковими подіями, а є складними символами, які відображають наше несвідоме. На думку психоаналітика, сновидіння можуть бути джерелом важливої інформації про наше життя, якщо ми навчимося їх розуміти (Rycroft, 1996). Сновидіння розглядаються як певний медитативний вид діяльності із залученням спогадів минулого та дослідження майбутніх перспектив. Думка психоаналітика підтримує ідею, що сновидіння можуть слугувати значущим джерелом інформації про наше життя та психічні стани, якщо ми здатні розшифрувати їх символіку та зміст. Такий підхід до сновидінь знайшов своє відображення в працях психоаналітиків, зокрема Райта Райкрофта, який акцентує на важливості розуміння та інтерпретації сновидінь. Психоаналітичний підхід до сновидінь базується на ідеї, що вони використовують символічний мовник. Сновидіння можуть розглядатися як вираз невідомих або прихованих бажань, конфліктів чи потреб, які не завжди легко визначити у свідомості. Сновидіння, відповідно до психоаналітичної концепції, можуть відображати внутрішні конфлікти, бажання чи тривоги, які можуть бути прихо-

ваними або непрямими у свідомості. Їх розкриття може допомагати особистості краще розуміти свої емоційні стани. Розуміння сновидінь може слугувати процесом самопізнання та розвитку особистості. Шляхом аналізу сновидінь людина може відкривати нові шари свого підсвідомого, що сприяє глибшому розумінню власного «Я». Психоаналітичний підхід до сновидінь може знаходити застосування в психотерапії. Інтерпретація та розгадка сновидінь може бути корисною частиною терапевтичного процесу, допомагаючи клієнтам у розкритті своїх емоційних і психічних станів. Важливо враховувати, що сновидіння мають індивідуальний характер, і їхнє тлумачення може бути унікальним для кожної особи. Такий індивідуалізований підхід враховує унікальність психіки кожної людини. На думку представників психоаналітичного підходу, сновидіння є єдиним способом, яким ми можемо безпосередньо пізнати наше несвідоме. Вони є вікном у нашу внутрішню реальність, яка часто прихована від нас у нашому свідомому житті. Розшифрування символів несвідомого є складним, проте інформативним процесом для свідомості. Структура сновидінь згідно з теорією містить такі основні елементи, як сюжет, персонажі та символи. Саме їх варто брати до уваги в процесі аналізу сновидінь.

Юнгіанський аналітик Х. Дікманн (1991) зробив важливий внесок у розуміння сновидінь, розглядаючи їх із різних позицій та наголошуючи на їх особистому та унікальному характері. Він пропонує трактування сновидінь із трьох ключових позицій: сон як відображення зовнішньої реальності; сни як вищі послання, що потребують аналізу; співвіднесення елементів сну з особистим досвідом. Дікманн вказує, що сновидіння можна розглядати як відображення зовнішньої реальності. Він підкреслює відсутність чіткого розмежування між несвідомим і реальністю в сні. Це може вказувати на те, що сновидіння мають своєрідну форму сприйняття, яка відрізняється від стандартного сприйняття в активному стані. Друга позиція Дікманна полягає в тому, що сни можуть бути вищими

посланнями, які потребують уважного аналізу та трактування. Це вказує на можливість глибшого значення та інсайтів, які можуть виникати під час сновидінь. Аналіз сновидінь може допомагати розкривати приховані аспекти особистості та досвіду. Науковець підкреслює, що кожен елемент сну може мати співвідношення з особистим досвідом клієнта та його життєвою історією. Це окреслює індивідуальний та унікальний характер сновидінь, який важко повністю зрозуміти за допомогою раціональних теорій.

Загалом Дікманн підкреслює, що сновидіння є винятковим та особистим досвідом, і їх трактування вимагає більш комплексного та індивідуалізованого підходу, який враховує унікальні аспекти психіки кожної людини. Такий підхід може бути особливо важливим у контексті психоаналітичної роботи та терапії, де розуміння глибинних аспектів психіки відіграє ключову роль.

Науковий підхід до вивчення сновидінь потребує ретельного аналізу феномена самого сновидіння. У цьому контексті погляди Л. Перевязко (2022) щодо сновидінь дуже цікаві. Вона підкреслює, що сновидіння можна розглядати як мимовільний потік полімодальних образів у стані сну. Сновидіння, згідно з поглядами Перевязко, відбуваються мимовільно, тобто без свідомого контролю або намагання спровокувати їх. Це відповідає науковому розумінню сновидінь як процесу, що відбувається під час фази REM-сну, коли активізується мозкова діяльність. Перевязко використовує термін «полімодальні образи», що може вказувати на те, що сновидіння можуть включати елементи різних відчуттів, таких як зорові, звукові, тактильні тощо. Це відображає складний і багатогранний характер сновидінь, які можуть містити різні сенсорні враження. Цікаво, що Перевязко зазначає, що сновидіння переживаються сновидцем як справжня реальність. Це може вказувати на інтенсивність і реалістичність відчуттів у сновидіннях, які можуть бути порівняні з реальними враженнями під час активного життя. Погляд, що сновидіння є мимовільним потоком образів, також підкреслює важливість внутрішнього світу сновидця.

Вони можуть відображати його унікальний досвід, прагнення чи навіть тіньові аспекти психіки, які не завжди проявляються у свідомості.

Враховуючи ці аспекти, Перевязко вносить власний вклад у розуміння природи сновидінь, підкреслюючи їхню складність та значущість як частини внутрішнього світу людини. Такий підхід важливий у контексті розвитку науки про сон та психології, оскільки він сприяє більш глибокому розумінню цього унікального феномена.

Загалом сновидіння як продукт несвідомого компенсує, доповнює та врівноважує актуальну ситуацію в житті (компенсаторний ефект), діагностує внутрішній світ (діагностичний аспект), дозволяє проявити досвід минулого та пов'язати його з теперішнім (актуалізація потреб і бажань), виявити тенденції в психіці, спрямовані на майбутнє (прогностичний аспект), репрезентує ситуацію стосунку з аналітиком (перенос та контрперенос), поєднує символи в протилежності (трансцендентна функція) (Дімітрова, 2023). Сновидіння розгортаються на архетипічному, суб'єктному та об'єктному рівнях. Кожне із сновидінь має свою драматичну структуру та емоційно заряджене.

Важливим елементом психотерапевтичної роботи є аналіз і трактування сновидінь. Вони виконують дві важливі функції: діагностичну та психотерапевтичну. Усвідомлена робота зі сновидіннями для клієнта підвищує ефективність психотерапевтичного процесу, оскільки активує несвідомі процеси. Кожне сновидіння є переробкою вражень дня та інформації з несвідомого. У психотерапевтичній роботі важливо звертати увагу на елемент несвідомого в снах. Тому для роботи із сновидіннями особливо цінне значення мають «свіжі» сновидіння, абсурдні сновидіння, емоційно насичені сновидіння, повторювані сновидіння та жахи.

У роботі із сновидіннями представники гештальт-підходу фокусують увагу на основних елементах та образах сновидця як частин його особистісної структури. У рамках цього підходу сновидіння пояснюють як спосіб спілкування людини зі своїм несвідомим.

Ці послання можуть бути різними: про невинні конфлікти, пригнічені бажання, приховані страхи тощо. Тому в практиці гештальт-терапії в роботі із сновидіннями пропонують не інтерпретацію, а програвання ролей усіх елементів сну. Завдяки цьому краще відбувається саморозкриття клієнта та усвідомлення прихованих сторін його «Я».

Залежно від вибору стратегії терапевта виокремлюють 4 сфери роботи зі сновидіннями в гештальт-підході, зосереджуючи клієнта на одній зі сфер:

1. Контекст стосунків «клієнт-терапевт». У такому варіанті сон розглядають як моделювання взаємовідносин у терапевтичному контакті та його змістове наповнення, проєкцію стосунків (актуальність сну, важливість сну).

2. Сон як ставлення клієнта до самого себе, прояву своїх почуттів та фантазій.

3. Через контекст незавершених ситуацій (у різних видах і рівнях соціальних стосунків).

4. «Поле» для прояву почуттів і проєкцій відносин. У такому варіанті образ сну та сюжетна композиція слугують формою висловлювань та прояву актуальних почуттів.

Як зазначає С. Дімітрова (2023), психотерапевт у методі символдрами, перше сновидіння, із яким приходять клієнт до психотерапевта, є ініціальним. Як правило, воно відтворює метафору життя та стосунків, які клієнт унікальним чином відтворює через сновидіння.

У рамках психодрами використовують різні техніки роботи зі сновидіннями, такі як відтворення сну, продовження сну, спонтанна актуалізація латентного бажання. Через використання таких технік клієнт має змогу програвати ролі всіх учасників сну та, як наслідок роботи, зосереджуватися на екзистенційному змісті сновидінь (Чудаєва, 2014). Арттерапевтичний підхід пропонує використання технік сну, які пов'язані з образотворчим мистецтвом (малювання картини сну чи головних героїв, кольоротерапія), ліплення головних героїв сну (глинотерапія, тістопластика) або створення колажу за сюжетом сну.

В індивідуальній та груповій терапії існує ряд технік і підходів для роботи зі сновидіннями. Ці методи можна віднести до різних терапевтичних шкіл та використовувати окремо або комбіновано залежно від підходу та вподобань терапевта та клієнта. Важливо враховувати індивідуальні потреби, особливості та контекст, у якому проводиться терапія. Узагальнюючи, можемо виокремити ряд технік, які найчастіше використовують в індивідуальній та груповій терапевтичній роботі.

1. «Розповідь сну від першої особи». Така техніка роботи зі сновидінням дає можливість виокремити найбільш «заряджені» елементи сну та ідентифікуватися з кожним елементом сну, озвучуючи монолог. Щоб підсилити образи, можна запропонувати діалог між елементами сну, а потім проаналізувати переживання та особливості контакту між елементами. Звичайно, після виконаної роботи треба знайти проєкцію цих відносин і переживань у реальному житті клієнта.

2. «Малюнок або ліплення фрагменту сну». Зазвичай обирають двох персонажів зі сну, малюють або ліплять їх і також налагоджують взаємодію між ними. Ефективність роботи з цією технікою підвищується, коли особи працюють у парах, почергово змінюючи персонажів.

3. «Діалог снів». Робота зі сном у малій групі. Кожному учаснику в групі пропонують намалювати ілюстрацію до сну, що колись наснився. Із кожного малюнка обирають по одному персонажу. Кожен із групи в ролі свого персонажа повинен провести діалог із персонажами сну інших учасників групи. Учасникам важливо усвідомити, із ким цей діалог і який його зміст, а також із ким учасник буде такі діалоги у своєму реальному житті.

4. «Антисон». Цю техніку проводять у парах. Кожен учасник розповідає свій сон. Потім він записує іменники, прикметники та дієслова зі сну. До кожного із слів списку знаходить антоніми. Використовуючи слова-антоніми, складає нову історію.

5. «Фрагмент сну». Потрібно згадати найбільш виразний фрагмент сну, потім намалювати картину, яка б ілюструвала цей фрагмент,

виділити в ній 2-3 персонажі. Ідентифікувати себе з кожним персонажем і розповісти його історію від першої особи. Знайти відповідність цих ролей як проєкцій у звичайному житті.

6. «Простір сну». Необхідно створити простір сну в пісочниці та з використанням фігурок або з членів групи продемонструвати сюжет та динаміку сновидіння.

7. «Занурення в сон». Клієнт і терапевт спільно занурюються в сон. Клієнт лежить із заплющеними очима та розповідає сон, а терапевт, як луна, відображає йому певні фрагменти сну.

8. «Конструкція сну». Терапевт, клієнт та група можуть побудувати сон як просторовий об'єкт, обираючи матеріали та предмети, що є в приміщенні. У результаті утвориться динамічна просторова проєкція. Після цього варто опрацювати проєкції членів групи в цій конструкції.

9. «Асоціації до сну». Один із членів групи розповідає сон, а інші озвучують власні асоціації, які важливі для них і виникли в процесі розповіді сну. Сам сон не коментується та не інтерпретується.

10. «Екзистенційне усвідомлення». Клієнт описує свій сон від першої особи; після кожного речення робить паузу та промовляє: «І це моє існування!». Після розповіді аналізує власні усвідомлення в контексті свого життя.

Для розуміння ефективності використовуваних технік у роботі зі сновидіннями проведено опитування серед 12 психотерапевтів різних напрямків, таких як гештальт-підхід, позитивна психотерапія, особистісно-центрована терапія та арттерапія. Запитання, яке дозволило оцінити частоту та специфіку роботи зі сновидіннями, було сформульовано так: «Чи траплялася у Вашій практиці робота зі сновидінням?»

Отримані відповіді відображають різноманітність практик і підходів серед психотерапевтів. Важливо врахувати, що результати опитування можуть варіюватися залежно від індивідуальних підходів та досвіду кожного психотерапевта (рис. 1).

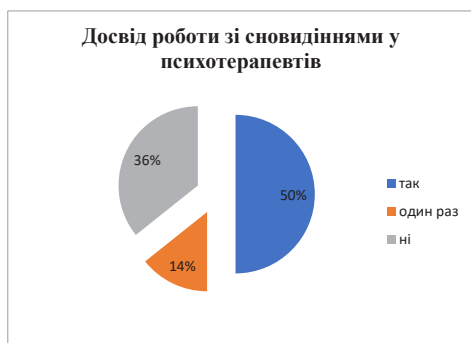

Рис. 1. Робота зі сновидіннями

Слід зазначити, що більшість психотерапевтів має такий досвід (50%) і спробували один раз (14%). Опитані психотерапевти різних напрямків підтвердили, що робота зі сновидіннями є реальною та важливою частиною їхньої практики. Як підкреслюють психотерапевти, робота зі снами, як правило, виникає як запит спонтанно після того, як клієнт ділиться з психотерапевтом своїм сновидінням. Також психотерапевти наголошують, що всі клієнти дуже мотивовані на роботу з власними сновидіннями.

Різноманітність напрямків психотерапії може вказувати на важливість індивідуалізації та вибору підходу до роботи із сновидіннями залежно від потреб та особливостей клієнта. У груповій та індивідуальній роботі вони найчастіше використовують наступні техніки (рис. 2). Психотерапевти відзначають високий показник ефективності техніки «Антисон» та розповіді від першої особи. Також доволі інформативною для клієнтів є робота з ліпленням і зображенням фрагменту сну.

Використання техніки «Екзистенційне усвідомлення» наповнює клієнта несподіваними інсайтами та є доволі цінною в роботі.

Рис. 2. Види технік роботи зі сновидіннями

Психотерапевти також серед інших дієвих технік підкреслюють результативність роботи з технікою «Альтернативне завершення сну» і «Дописування сюжету сну», оскільки це дає можливість клієнту вплинути на сюжетну лінію сну та «втрутитися» у хід подій. Доволі дієвими є техніки використання невербальних засобів зображення сну та його героїв і елементів. Окрім розповіді від першої особи, часто психотерапевти використовують розповідь сну від найважливішого елемента чи героя, найменш приємного або найменш зрозумілого. Ці результати можуть слугувати основою для подальших досліджень та розвитку ефективних методів роботи із сновидіннями в психотерапевтичній практиці.

Висновки. Отримані результати дослідження є важливим внеском у розуміння сновидіння, їхнього впливу на психічне здоров'я та можливостей їхнього використання в практиці психотерапії. Наша робота спрямована на вдосконалення наукового розуміння цього феномена та розширення можливостей для покращення якості психотерапевтичного втручання.

Узагальнюючи основні підходи й техніки до трактування та інтерпретації сновидіння, можемо визначити різні рівні значень та їхнього тлумачення, а саме соматичний, травматичний, мотиваційний, сексуальний, особистісний, соціальний та екзистенційний. Головна мета полягає у високому ступені усвідомлення сновидцем та активізації його розуміння поточного конфлікту. За принципом голограми кожен елемент сновидіння є важливим і несе інформацію про актуальні бажання, потреби чи проблеми сновидця.

Варто підкреслити компенсаторну, діагностичну, прогностичну та актуалізаційну функції сну та опиратися на них у роботі зі сновидіннями. Тому в деяких випадках доцільно обирати ключовий образ сну та опрацьовувати його з клієнтом.

Найпоширенішими техніками роботи зі сном є використання невербальних засобів у презентації сюжету сну, розповідь сну з позиції найважливішого елемента чи учасника, найменш зрозумілого або найменш приєм-

ного, монолог від ключового персонажа сну, діалог між учасниками сну, альтернативне закінчення сну.

Підкреслимо, що сновидіння несуть потенціал самопізнання, самодослідження та розвитку особистості, їхнє трактування особистістю додає їй ресурсу, інформації, відгуку,

підказки та напрямку дій і ставлень до себе та інших. Загалом розуміння сновидінь вимагає комплексного підходу, що об'єднує психологічні, нейрофізіологічні, культурні та терапевтичні аспекти. Вивчення цього явища сприяє розвитку не лише науки, а й методів психотерапії та розвитку особистості.

Список використаних джерел:

1. Дімітрова С. Антисонник. Психологічні техніки тлумачення сновидінь. Київ, 2023. 240 с.
2. Перевязко Л.П. Сновидіння як психологічний феномен: саноцентричний підхід. *Габітус*. 2022. Випуск 35. С. 56–61.
3. Фройд З. Тлумачення сновидінь. Харків : Фоліо, 2019. 608 с.
4. Чудаєва Н.А. Психодрама. Курс лекцій. Навчальний посібник. Умань : Жовтий, 2014. 158 с.
5. Dieckmann H. Träume: Phänomenologische Untersuchungen. 1991.
6. Hobson J.A., McCarley R.W. The brain as a dream state generator: An activation-synthesis hypothesis of the dream process. *The American Journal of Psychiatry*. 1977. Vol. 134. P. 1335–1348.
7. Kleitman N. Sleep and Wakefulness. Second Edition, University of Chicago Press, 1962.
8. Rycroft Ch. The Innocence of Dreams. London : Oxford, 1996.
9. Walker Matthew & van der Helm, Els. Overnight Therapy? The Role of Sleep in Emotional Brain Processing. *Psychological bulletin*. 2009. Vol. 135. P. 731–748. <https://doi.org/10.1037/a0016570>
10. Watson B.O., Buzsáki G. Sleep, Memory & Brain Rhythms. *Daedalus*. 2015. Winter. № 144(1). P. 67–82. doi: 10.1162/DAED_a_00318. PMID: 26097242; PMCID: PMC4474162
11. Zhu Caifang. Jung on the Nature and Interpretation of Dreams: A Developmental Delineation with Cognitive Neuroscientific Responses. *Behavioral sciences* (Basel, Switzerland). 2013. Vol. 3. P. 662–675. <https://doi.org/10.3390/bs3040662>

References:

1. Dimitrova, S. (2023). *Antysonnyk. Psykholohichni tekhniki tлумachennia snovydin [Anti-sleep medication. Psychological techniques of dream interpretation]*. Kyiv. 240 s. [in Ukrainian].
2. Pereviazko, L. (2022). Snovydinna yak psykholohichni fenomen: sanotsentrychnyi pidkhyd [Dreaming as a psychological phenomenon: a health-centric approach]. *Habitus, no. 35*, pp. 56–61 [in Ukrainian].
3. Freud, Z. Tлумachennia snovydin [Interpretation of dreams]. *Kharkiv: Folio*. 608 s. [in Ukrainian].
4. Chudaieva, N. (2014). *Psykhodrama. Kurs lektsii. Navchalnyi posibnyk [Psychodrama. Course of lectures. The manual]*. Uman: Zhovtyi. 158 s. [in Ukrainian].
5. Dieckmann, H. (1991). Träume: Phänomenologische Untersuchungen.
6. Hobson, J.A., & McCarley, R.W. (1977). The brain as a dream state generator: An activation-synthesis hypothesis of the dream process. *The American Journal of Psychiatry*, no. 134, pp. 1335–1348.
7. Kleitman, N. (1962). Sleep and Wakefulness. Second Edition, University of Chicago Press.
8. Rycroft, Ch. (1996). The Innocence of Dreams. London: Oxford.
9. Walker, Matthew & van der Helm, Els. (2009). Overnight Therapy? The Role of Sleep in Emotional Brain Processing. *Psychological bulletin*, no. 135, pp. 731–748. <https://doi.org/10.1037/a0016570>
10. Watson, B.O., Buzsáki, G. (2015). Sleep, Memory & Brain Rhythms. *Daedalus*. Winter; no. 144(1), pp. 67–82. doi: 10.1162/DAED_a_00318. PMID: 26097242; PMCID: PMC4474162
11. Zhu, Caifang (2013). Jung on the Nature and Interpretation of Dreams: A Developmental Delineation with Cognitive Neuroscientific Responses. *Behavioral sciences* (Basel, Switzerland), no. 3, pp. 662–675. <https://doi.org/10.3390/bs3040662>

УДК 159.9.167.7:17.036.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-9>

Лялюк Галина Миколаївна,

доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Кривоноса, 1, Львів, 79008, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4819-6247>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ

Анотація. У статті автор розкриває деякі особливості формування перфекціонізму як особистісної властивості. Через аналіз наукових праць авторка показує, що перфекціонізм є однією з важливих характеристик людської поведінки, яка може вдосконалити людину. Протягом свого життя люди бачать себе досконалими з різних причин: або вони намагалися бути досконалими, або вони з нетерпінням чекають побачити це в інших. З одного боку, намагання бути досконалим провокує формування незадоволеності людини собою та збиває її в негативних ситуаціях, в іншому розумінні це може бути шляхом прогресу особистості. На основі цього в статті розкриваються різні точки зору вчених на цю проблему. Мета цього дослідження полягала в тому, щоб визначити соціально-психологічні детермінанти формування перфекціонізму через розкриття взаємозв'язку параметрів батьківського перфекціонізму, включаючи самоорієнтацію, орієнтацію на інших і соціальну орієнтацію, із перфекціонізмом їхніх дітей у вибірці львівських сімей. Вибірку дослідження становили чотириста учнів (213 дівчаток, 187 хлопчиків) разом із їхніми батьками (342 батька, 364 матері). Для виконання поставленого завдання було використано Тегеранську багатовимірну шкалу перфекціонізму. Результати цього дослідження показали, що параметри перфекціонізму батьків пов'язані з розмірами перфекціонізму їхньої дитини. Аналіз цих результатів показав, що розмір батьківського перфекціонізму може передбачити відхилення в розмірах перфекціонізму дитини. Результати дослідження, які викладені в цій статті, можуть стати корисними практичним психологам під час консультивання та терапії відповідних запитів, розробки соціально-психологічних програм корекції перфекціонізму, а також при викладанні дисциплін психологічного спрямування для майбутніх психологів та інших фахівців соціально-поведінкової галузі.

Ключові слова: батьківство, перфекціонізм, міжособистісні стосунки, сім'я.

Lyaluk Halyna. Social and psychological determinants of the formation of perfectionism

Abstract. In the article, the author reveals some features of the formation of perfectionism as a personal attribute. Through the analysis of scientific works, the author shows that perfectionism is one of the important characteristics of human behavior that can improve a person. Throughout their lives, people see themselves as perfect for various reasons, either they have tried to be perfect or they look forward to seeing it in others. On the one hand, trying to be perfect provokes the formation of a person's dissatisfaction with himself and brings him down in negative situations, in another sense – it can be a way of personal progress. Based on this, the article reveals different points of view of scientists on this problem. The purpose of this study was to determine the socio-psychological determinants of the formation of perfectionism by revealing the relationship between parameters of parental perfectionism, including self-orientation, orientation to others and social orientation, with the perfectionism of their children in a sample of Lviv families. The study sample consisted of four hundred students (213 girls, 187 boys) together with their parents (342 fathers, 364 mothers). The Tehran Multidimensional Scale of Perfectionism was used to perform the task. The results of this study showed that parameters of parents' perfectionism are related to the dimensions of their child's perfectionism. The analysis of these results showed that the level of parental perfectionism can predict deviations in the level of perfectionism of the child. The results of the research presented in this article can be useful to practical psychologists in counseling and therapy of relevant requests, in the development of social-psychological programs for the correction of perfectionism, as well as in the teaching of psychological disciplines for future psychologists and other specialists in the social-behavioral field.

Key words: parenthood, perfectionism, interpersonal relations, family.

Вступ. Люди завжди в пошуку найкращого для себе. Потребу пошуку найкращого називають перфекціонізмом. Більшість людей хоче досягти найкращого, але, на жаль, не завжди можливо бути ідеальними. Це тому, що перфекціонізм не має обмежень. Завжди є краще, ніж найкраще, і перфекціоніст є завжди в пошуках того, як досягти цього. Пошук перфекціонізму покращує як саму людину, так і її організацію в один спосіб, і це може перешкоджати прогресу людини та організації в інший спосіб.

Перфекціонізм є однією з важливих характеристик людської поведінки, яка може вдосконалити людину. Протягом свого життя люди бачать себе досконалими з різних причин: або вони намагалися бути досконалими, або вони з нетерпінням чекають побачити це в інших. З одного боку, намагання бути досконалим створює незадоволених людей і збиває їх у негативних ситуаціях, в іншому розумінні це може бути шляхом прогресу особистості. Природно така ситуація призводить до формування різних точок зору.

Деякі люди сприймають перфекціонізм із позитивної точки зору, а деякі – ні. Насправді перфекціонізм – це характеристика особистості, яка містить як негативні, так і позитивні сторони. Поки адаптивні наслідки перфекціонізму позитивно впливають на життя людей (наприклад, досягнення особистих цілей, збільшення життєвих стандартів, порядок, самодостатність, самоповага тощо), дезадаптивний ефект перфекціонізму має негативний вплив на людське життя (наприклад, тривога, занепокоєння, зволікання, тиск, агресивність, гнів тощо).

Насправді в багатьох дослідженнях (Beck, 1976; Chang, 1998; Accordino, Accordino & Slaney, 2000; Flett, Besser, Davis & Hewitt, 2003; Stoeber & Rambow, 2006; Stoeber & Rennert, 2008; Özer & Altun, 2011; Dunkley, Blankstein & Berg, 2011 та ін.) були висунуті адаптивні та дезадаптивні результати цього явища. Перфекціонізм – це концепція, яка передбачає повноту, бездоганність, ефективність (Stoeber, Kobori & Tanno, 2010). Щоб досягти цих цінностей, людина повинна вчитися для них постійно. Відповідно до сприй-

няття перфекціонізму завжди є краще, ніж досягнуте найкраще.

Метою статті є прагнення розкрити сутність перфекціонізму як особистісної властивості та емпірично представити її соціально-психологічні детермінанти.

Матеріали та методи. Прагнення до кращого може покращити одну людину, але це може призвести до надмірного виклику самому собі. У результаті цього особистість може мати проблеми з фізичним або психічним здоров'ям.

Перфекціонізм – це ірраціональне ставлення людини до себе та навколишнього середовища. Індивід-перфекціоніст вірить, що він та його оточення мають бути досконалими, а всі вчинки повинні бути зроблені без помилок. Перфекціонізм є структурою особистості, специфікується прагненням до досконалості, без винятку та суворо дотримується надзвичайно високих стандартів продуктивності з тенденцією до оцінки поведінки в критичній манері (Frost, Marten, Lahart, & Rosenblate, 1990; Hewitt, & Flett, 1991a; Stoeber, Otto, 2006).

Хоча перші дослідження, пов'язані з перфекціонізмом, почалися ще в другій половині ХХ століття (Адлер, 1956; Елліс, 1962; Місільдін, 1963; Горней, 1970), провідні дослідження були проведені в останній чверті двадцятого століття (Бернс, 1980; Фрост, Мартін, Лагард і Розенблейт, 1990; Хевієм і Флетт, 1991).

Відповідно до традиційної точки зору перфекціонізм вважається негативним і одновимірним (Burns, 1980; Pacht, 1984). Ця точка зору досліджує перфекціонізм патологічно. По суті одновимірний погляд фокусується на самоорієнтованій свідомості людини (Broday, 1988; Halgin & Leahy, 1989; Blatt, 1995). Незважаючи на попередні дослідження, пов'язані з перфекціонізмом, розглядали його одновимірно, в останніх дослідженнях (Frost, Marten, Lahart & Rosenblate, 1990; Hewitt & Flett, 1991; Slaney, Mobley, Trippi, Ashby & Johnson, 2001; Hell, Huesman, Ferr, Kibler, Vicente & Kennedy, 2004; Stöber, Otto & Stoll, 2004 та ін.) розглядали перфекціонізм багатовимірно та багатогранно.

Так, Фрост та інші (1990) висунули шість вимірів: (1) перфекціоністські особистісні стандарти, (2) занепокоєння через помилки, (3) сумніви щодо дій, (4) батьківські очікування, (5) батьківська критика та (6) порядок, який їм важливо зрозуміти через перфекціонізм. Стоубер (Stoeber, 1998), Фрост та інші (1990) припустили, що багатовимірний шкала може працювати з чотирма вимірами, і ці виміри такі: (1) турбота про помилки та сумнів щодо дій, (2) батьківські очікування та критика, (3) перфекціоністські особистісні стандарти та (4) порядок.

Партон, Ентоні та Свінсон (Purton, Antony & Swinson, 1999) стверджували, що багатовимірний шкала може бути наступною: (1) заклопотаність через помилки, (2) уявний тиск батьків, (3) досягнення цілей. Хьюїтт і Флетт (Hewitt & Flett, 1991) розробили іншу багатовимірну шкалу перфекціонізму. У їхній шкалі перфекціонізм розглядається в трьох вимірах. Сланей, Моблей, Тріппі, Ешбі та Джонсон (Slaney, Mobley, Trippi, Asby & Jonson, 1996) проаналізували перфекціонізм у трьох вимірах: (1) перфекціоністські стандарти, (2) порядок і (3) невідповідність. З іншого боку, Хамачек (1978) розглядав перфекціонізм у двох вимірах: невротичний і нормальний. Слейд і Оуен (Slade & Owens, 1998) проаналізували це явище як дві оброблені моделі у двох вимірах – позитивному та негативному. Отже, Террі-Шорт, Оуенс, Слейд і Дьюї (1995) розглядали перфекціонізм як позитивний і негативний, Хілл та інші (1997) з Beiling та іншими (2004) розглядали як ствердні та негативні, Кокс та інші (2002) розглядали як адаптивні та дезадаптивні.

Позитивний, нормальний, здоровий або адаптивний аспекти перфекціонізму включають перфекціонізм у прагненнях, орієнтований на себе перфекціонізм, високі особисті стандарти та орієнтований на інших перфекціонізм, позитивні характеристики та процедури й наслідки. Перфекціонізм негативний, невротичний, нездоровий і дезадаптивні аспекти включають занепокоєння через помилки, сумніви щодо дії, соціально встановлений перфекціонізм та сприйманий тиск

бути ідеальним, різні емоції між великими очікуваннями та результатами, негативну реакцію на недосконалість та інше, пов'язані з негативними характеристиками, процедурами та наслідками.

Очевидно, що існує різниця між адаптивним і дезадаптивним перфекціонізмом. Проте головною відмінністю може бути оцінка результату їхніх зусиль. За Адлером (1956) адаптивні перфекціоністи – це ті, хто отримує максимум від досконалого, а дезадаптивні перфекціоністи – це ті, хто прагне показати власні особливості. Хамачек (1978) описав адаптивних перфекціоністів як людей, які прагнуть до високих стандартів і отримання задовільних результатів, тоді як він описав невротичного перфекціоніста як людину, яка не може контролювати результати своїх дій. Для Елліса (1962) дезадаптивний перфекціоніст – це людина, яка має ірраціональні переконання.

За Хелгіном та Легі (Halgin & Leahy, 1989) дезадаптивні перфекціоністи мають нездоровий високий перфекціонізм через їхню неадекватну здатність оцінювати наслідки. Концептуальна різниця між адаптивним і дезадаптивним перфекціонізмом нагадує концепцію локусу контролю (Perisamy & Ashby, 2002).

Характеризуючи особистість, локус контролю свідчить про те, що індивід вірить результатам, що є наслідками його поведінки або контролюються зовнішніми силами, такими як доля, удача, випадок чи інші. Ті особи, які мають внутрішній локус контролю, сприймають результат подій як такий, що залежить від їхніх власних дій, тоді як ті, що мають зовнішній локус контролю, сприймають результат подій як залежний від зовнішніх факторів (Rotter, 1966). Отже, люди з внутрішнім локусом контролю можуть більше сказати про власне життя, ніж ті, хто має зовнішній контроль. Локус контролю однієї людини впливає на її перфекціонізм.

Фактично людина має вроджену схильність до досконалості. Однак ця схильність до перфекціонізму може виникати і зникати під впливом середовища або самої людини.

Із цієї причини важливо виявити вплив внутрішнього або зовнішнього локусу контролю людини на перфекціонізм.

Саме тому особа, яка має внутрішній або зовнішній локус контролю, є важливою для неї самої та її організації. Із цієї причини в подальших дослідженнях нам буде цікаво розкрити особисті фактори, пов'язані з перфекціонізмом, зокрема, у вчителів шкіл та їхніх керівників освітніх установ, і порівняти результати.

Hewitt & Flett (1991a; 1991b) концептуалізували перфекціонізм як тривимірну модель: самоорієнтований перфекціонізм (SOP; вимога вдосконалення себе), орієнтований на інших перфекціонізм (OOP; вимога вдосконалення інших) і соціально встановлений перфекціонізм (SPP; сприйняття того, що інші вимагають від себе вдосконалення). МакАрдел і Дуда (McArdel and Duda, 2004) дійшли висновку, що дослідження, пов'язані з етіологією перфекціонізму, мають одну з двох форм. Один із напрямків досліджень вивчав, чи є перфекціонізм батьків, які виховують прийомних дітей, схильністю також проявляти перфекціоністські тенденції дітям у майбутньому. У другому напрямку застосували інший підхід, досліджуючи значення окремих аспектів взаємодії батьків і дітей щодо відмінних переконань, стандартів і процесів самооцінки, пов'язаних із цією конструкцією.

Сім'я по-різному впливає на характеристики своїх членів. Відносна та індивідуальна характеристика батьків має два чинники, що впливають на особистісні властивості їхніх дітей. Перфекціонізм як індивідуальні особливості може впливати на перфекціонізм дітей. Кілька дослідників погоджуються з впливом сім'ї та соціального середовища на розвиток перфекціонізму в дітей і вважають, що перфекціонізм бере свій початок у дитячому досвіді дитячо-батьківської взаємодії (Blatt, 1995; Burns, 1980; Hamachek, 1978; Sorotzkin, 1998; Vieth & Trull, 1999).

Так, Хамачек (1978) розглядав перфекціонізм як манеру поведінки та мислення про поведінку. Він відзначився між нормальним і невротичним перфекціонізмом і припустив,

що нормальний перфекціонізм є результатом позитивного або негативного моделювання з боку батьків. Але невротичний перфекціонізм можна розвинути у двох емоційних середовищах, включаючи середовища умовного схвалення та несхвалення або непослідовного схвалення. Бернс (1980) припустив, що діти навчаються перфекціонізму у взаємодії з батьками-перфекціоністами. Він стверджував, що батьки-перфекціоністи позитивно заохочують своїх дітей до відмінної успішності та реагують на їхні невдачі, розчарування, тривоги та хвилювання, тому що такі батьки розглядають невдачі дитини як відображення їхнього виховання в навичках.

Діти, у яких батьки-перфекціоністи, передбачають, що невдачі призведуть до втрати прийняття батьків, і тому їхня самооцінка сформувалася на основі цього, а також створеного в них страху невдачі та уникнення втрат поступово. Тому діти починають боятися невдач і прагнуть досконалості, а їхню реакцію ще більше підкріплює батьківська поведінка.

Дослідження Фроста, Мартена, Лахарта та Розенблейта (Frost, Marten, Lahart, & Rosenblate, 1991) є першим, спрямованим на вплив ролі батьківського чинника на розвиток дитячого перфекціонізму. У своєму дослідженні, проведеному на студентках коледжу, були отримані докази зв'язку між перфекціонізмом у дівчаток та їхніми матерями, але є зовсім неістотний зв'язок між перфекціонізмом дівчаток та їхніми батьками.

Віет і Трал (Vieth and Trull, 1999) у вибірці аспіранта оцінювали перфекціонізм стосунків між батьками та їхніми дітьми. Вони виявили, що самоорієнтований перфекціонізм був споріднений в обох групах. Дівчата та хлопці з самоорієнтованим перфекціонізмом були подібними до своїх батьків, але суттєвого зв'язку з іншим компонентом перфекціонізму виявлено не було. Для цього соціально встановлений перфекціонізм був пов'язаний у доньок з їхніми матерями.

Енс, Кокс і Клара (Enns, Cox, & Clara, 2002) виявили, що батьківський перфекціонізм, який визначається високими очікуван-

нями від себе та своїх дітей, був пов'язаний з обома типами перфекціонізму, адаптивним та дезадаптивним у дітей. Райс, Таккер та Десмонд (Rice, Tucker, & Desmond, 2008) отримали медіальну конвергенцію між перфекціонізмом батьків і перфекціонізмом дитини. Кларк і Кокер (Clark and Coker, 2009) виявили достатньо істотних зв'язків між перфекціонізмом матері та перфекціонізмом дитини.

Виходячи з попередніх досліджень, основна мета цієї роботи полягає у дослідженні взаємозв'язку батьківських аспектів перфекціонізму, включаючи самоорієнтований перфекціонізм, орієнтований на інших і соціально орієнтований із розмірами перфекціонізму своїх дітей. Було висунуто гіпотезу, що батьки є важливим соціально-психологічним чинником формування перфекціонізму в дітей.

Вибірка цього дослідження включала учнів львівської середньої школи упродовж 2022-2023 навчального року. Досліджуванним було запропоновано багатовимірну Шкалу перфекціонізму (TMPS; Besharat, 2007). Чотирьох учнів (213 дівчат, 187 хлопців) підліткового та юнацького віку зі своїми батьками (342 батька, 364 матері), відібраними як остаточна вибірка, ретельно заповнювали анкети.

Тегеранська багатовимірна шкала перфекціонізму (TMPS; Besharat, 2007) TMPS – це тест із 30 запитань, що оцінює три виміри перфекціонізму (SOP, OOP та SPP) за п'ятибальною шкалою Лайкерта від 1 до 5. Мінімальний і максимальний бал для кожної субшкали – 10 і 50 відповідно. Альфа-коефіцієнти Кронбаха для SOP, OOP і SPP були розраховані 0,90, 0,91 і 0,81, що показує гарну внутрішню узгодженість шкали. Коефіцієнти кореляції для 78 учасників обчислювали 2 рази з чотиритижневим інтервалом між вимірюваннями. Ці коефіцієнти для SOP, OOP і SPP були $r = 0,85$, $r = 0,79$ і $r = 0,84$ відповідно. Усі коефіцієнти були значущими на рівні $p < 0,001$. Валідність та надійність TMPS були забезпечені шляхом одночасного виконання та обрахування міжособистісних субшкал «Проблеми», «Діагностика психічного здоров'я», «Нейротизм і екстраверсія» у діа-

гностиці особистості NEOPI-R для учасників. Результати підтвердили індекси валідності TMPS (Besharat, 2007).

Результати. Середнє та стандартне відхилення перфекціонізму батьків та дитини були такими відповідно: 28,52 та 9,97 для SOP батька; 29,06 і 6,54 для SOP матері; 30,57 і 5,95 для SOP дитини; 32,94 і 6,44 для батьків OOP; 32,13 та 6,54 для OOP матері; 32,07 і 6,32 для дитячого OOP; 29,93 і 6,24 для батьківського SPP; 28,79 і 6,37 для SPP матері; 31,86 і 6,26 для SOP дитини. Результати кореляційного тесту Пірсона наведено в таблиці 1. Ці результати підтверджують гіпотезу дослідження.

Таблиця 1
Кореляції Пірсона між параметрами перфекціонізму батьків та параметрами перфекціонізму дітей

Батьківський перфекціонізм	Дитячий перфекціонізм		
	SOP	OOP	SPP
SOP батька	.121*	.094	.128*
OOP батька	.018	.197**	.154**
SPP батька	.075	.215**	.194**
SOP матері	.122*	.116*	.062
OOP матері	.082	.120*	.130**
SPP матері	.113*	.144**	.159**

Примітки: SOP = самоорієнтований перфекціонізм; OOP = перфекціонізм, орієнтований на інших; SPP = соціально встановлений перфекціонізм; * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Далі для визначення параметрів батьківського перфекціонізму та з метою уточнення варіацій дитячого перфекціонізму й параметрів батьківського перфекціонізму проаналізовані предикторні змінні та параметри дитини, де перфекціонізм аналізується як критеріальні змінні в рівнянні регресії. Результати дисперсійного та регресійного аналізів атрибутів середньої точки дитячого перфекціонізму з вимірами батьківського перфекціонізму представлені в таблиці 2.

Висновки. Результати цього дослідження показали, що параметри перфекціонізму батьків пов'язані з розмірами перфекціонізму їхньої дитини. Аналіз цих результатів показав, що розмір батьківського перфекціонізму може передбачити відхилення в розмірах пер-

Таблиця 2

Результати регресійного аналізу параметрів батьківського перфекціонізму як предиктора та дитячих параметрів перфекціонізму як предикторів залежних змінних

	F	R	R2	SE	β	t
Дитячий SOP						
регресія	2,015	0,173	0,030	5,90		
SOP батька					0,110	1,756
OOP батька					-0,067	-1,105
SPP батька					0,017	0,282
SOP матері					0,059	0,952
OOP матері					0,019	0,305
SPP матері					0,067	1,193
Дитячий OOP						
регресія	5,121*	0,269	0,073	6,12		
SOP батька					-0,087	-1,416
OOP батька					0,142	2,392*
SPP батька					0,163	2,718**
SOP матері					0,052	0,853
OOP матері					0,003	0,053
SPP матері					0,079	1,420
Дитячий SPP						
регресія	4,168**	0,245	0,060	6,13		
SOP батька					0,020	0,324
OOP батька					0,059	0,993
SPP батька					0,129	2,137*
SOP матері					-0,063	-1,031
OOP матері					0,073	1,185
SPP матері					0,110	1,977*

Примітки: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

фекціонізму дитини. Ці висновки узгоджуються з результатами попередніх досліджень (Camadan, 2010; Cook & Kearney, 2009; Enns et al., 2002; Frost et al., 1991; Райс та ін., 2008; Soenens, Elliot, Goossens, Vansteenkiste, Luyten, & Duriez, 2005; Soenens, Vansteenkiste, Luyten, Duriez & Gussens, 2005; Vieth, & Trull, 1999), що можна пояснити такими аргументами: діти моделюють своїх батьків-перфекціоністів і самі стають перфекціоністами (Hamachek, 1978). Блатт (1995) також висунув гіпотезу про те, що підлітки, які вважають, що їхні батьки встановлюють високі стандарти та чуйні лише тоді, коли виконуються певні норми та стандарти, можуть розвинути самооцінку, у якій є прагнення до перфекціоністських очікувань, що мають вирішальне значення. Теорія рольової ідентичності (Stryker, 1968; як цитується в Buxe & Van Wel, 2008) припускає, що зміни життєвого шляху позитивно впливають на

емоційну близькість між дітьми та їхніми батьками, а підлітки переходять у ті самі дорослі ролі їхніх батьків, або їхній досвід стає подібним до досвіду їхніх батьків. Як наслідок, діти з більшою ймовірністю розумітимуть своїх батьків та ідентифікуватимуть себе з ними (Buxe & Van Wel, 2008).

Відповідно до поглядів Хамачека (Hamachek, 1978) щодо несхвалення та умовного схвалення можна зробити висновок, що однією з характерних рис перфекціоністської сім'ї є несхвалення. Батьки-перфекціоністи встановлюють високі стандарти очікування до дітей, які часто є недосяжними, і діти не можуть їх здійснити. Ці батьки, навіть забезпечуючи дотримання цих стандартів дітьми, не допускають та не встановлюють вищі стандарти чи очікування для дітей. Вони часто не підтверджують поведінку своїх дітей і завжди бажають, щоб їхні діти були кращими, ніж

вони є. Це формує в дитини перфекціонізм. Умовне схвалення є ще однією характеристикою перфекціоністської сім'ї. Любов і прийняття батьків-перфекціоністів залежить від виконання їхньою дитиною визначених норм і стандартів (Soenens, Vansteenkiste, Duriez, & Goossens, 2006). Тому в перфекціоністській сім'ї діти шукають дорогу любові і прийняття батьків, що веде до перфекціонізму.

Беручи до уваги теорію навчання, яка стверджує, що підкріплена дія є більш імовірною для повторного виконання, коли наслідки

встановлення високих стандартів для себе та інших позитивні (наприклад, прийняття та підтримка інших, досягнення бажань, успіх, підвищення самооцінки та власної гідності), людина зміцнюється та встановлює високі стандарти для себе та інших, а також прийматиме стандарти інших.

На підставі результатів цього дослідження можна зробити висновок, що перфекціоністські характеристики батьків будуть впливати на розвиток перфекціоністських якостей у дітей.

Список використаних джерел:

1. Besharat, M.A. (2007). Tehran Multidimensional Perfectionism Scale Creation and Validation. *Psychological Researches*, 19, 49–67.
2. Blatt, S.J. (1995). The destructiveness of perfectionism: Implications for the treatment of depression. *American Psychologist*, 50, 1003–1020.
3. Bucx, F. and Van, Wel F. (2008). Parental bond and life course transitions from adolescence to young adulthood. *Adolescence*, 43, 71–88.
4. Burns, D.D. (1980). The perfectionist's script for self-defeat. *Psychology Today*, 14, 34–52.
5. Camadan, F. (2010). Predicting the students' perfectionism from their parents' perfectionism. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 4260–4265.
6. Clark, S., Coker, S. (2009). Perfectionism, self-criticism and maternal criticism: A study of mothers and their children. *Personality and Individual Differences*, 47, 321–325.
7. Enns, M.W., Cox, B.J., & Clara, I. (2002). Adaptive and maladaptive perfectionism: Developmental origins and association with depression proneness. *Personality and Individual Differences*, 33, 921–935.
8. Frost, R.O., Marten, P., Lahart, C., Rosenblate, R. (1991). The development of perfectionism: A study of daughters and their parents. *Cognitive Therapy and Research*, 15, 469–490.
9. Hamachek, D.E. (1978). Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism. *Psychology*, 15, 27–33.
10. Hewitt, P.L., & Flett, G.L. (1991a). Perfectionism in the self and social contexts: Conceptualization, assessment, and association with psychopathology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 456–470.
11. Hewitt, P.L., & Flett, G.L. (1991b). Dimensions of perfectionism in unipolar depression. *Journal of Abnormal Psychology*, 100, 98–101.
12. McArdle, S., & Duda, J.L. (2004). Exploring Social-Contextual Correlates of Perfectionism in Adolescents: A Multivariate Perspective. *Cognitive Therapy and Research*, 28, 765–788.
13. Rice, K.G., Tucker, C.M., & Desmond, F.F. (2008). Perfectionism and Depression Among Low-Income Chronically Ill African American and White Adolescents and Their Maternal Parent. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 15, 171–181.
14. Soenens, B., Elliot, A.J., Goossens, L., Vansteenkiste, M., Luyten, P., & Duriez, B. (2005). The intergenerational transmission of perfectionism: parents' psychological control as an intervening variable. *Journal of Family Psychology*, 19, 358–366.
15. Soenens, B., Vansteenkiste, M., Duriez, B., & Goossens, L. (2006). In Search of the Sources of Psychologically Controlling Parenting: The Role of Parental Separation Anxiety and Parental Maladaptive Perfectionism. *Journal of Research on Adolescence*, 16, 539–559.
16. Soenens, B., Vansteenkiste, M., Luyten, P., Duriez, B., & Goossens, L. (2005). Maladaptive perfectionistic self-representations: The mediational link between psychological control and adjustment. *Personality and Individual Differences*, 38, 487–498.
17. Sorotzkin, B. (1998). Understanding and treating perfectionism in religious adolescents. *Psychotherapy*, 35, 87–95.
18. Stoeber, J., Otto, K. (2006). Positive conceptions of perfectionism: Approaches, Evidence, Challenges. *Personality and Psychology Review*, 10, 295–319.
19. Vieth, A.Z., & Trull, T.J. (1999). Family patterns of perfectionism: An examination of college students and their parents. *Journal of personality assessment*, 12, 49–67.

УДК 159.942

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-10>**Лялюк Юрій Русланович,**

аспірант 2 року навчання ОНП «Психологія та менеджмент організації»,

Львівський державний університет внутрішніх справ,

вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4805-8797>

ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ СТРУКТУРИ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Стаття присвячена вивченню складових структури емоційної стійкості, яка є однією з надзвичайно важливих характеристик особистості, зокрема ефективності професійної діяльності. Володіти ЕС у процесі професійної діяльності означає в умовах постійних змінюваних умов діяльності швидко знаходити рішення в складних ситуаціях і зберегти при цьому витримку та самоконтроль. ЕС в умовах напруженої діяльності опосередковується цілісним процесом саморегуляції за умов єдності когнітивних та фізіологічних проявів. Тому важливим є дослідження основних компонентів ЕС як інтегральної властивості особистості. ЕС виступає важливим інтрапсихічним гарантом та відіграє важливу роль для підтримки психологічного здоров'я особистості як цілісної системи та здатності психіки зберігати високофункціональну активність в умовах епізодичного або систематичного впливу негативних факторів. Зазначено, що в психології дослідники розглядають емоційну стійкість особистості поряд із моральною, вольовою та нервово-психічною стійкістю. Здійснено теоретичний аналіз основних наукових підходів до структури ЕС особистості та її основних компонентів. Важливим є підхід, який ґрунтується на тому, що ЕС розглядають як складне психічне утворення, яке є результатом інтегрування визначених психічних процесів і явищ. Учені виходять із принципу взаємодії емоцій, волі, інтелекту та фізіологічної організації в їхньому відношенні до діяльності.

Більшість дослідників розуміє під ЕС інтегративну багатокомпонентну якість особистості, що характеризується певною взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних та мотиваційних складових психічної діяльності індивіда, що забезпечують найбільш оптимально успішне досягнення цілі діяльності в складному емотивному середовищі. Розглянуто особливості емоційного, вольового, мотиваційного та інтелектуального компонентів і їх складових елементів у структурі ЕС. Кожен із них пов'язаний із властивостями нервової системи та проявляється в способах емоційного реагування на навколишнє середовище й особливості поведінки.

Наголошено, що емоційний, мотиваційний, інтелектуальний та вольовий компоненти ЕС взаємопов'язані та сукупно утворюють цілісну структуру. Підсистема структури, що включає емоційний компонент, є найсуттєвішою для розвитку ЕС, оскільки емоції впливають на всі її елементи, пронизують усі складові структури.

Ключові слова: емоційна стійкість, мотивація, емоції, вольові зусилля, інтелект, професійна діяльність.

Lialiuik Yurii. Main components of the structure of personal emotional resistance

Abstract. The article is devoted to the study of the components of the structure of emotional stability, which is one of the extremely important characteristics of a person, in particular, the effectiveness of professional activity. Possessing EC in the process of professional activity means to quickly find solutions in difficult situations and maintain endurance and self-control in the conditions of constantly changing conditions of activity. ES in conditions of intense activity is mediated by a holistic process of self-regulation under conditions of unity of cognitive and physiological manifestations. Therefore, it is important to study the main components of EC as an integral property of the individual.

ES acts as an important intrapsychic guarantor and plays an important role in maintaining the psychological health of the individual as a whole system and the ability of the psyche to maintain high functional activity in conditions of episodic or systematic exposure to negative factors. It is noted that in psychology, researchers consider the emotional stability of an individual along with moral, volitional and neuropsychological stability. A theoretical analysis of the main scientific approaches to the EC structure of the individual and its main components was carried out. An approach that is based on the fact that ES is considered as a complex mental formation, which is the result of the integration of certain mental processes and phenomena, is important. Scientists proceed from the principle of interaction of emotions, will, intellect and physiological organization in their relation to activity.

Most researchers understand EC as an integrative multi-component quality of personality, characterized by a certain interaction of emotional, volitional, intellectual and motivational components of an individual's mental

activity, which ensure the most optimal successful achievement of the goal of activity in a complex emotional environment. The peculiarities of the emotional, volitional, motivational and intellectual components and their constituent elements in the EC structure are considered. Each of them is related to the properties of the nervous system, and is manifested in ways of emotional response to the environment and behavioral characteristics.

It is emphasized that the emotional, motivational, intellectual and volitional components of EC are interrelated and collectively form a whole structure. The subsystem of the structure, which includes the emotional component, is the most essential for the development of EC, since emotions affect all its elements, permeate all the components of the structure.

Key words: emotional stability, motivation, emotions, willpower, intelligence, professional activity.

Постановка проблеми. В умовах воєнної дійсності в Україні поняття «емоційна стійкість» набуває вирішального значення в індивідуальній і суспільній свідомості населення нашої країни. Поняття емоційної стійкості (далі ЕС) є однією з надзвичайно важливих характеристик особистості, особливо її ефективності. ЕС дозволяє зменшити негативні емоційні впливи, напругу, стрес, дозволяє швидко впоратися з ними або взагалі уникнути їх. ЕС дозволяє людині успішно виконувати професійну діяльність у складних та екстремальних умовах та опосередковується цілісним процесом саморегуляції в умовах єдності когнітивних і фізіологічних проявів. Тому вивчення структури ЕС та її компонентів набуває особливого значення.

Стан дослідження. ЕС людини має давні традиції вивчення у вітчизняній та зарубіжній психології, завдяки чому сучасні підходи до розуміння ЕС розглядають її і як властивість особистості, і як особливий психічний стан, що гарантує відповідну поведінку [3; 5; 11; 13].

Складність вивчення ЕС та її основних складових пов'язана з численними підходами до її визначення та парадигмами застосування: у психології поряд із ЕС розглядають морально-вольову та нервово-психічну стійкість особистості. Одним із пріоритетних завдань загальної та практичної психології є системний підхід до вивчення ЕС і, зокрема, пошук її місця в цілісній структурі особистості. ЕС вважається внутрішньою готовністю до бажаних змін і опором небажаним, потужним резервом психологічного, емоційного та фізичного розвитку. ЕС виступає важливим інтрапсихічним гарантом збереження психологічного здоров'я особистості в цілому [5].

Зокрема, В. Франкл розглядав ЕС як певний рівень напруги, який створюється між людиною та об'єктивним змістом, що знаходиться в зовнішньому світі. Описуючи особистість у парадигмі психологічного здоров'я, К. Роджерс запропонував концепцію «нової людини», яку охарактеризував як інтегровану та здорову особистість, у структурі якої разом із прагненням до цілісного життя та самовдосконалення реалізується ЕС [10].

ЕС виступає важливим інтрапсихічним гарантом і відіграє важливу роль у збереженні психологічного здоров'я особистості в цілому та здатності психіки зберігати високу функціональну активність в умовах епізодичного чи систематичного впливу негативних факторів [12].

Дж. Гілфорд і П. Фресс розглядають ЕС через призму емоційної нестійкості, під якою вони розуміють легку збудливість, песимізм, занепокоєння, постійну зміну настрою та індивідуальну чутливість до емоційних ситуацій [10]. У дослідженнях Т. Кириленко, В. Семиченко та ін. ЕС трактується як властивість особистості, яка забезпечує гармонію між усіма компонентами діяльності в емоційній ситуації та, отже, сприяє успішному виконанню цієї діяльності або досягненню мети [9; 13].

Дослідник К. Пилипенко вважає, що володіння ЕС у процесі професійної діяльності означає швидкий пошук рішень у складних ситуаціях і збереження витримки та самовладання в умовах діяльності, що постійно змінюються [12].

Л. Бучек визначає ЕС як властивість особистості, що характеризується саморегуляційними характеристиками. Проявами ЕС, на думку автора, є ступінь сформованості саморегуляції особистості в трьох напрямках: саморе-

гуляція поведінки, саморегуляція психічного здоров'я, саморегуляція діяльності [4].

С. Бочарова під ЕС розуміє важливу індивідуальну властивість, що визначає здатність протистояти стресовим і фруструючим факторам [2]. За її словами, вміння керувати емоціями дозволяє зберігати високу професійну ефективність і адекватну поведінку, незважаючи на емоційний вплив.

Важливим для нашого дослідження є підхід, що розглядає ЕС як складне психічне утворення, яке є результатом інтеграції певних психічних процесів і явищ (І. Аршава, К. Пилипенко та ін.). Учені виходять із принципу взаємодії емоцій, волі, інтелекту та фізіологічної організації в їх взаємозв'язку з діяльністю [1; 12].

Більшість дослідників розглядає ЕС як багатокомпонентну інтегративну якість особистості [1; 9; 11]. Зокрема, І. Аршава звертає увагу на те, що для ЕС характерна певна взаємодія емоційного, вольового, інтелектуального та мотиваційного компонентів психічної діяльності, що забезпечує успішне досягнення мети в складних емоційних ситуаціях [1].

Тобто ЕС є невід'ємною властивістю особистості, у якій однаково представлені емоції, мотивація, воля та інтелект. Розуміння ЕС як комплексної та полісистемної якості дозволяє аналізувати її складові з точки зору системного підходу, що має теоретичне та прикладне значення.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу основних наукових підходів до структури ЕС особистості та її основних компонентів.

Виклад основних положень. Поняття «емоційна стійкість» уперше введено в науковий обіг Г. Айзенком. ЕС учений визначав як стійкість особистості до зовнішніх подразників і збереження спокою [10]. Психолог вважав, що ЕС залежить від типу темпераменту, а тому особливості індивідуального перебігу психічних процесів не залежить від особливостей діяльності особистості [10].

Р. Кеттел для визначення ЕС послуговувався терміном «афективна стійкість», який він визначає як відсутність у людини невротичних симптомів та іпохондричних проявів, а також відчуття спокою та стійкості інтересів [11].

У наведених вище характеристиках ЕС наголошується на здатності контролювати емоційні реакції, що проявляється в терпінні, витримці, наполегливості, самовладанні, які забезпечують стабільність ефективності діяльності.

Вітчизняні дослідники визначають ЕС як результат емоційної саморегуляції діяльності та системну якість особистості, що набувається нею протягом життя та характеризується єдністю емоційних, інтелектуальних і вольових відносин, які вона переживає протягом своєї діяльності [1; 9; 12]. Емоційна стійкість загалом виступає регулятором вибору індивідом способів, форм і стратегій діяльності в цілому.

Визначаючи ЕС як багатокомпонентну властивість особистості, дослідники виділяють у її структурі ряд компонентів, які визначають ступінь її сформованості в особистості: когнітивний; мотиваційний; емоційно-особистісний; практично-діяльнісний [1; 3; 11].

Г. Дзвоник пропонує виділяти ресурси підструктур емоційної стійкості як психофізіологічні (врівноваженість і рухливість нервових процесів), емоційно-вольові (непідпорядкованість перешкодам у встановленні емоційних контактів, несформованість симптомів емоційного виснаження), когнітивно-рефлексивні (низький рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності), адаптаційні (нервово-психічна стійкість, розвиток адаптаційного потенціалу особистості) та соціоперцептивні (психологічна проникливість, соціальна інтуїція, гнучкість здатності коригувати образ іншого в процесі спілкування) [3].

Аналіз наукових розвідок дозволяє констатувати, що більшість дослідників вважає основними складовими структури ЕС емоційний, вольовий, мотиваційний та інтелектуальний компоненти. Кожен із них пов'язаний із властивостями нервової системи та проявляється у формах емоційного реагування на навколишнє середовище та особливостях поведінки. Розглянемо детальніше особливості психологічних компонентів та їх можливі складові елементи в структурі ЕС.

Основним компонентом, що входить у систему досліджуваного нами психічного

явища, є емоційний. Відповідно до теорії диференціальних емоцій К. Ізарда [7] емоційні елементи складають систему, оскільки вони взаємопов'язані динамічно та стабільно. Однією з характеристик емоцій як організованої системи є амбівалентність, що виступає первинним структурним елементом у базовій системі емоцій. Тому при вивченні емоційної складової ЕС важливо звертатися до основного класу базових емоцій.

Емоції є досить інформаційними, завдяки їм людина може ефективно організувати свою діяльність. Тому в структурі ЕС варто наголосити на емоційній зрілості особистості, що виражається через її емоційний інтелект, який є складовою соціального інтелекту [8].

Виходячи з різних наукових підходів, представлених у науковій літературі, ми схилиємось до розуміння емоційного інтелекту (EQ) Дж. Мейєра, Д. Ді Паоло та П. Саловея, які розглядають його як певний тип обробки емоційної інформації, що включає точне розпізнавання власних і чужих емоцій, відповідне вираження емоцій та адаптивну регуляцію емоцій для ведення ефективного способу життя [14, с. 773]; а також Д. Гоулмана – «...відчувати, мотивувати, регулювати настрій, контролювати імпульсивні прояви, утримуватися від фрустрації і таким чином досягати успіху в щоденному житті; як ще один спосіб проявити свій інтелект» [6, с. 164].

Основною характеристикою емоційної сфери є рефлексія, яка існує у формі суб'єктивного ставлення до того, що відображається. Емоційне сприйняття визначається настроєм, характером і звичками людини. У сукупності вони визначають ставлення суб'єкта до навколишнього середовища, його інтереси та схильності [9]. У хорошому настрої людина частіше бачить позитив. Пригнічений емоційний стан породжує негативні емоції, приділяючи більше уваги негативу, людина часто перебільшує його значення.

Тому емоційні стани завжди, прямо чи опосередковано, є відображенням середовища. Вони виявляються індикаторами, які вказують на ступінь важливості доквілля для організму людини або її ставлень [10].

Наступним компонентом системи, що належить до змістової структури ЕС, є вольовий. Воля – це «...свідоме регулювання суб'єктом власної поведінки, а також навмисні дії, що супроводжуються зовнішніми та внутрішніми труднощами» [11, с. 74]. Воля людини характеризується відповідними якостями, а саме: рішучістю, силою волі, витримкою та самовладанням у ситуації несподіваних труднощів у досягненні мети [13]. Тривалість вольового процесу визначається якостями особистості (зокрема, її емоційною стійкістю) та об'єктивними умовами реалізації прийнятого рішення. Крім того, для реалізації імпульсу необхідно зробити остаточний вибір (проявити рішучість) [12].

Боротьба мотивів і прийняття рішення є досить складними етапами вольової дії. Під час виконання рішення оновлюється вольове зусилля, що виявляється в рішучості, тобто у впевненості в прийнятому рішенні, і у внутрішньому ставленні до цього виконання, неприйнятті будь-яких труднощів.

Силу волі можна розпізнати за здатністю людини долати перешкоди, вольовими діями, які вона здійснює, а також за отриманим результатом [2]. Демонстрація самовладання, наполегливості, витримки й терпіння людиною в складних для неї ситуаціях свідчить про наявність сильної волі та, навпаки, безвольність. Вольові риси характеру та емоційні переживання людини виступають, як єдине ціле. Слабкі люди часто стають заручниками спонтанних почуттів і настроїв [2, с. 41]. При цьому особливого значення набуває якість самоконтролю. Як основні елементи системи вольових компонентів ми виділяємо силу волі, нормативність і здатність до самоконтролю та рішучості.

Наступним у структурі емоційної стійкості є мотиваційний компонент. Багато дослідників наголошують на емоційно-мотиваційному зв'язку [2; 6; 8], вважаючи емоції людини основною мотиваційною системою. При цьому вчені вважають, що сама ця система залежить від емоцій. Крім того, дослідник Є. Карпенко зазначає, що емоції мають не лише причинну, але й цільову детермінацію [8, с. 67].

Співвідношення емоцій і мотивації проявляється активною участю суб'єктивних переживань у регуляції діяльності. Емоції прийнято вважати суб'єктивною формою існування мотивації [9].

Учені поєднують емоційні переживання з різними полюсами мотивації: досягнення успіху та уникнення невдачі. Тому прийнято вважати, що мотивовані на успіх люди завжди налаштовані позитивно, а досягнення поставленої мети вважається успіхом. Мета тих, хто мотивований уникнути невдач, не полягає в досягненні успіху. Для них головне – уникнути провалу. Люди, мотивовані успіхом, чекають на успіх, навіть їхня когнітивна сфера налаштована на це. У результаті їх ресурси мобілізуються для досягнення мети [11, с. 73].

Мотивація досягнення забезпечує соціалізацію людини в розумінні її цивілізованості, саморегуляцію поведінки. Її змістом є духовний потенціал особистості, який визначає, якими можуть бути основні напрямки соціальної та професійної орієнтації, за допомогою яких стратегій людина намагається оновити свої цінності. Ми вважаємо, що характеристики мотивації визначаються з-поміж іншого й ЕС індивіда, позаяк саме від неї залежать якості мотивації до успіху, мотивації досягнення та ставлення, які вочевидь сприяють успішній діяльності людини.

Інтелектуальна складова структури ЕС представлена тими властивостями інтелектуальної сфери особистості, які відображаються в характеристиках прояву ЕС і водночас можуть визначатися ступенем її розвитку. Ж. Піаже виділив адаптивну функцію інтелекту щодо фізичної задоволеності та соціального комфорту. А головне його пристосування – структурування взаємодії людини й довкілля [13, с. 142].

Емоції є найважливішим фактором регуляції інтелектуальних процесів. Емоційні процеси входять у структуру всіх психічних процесів, відображаючи єдність афективної та когнітивної сторін інтелекту. Різноманітні важливі прояви та впливи емоцій на розвиток різних оцінок, схем і когнітивних атрибутів є найбільш дослідженою областю сучасної психології емоцій.

Вивчаючи особливості співвідношення інтелектуальних і емоційних функцій, дослідники стверджують, що основною причиною негативного впливу на діяльність є процес вивільнення нижчої форми емоційного реагування, який спостерігається в складних ситуаціях, коли розум людини не може негайно запропонувати правильне рішення. Водночас поведінка особистості детермінована раціональністю інтелектуального реагування [13, с. 59].

Вважаємо, що інтелектуальна складова в структурі ЕС переважно пов'язана з особливостями інтелектуальних стратегій у вирішенні професійних завдань, особливостями мислення (абстрагування-конкретизація) та рівнем раціональності людини.

Висновки. Отже, розглянуті нами емоційний, мотиваційний, інтелектуальний, вольовий компоненти ЕС взаємопов'язані, сукупно утворюють цілісну структуру. Підсистема структури, що включає емоційний компонент, є, на нашу думку, найсуттєвішою для розвитку ЕС, оскільки емоції впливають на всі її елементи, пронизують усі складові структури.

Подальші наукові дослідження полягають у емпіричному вивченні особливостей структурних компонентів ЕС особистості та з'ясуванні їх ролі в процесі професійної діяльності фахівців ризиконебезпечних професій.

Список використаних джерел:

1. Аршава І.Ф. Аспекти імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини : моногр. / І.Ф. Аршава, Е.Л. Носенко. Дніпро : Вид-во ДНУ, 2008. 468 с.
2. Бочарова С.П., Бандурка А.М., Землянская Е.В. Психологія управління : монографія. Харків, 1998. 464 с.
3. Дзвоник Г.П. Роль емоційної стійкості в професійному самоздійсненні фахівця. Актуальні проблеми психології. 2016. Том 5. Вип. 16. С. 24–29.

4. Бучек Л.І. Про дослідження емоційної зрілості студентів вузу. Шляхи вдосконалення професійно-педагогічної підготовки вчителя в умовах перебудови вищої і середньої школи. Ніжин, 1990. Ч. 1. С. 87–88.
5. Данчева Т.Д. Теоретичні засади створення концептуальної моделі життєстійкості особистості як основного показника психологічного здоров'я. Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Київ, 2011. Т. 11. Вип. 4. Ч. 1. С. 225–230.
6. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С.Л. Гумецької. Харків : Віват, 2018. 512 с.
7. Изард К.Е. Психологія емоцій. Харків : Керролл, 1999. 81 с.
8. Карпенко Є. Сучасні вектори дослідження емоційного інтелекту особистості. *Психологія і особистість*. 2019. № 1(15). С. 60–72.
9. Кириленко Т.С. Аналіз емоційного світу особистості: теоретичні положення, прояви та методичні прийоми. *Психологія. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Соціологія. Психологія. Педагогіка. 2007. № 27–28. С. 30–32.
10. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
11. Оніпко З.С. Дослідження сформованості рівня емоційної стійкості в студентів технічного ВНЗ. *Габітус*. 2021. Випуск 24. Т. 2. С. 73–77.
12. Пилипенко К.В. Емоційна стійкість як професійно важлива якість майбутнього психолога-практика. *Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології : колективна монографія / ред. проф. Н.І. Пов'якель*. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. С. 137–147.
13. Семиченко В.А. Психологія емоцій. Київ : Вища школа, 2001. 335 с.
14. Mayer J., Di Paolo M., Salovey P. Perceiving affective content in ambiguous visual stimuli: a component of emotional intelligence. *Journal of Personality Assessment*. 1990. Vol. 54. № 3, 4. P. 772–781.

References:

1. Arshava, I.F. (2008). *Aspekty implitsynoi diahnostryky emotsiinoi stiikosti liudyny: monohr [Aspects of implicit diagnostics of human emotional stability: monogr]* I. F. Arshava, E. L. Nosenko. Dnipro: Vyd-vo DNU, 468 s. [in Ukrainian].
2. Bocharova, S.P., Bandurka, A.M., & Zemlianskaia, E.V. (1998). *Psykhohohyia upravlinnia: monohrafiia [Management psychology: monograph]* Kharkiv, 464 s. [in Ukrainian].
3. Dzvonyk, H.P. (2016). Rol emotsiinoi stiikosti v profesiinomu samozdiisnenni fakhivtsia [The role of emotional stability in the professional self-fulfillment of a specialist]. *Aktualni problemy psykhohohii*, 5(16), 24–29 [in Ukrainian].
4. Buchek, L.I. (1990). *Pro doslidzhennia emotsiinoi zrilosti studentiv vuzu. [About the study of emotional maturity of university students]*. Shliakhy vdoskonalennia profesiino-pedahohichnoi pidhotovky vchytelia v umovakh perebudovy vyshchoi i serednoi shkoly. Ch. 1. Nizhyn, 87–88 [in Ukrainian].
5. Danchieva, T.D. (2011). Teoretychni zasady stvorennia kontseptualnoi modeli zhyttiistiikosti osobystosti yak osnovnoho pokaznyka psykhohohichnoho zdorovia [Theoretical foundations of the creation of a conceptual model of the vitality of the individual as the main indicator of psychological health]. *Aktualni problemy psykhohohii: Psykhohohiia osobystosti. Psykhohohichna dopomoha osobystosti*. Kyiv, 11(4), I, 225–230 [in Ukrainian].
6. Goulman, D. (2018). *Emotsiinyi intelekt [Emotional intelligence]*. Per. z anhl. S.-L. Humetskoi. Kharkiv: Vivat, 512 s. [in Ukrainian].
7. Izard, K.E. (1999). *Psykhohohiia emotsii [Psychology of emotions]*. Kharkiv: Kerroll, 81 s. [in Ukrainian].
8. Karpenko, Ye. (2019). Suchasni vektory doslidzhennia emotsiinoho intelektu osobystosti [Modern research vectors of the emotional intelligence of the individual]. *Psykhohohiia i osobystist*, 1(15), 60–72 [in Ukrainian].
9. Kyrylenko, T.S. (2007). Analiz emotsiinoho svitu osobystosti: teoretychni polozhennia, proiavy ta metodychni pryioomy [Analysis of the emotional world of the individual: theoretical positions, manifestations and methodical techniques]. *Psykhohohiia. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiologhiia. Psykhohohiia. Pedahohika*, 27–28, 30–32 [in Ukrainian].
10. Nosenko, E.L. & Kovryha, N.V. (2003). *Emotsiinyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii: monohrafiia [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, main functions: monograph]*. Kyiv: Vyshcha shkola, 126 s. [in Ukrainian].

11. Onipko, Z.S. (2021). Doslidzhennia sformovanosti rivnia emotsiinoi stiičnosti v studentiv tekhnichnoho VNZ [Research on the formation of the level of emotional stability in students of a technical university]. *Habitus*, 24(2), 73–77 [in Ukrainian].
12. Pylypenko, K.V. (2009). Emotsiina stiičnost yak profesiino vazhlyva yakist maibutnoho psykhologo-haktyka [Emotional stability as a professionally important quality of the future practicing psychologist]. *Praktychna psykhologhiia v systemi vyshchoi osvity: teoriia, rezultaty doslidzhen, tekhnolohii: kolektyvna monohrafiia* / red. prof. N.I. Pov'iakel. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova, 137–147 [in Ukrainian].
13. Semychenko, V.A. (2001). *Psykhologhiia emotsii [Psychology of emotions]*. Kyiv: Vyshcha shkola, 335 s. [in Ukrainian].
14. Mayer, J., D. Di Paolo, M., & Salovey, P. (1990). Perceiving affective content in ambiguous visual stimuli: a component of emotional intelligence [Perceiving affective content in ambiguous visual stimuli: a component of emotional intelligence]. *Journal of Personality Assessment*, 54(3, 4), 772–781.

UDC 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-11>

Novytskyi Taras Oleksandrovych,
Postgraduate,
Lviv State University of Internal Affairs,
Horodotska Street, 26, Lviv, 79000, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1631-5161>
vdzr@lvduvs.edu.ua

COPING WITH THE HORROR OF COMBAT EXPERIENCE THROUGH ARCHETYPAL IDENTIFICATIONS WITH FIGURES OF POPULAR FICTION IN COMBATANTS: A CASE STUDY

Abstract. *The importance of symbolic means of enduring traumatic circumstance is paramount to trauma treatment in the approach of analytical psychology. The case of patient J. illustrates the work of this principle in the immediate situation of trauma, and in building a connection with his therapist in rehab. The content analysis of his stories and dreams suggests increased ease of connecting with his emotions, when using the symbols and characters of a fictional universe to describe them, and an ability to perceive and integrate all sides of his traumatic experience without suffering dissociation.*

The purpose of the study is to demonstrate the impact of cultural imagery, relevant to the patient, for integration of their traumatic experience. The methods used for conducting the study are unstructured interviewing and content analysis.

In this particular case a pattern has been noticed: use of the archetypal identifications with fictional characters and concepts has helped the patient express and integrate more experiences and affects, thus creating a relationship of the Ego to these experiences. In stories and dreams, that contained the imagery, the patient has used more verbal markers for emotional states generally, and they appear predominantly positive. In stories devoid of the fictional imagery there were less emotional markers with an equal distribution of positive and negative ones.

Furthermore, the ability of the therapist in this case study to relate to the particular popular medium the patient has used for his descriptions, helped in creating a more robust therapeutic alliance, since an unfamiliarity of hospital staff with the material made it difficult for them to understand many of patients' jokes and references, as reported by the patient. While not being a critical element of the alliance, this shared symbolic field proved to help establish a specific and helpful point of contact with the patients' experience.

Key words: *analytic psychology, trauma, dreams, fiction, symbol, combatant, rehabilitation.*

Новицький Тарас. Копінг із жахом бойового досвіду через архетипічні ідентифікації з персонажами популярної фікції в комбатантів: аналіз випадку

Анотація. *Важливість символічних засобів для подолання травматичних обставин є вагомою в лікуванні травми в психологічному підході аналітичної психології. Справа пацієнта Ж. ілюструє роботу цього принципу в негайній ситуації травми та встановленні зв'язку з його терапевтом у реабілітаційному центрі. Аналіз контенту історій і снів пацієнта вказує на підвищену здатність з'єднуватися з його емоціями, коли він використовує символи та персонажі фікційного світу для їх опису, а також здатність сприймати та інтегрувати всі сторони свого травматичного досвіду без розщеплення.*

Мета дослідження полягає в демонстрації впливу культурної фікції, яка є важливою для пацієнта, на інтеграцію травматичного досвіду. Методи, використані для проведення дослідження, – це неструктуроване інтерв'ювання та аналіз контенту.

У цьому конкретному випадку було помічено наступний шаблон: використання архетипічних ідентифікацій із персонажами та концепціями з фікційних світів допомогло пацієнту виражати та інтегрувати більше досвідів і впливів, тим самим створюючи реляцію Его до цих досвідів. В історіях та снах, які містили фікційні образи, пацієнт використовував більше вербальних маркерів емоційних станів загалом, і вони виявлялися переважно позитивними. В історіях, позбавлених фікційної уяви, було менше емоційних маркерів із рівномірним розподілом позитивних і негативних.

Крім того, здатність терапевта в цьому випадку співвідноситися з певним популярним носієм, який пацієнт використовував для своїх описів, допомогла створити більш міцний терапевтичний союз, оскільки незнайомство медичного персоналу з матеріалом ускладнило їм розуміння багатьох жаргтів та посилань

пацієнта, як він сам повідомив. Хоча це не є критичним елементом союзу, таке спільне символічне поле допомогло встановити конкретну й корисну точку контакту з досвідом пацієнта.

Ключові слова: аналітична психологія, травма, сновидіння, фікція, символ, комбатант, реабілітація.

Introduction. Clinical work with combatants and their dreams is proving to be a bountiful source of insight into the workings of a traumatized psyche through a psychoanalytic lens. In this particular case study I shall focus on the material that has been gathered in protocols of sessions, having gotten my patients consent to prior. The patient was rather enthusiastic about his experience and our joined efforts to better his mental state possibly also being useful to others, so he had easily agreed to me writing an article on our work. Since the data which will be analyzed in this article comes from session protocols as well as from the questionnaire, which I have all my patients fill out, it is as much a study of the patients psychic contents, as it is one of the counter-transference I experienced as an analyst.

The following case study is an interesting instance of the psyche finding an archetypal resource within itself through cultural symbols (or precisely in this patient – pop-culture), and using it to endure through an arduous journey of war in all of its facets – from the worries of conscription, to the horrors of the battlefield, to losses of battle-brothers, to terrible injuries and amputations and the following rehabilitation. Patient J. has arguably made it through practically the whole cycle of war from a soldiers' perspective, and survived to tell the tale – not only of his undeniably heroic deeds, but also of his great psychological endurance and overcoming.

Patient J. did service in the UAF as a field medic prior to sustaining an incapacitating injury to his leg, arm and abdomen, and has had his leg amputated due to the injury. He has received a bionic prosthesis, and is currently learning to walk anew. Since he has difficulty writing due to his injuries, most of the data presented was written down by me word-for-word in sessions. Patient J. is a pleasant, cheerful man in his early 30-s, demonstrating unbreakable spirit in face of terrible adversity, both on the battlefield, and in the rehab center. He is responsive, maintains a healthy sense of humor, has no difficulty express-

ing his thoughts, and lends himself well to conversational therapy. Now he contemplates his further service in the Ukrainian Armed Forces in the medical department in the rear, desiring to continue to help his battle brothers in every way he can. He also expressed, that he would gladly return to the battlefield, if only he could. J. joined the UAF as a volunteer in the first days of the full-scale invasion, and before that he worked as a veterinarian, but sadly won't be likely to resume his occupation after the end of the war out of hygienic concerns for his prosthesis.

Materials and methods. The study, as well as the clinical work which allowed for it, was conducted at the *Mental Health Center* on the basis of the *Unbroken National Rehabilitation Center* of the *Regional Medical Union № 1* in Lviv, Ukraine. Psychotherapeutic work with dreams is part of the Mental Health Centers (MHC) psychological rehabilitation program, which also includes psychopharmacological treatment, exposition therapy, EMDR, group therapy, art therapy, conversational therapy and many others. Each combatant is given care in all possible dimensions of their physical and psychic needs by Unbroken, MHC and the St. Panteleimon Hospital.

To collect the needed data, I used a questionnaire, which contains questions regarding biographic information, relevant details of service in the UAF, such as circumstance of injury and way of joining the army, and for dream recording. Also, the questionnaire contains two descriptive diagnostic tools: "Describe your future" and "Describe your past", adapted by the Regional Association of Practical Psychology Lviv. Also, the material used in the study comes from the transcripts, manually recorded in-session.

To analyze the data I used the method of content analysis. To analyze the content of patient J.'s stories and dreams in the dimension of positive emotion the words in the samples were grouped into 6 categories, derived from the *Dispositional Positive Emotion Scale*. The groups are: pride,

love, compassion, contentment, amusement, joy and awe.

To distinguish the items from the patients speech content by negative emotion, the items have been grouped into 4 categories: anger, sadness, shame and fear, as was done by Smith, De Boeck and others in their study (Smith, 2002, 131).

Results and discussion. In the first session J. has expressed his fondness of a certain fictional universe. The franchise is called "Warhammer 40K". Luckily, I am well-familiarized with the franchise, which later proved to be beneficial for the formation of the therapeutic alliance and has raised an interest in importance of such fictional stories for soldiers.

For the sake of clarity, some time should be spent explaining the premise of the fictional world, for which patient J. found such fondness. "Warhammer 40K" is a popular universe, on basis of which many books are written and video-games made. There is also a tabletop version of the game, which boasts a rather large player base and is particularly popular among young men, as is the franchise itself. It is a story of the far future of humanity, which can be summarized by one of the most popular quotes of the franchise: *"Forget the promise of progress and understanding, for in the grim dark future there is only war. There is no peace among the stars, only an eternity of carnage and slaughter, and the laughter of thirsting Gods."* With the war in Ukraine having risks of turning into a decades-long conflict, not unlike the Korean 70-year-long war, this quote feels bizarrely fitting and eerily "prophetic", resonating with the modern Ukrainian psyche, traumatized by the invasion. The main characters of most "40K" stories are citizens of "the Imperium of Mankind", which is a state, completely dedicated to being an unforgiving and relentless war machine.

Both the importance of this universe to the patient and its extremely fitting narrative (concerning the Ukrainian context) have sparked scientific interest in the archetypal content of the franchise, and its constellation in the patient's psyche. The first mentioning of "40K" has happened during the first session as follows:

Conversation 1:

J.: *Some brigades were severely under-equipped, but we – we were the Space Marines in my mind, that's how I felt.*

T.: Space Marines fighting for the God-Emperor of Mankind, I reckon?

J.: *You're into "40K", aren't you, doc?*

T.: Quite into it, actually.

J.: *Oh, so you'll be able to understand my jokes and references then. You know, when we were picking out the prosthetic leg for me at the clinic, I jokingly asked the doctor to make me a "Necron" leg. But he didn't get it, sadly, so it was a really awkward moment.*

This short exchange during the primary interview has already sparked a lot of interest due to the archetypal nature of patient J.'s joke: the "Necrons" are a faction of robots, who were living beings in the deep past, but have exchanged their fragile and flawed bodies of flesh for nearly-indestructible robotic ones, and have mostly lost their free wills, becoming perfect soldiers. This warrior-archetype was very expressive of J.'s desire to become the perfect soldier, to return to battle even stronger, than before.

Another archetypal trope, which has entered the fantasy discourse with J. R. R. Tolkiens "The Lord of the Rings", especially after the release of the Peter Jacksons extremely successful film adaptation of the books, is the "orcs". Innumerable fiction franchises have adopted the trope since, due to its remarkable potential for enemy portrayal: barbaric, vaguely humanoid evil creatures, committing countless war crimes, lacking empathy or remorse. Extremely numerous, they have no regard for their own kind, and are often portrayed as poorly-equipped, relying on numbers and dirty tactics to win. They also are almost always described as warmongers, aggressors, led by tyrants.

Well, in the Ukrainian war discourse the russians are often called "orcs". The metaphor felt remarkably fitting, since from our perspective as the survivors of this aggression, the occupants ticked practically every box of the trope, except being inhuman, sometimes to a grimly comical extent.

The "Warhammer 40K" world too features this trope, in all of its classic features. So the Ukrainian media trend resonated with the particular interest of patient J. and some of his battle brothers, furthering the archetypal constellation.

Conversation 2:

J.: *And so we together with some battle brothers had a lot of sorta inside jokes about the enemy. One of my friends even had bought an insignia of a "Space Marine" chapter and wore it together with his chevron. I wanted one really bad, but it was too expensive for me. But yeah, we would crack jokes about russians all the time, for instance, that they should paint their tanks red (the orcs in "40K" believe, that red things move faster). Every time we had to fight, I imagined us as forces of the "Imperium", and the enemy – as the orcs. It helped me maintain a certain feeling of pathos and morale, and it only helped, that some of our guys had shared the fantasy.*

The culture of a society at war – and especially of a soldier society in the front – is one strongly influenced by archetypes, I would argue. Not in a mythical or mystical sense – but first and foremost in a sense of strong ritualistic tradition and naming, rigid hierarchies and role systems, stark and extreme differences between people and what they do. Soldiers are given new names – call signs, and frequently don't even know each others "real" names. The brigades are named after powerful figures of history, or of pop-culture, like for example "Makhno" – a revered Ukrainian anarchist rebellion leader, or "Kraken" – the well-known mythical monster, that sunk ships with its tendrils. These powerful and customary symbols are a way of the psyche to create an identity for the brigade, to unite everyone under a certain symbolic meaning, a signature (Szejko, 2021). They are so evocative because they are based upon the stories and fates which repeat themselves – which to this day are actualized in the lives of our contemporaries. As per Brooke (Brooke, 2017, 178; Petric, 2023), the life of every returning soldier has an Odyssean aspect: the warrior, traumatized and changed by war, commits many misdeeds on his path to the recovery of his Self: and yet, even after that he remains partly unrecognizable. That is not to say, that every soldier somehow follows Odysseus in his footsteps, only that the psyche still reacts to the shift from the life of a soldier to a life of a civilian in the same way, as it did then. It would be more helpful, in my opinion, to say

that the stories, which fascinate the soldiers and give them a sense of identification, are Odyssean in nature.

An archetype is a basic metaphorical structure, upon which symbols are built. So it is an experience of the inner world, that emerges in particular relational, social or natural situations and is shared between them, thus allowing for the creation of metaphors themselves (comp. Welman, 1995, 92). And since the archetypal motifs are repeated in art, religion and philosophy throughout millennia, we find this uncanny semblance of our patients' stories to the ancient tales. It is, I think, this link between authors and their works through time, this intertextuality of the stories of today with the experiences of old and vice versa, that create the seemingly mystical fates we observe in the clinics.

But it is not only the identification aspect of the archetype, which is useful to the soldier. A subject which is dealing with trauma, holds on to the archetype as an anchor of life, and somehow is able to draw energy from it to achieve feats of seemingly inhuman perseverance. Donald Kalsched (Kalsched, 2012, 86–90) writes about the mechanism, by which the psyche is able to persevere through the archetype. It is through the projection of the central Self-archetype, which is the container of a persons innermost desires, that the incredible endurance emerges; for this endurance is nothing other, than the will, the reason to live. Through the grandiose archetypal image, that inflates the Ego, the subject is able to connect with their desire and with the Eros, which, by all reasonable understanding, would otherwise seem irrelevant in the face of horror, that the subject experienced (Paredes, Gilad-Bachrach, 2014). Thus, the energy, that is felt in the story or observed in the doings of the person, is precisely the powerful desire to live – in a Self-specific way – that is experienced by the survivor. Kalsched emphasizes specifically the "courage" (Kalsched, 2012, 88) that the archetypal experience filled his patients with; and sure enough, it is exactly courage, morale, that patient J. experienced in contact with his archetypal imagery.

In one session, patient J. told me about a certain prayer from the universe, that has been very

important to him at the front. He had memorized it a long time ago, before the full-scale invasion, and in the time of the invasion he'd recited it to himself silently many times. J. played the text of the prayer on his phone in session. It reads as follows:

In darkness, I shall be light.

In times of doubt, I shall keep faith.

In throes of rage, I shall hone my craft.

In vengeance, I shall have no mercy.

In the midst of battle, I shall have no fear.

In the face of death, I shall have no remorse.

He then told two stories, which are relevant to describing, how his psyche worked in tandem with these symbols.

Conversation 3:

J.: *So one day it was really really hot. We all overheated and were quite dehydrated. We were restless, and some of us had trouble sleeping. I tried to go to sleep, and as far as I'm concerned – all was well, but my battle brothers told me a different story a few hours later, as I woke groggy and tired. They told me, that I would talk in my sleep, and it was some random gibberish in English, which was surprising for them. Only then I remembered, that I had a dream, and in that dream I was a part of the "Imperial" army... And I knew full-well, that what I was saying were the words of this prayer, because I heard them in my dream and had them memorized for years.*

J.: *There was a really weird situation that we got into at the front. We were engaging with the enemy, at a relatively close range, and it wasn't going that hot – but we were all right. We've seen worse sh**. But suddenly, as things get a bit worse for us, the command issues an order to "prepare for circular defense", implying, that we were getting surrounded. Getting surrounded on the battlefield usually doesn't end well at all: in most situations you either end up dead or captive – and I didn't even know, which fate was worse. So I got really, and I mean really scared. I was very afraid to die, thoughts racing through my head, that all was going to end like this... And then I kind of automatically started reciting that prayer in my head, and it felt like it changed me, somehow. My feelings started changing, like some sick roller coaster: I felt dread, and then suddenly I felt, like "it's time to go out with a*

blaze", and then dread again, and so on. It didn't feel very heroic or good or something, but in those moments I felt, that if I die, I want to do it the right way. I wanted to take as many as I can with me, I want my death to look cool. Strange to think of it like that now, but then it was the only thing that didn't allow my will to buckle. In the end, although it was a tough fight, it turned out that the command miscalculated the threat, we weren't really getting surrounded, and we managed to pull out pretty well. But I will forever remember that feeling – that "it's time", that "my time has come", and I was willing to accept it.

In these stories we can see exactly the kind of effect, that Dr. Kalsched describes: only in the real combat situation it was no vision or numinous experience, that allowed J. to keep fighting and not succumb to dread – it was willful recitation of the prayer, a conscious and Ego-driven action. That is what's fascinating about the symbolic connection to the archetypal forces of the psyche – it is the story itself, the text, the memories or, to put it in jungian terms – the complex, that allows access to them (Nelson-Reid, 2020). Patient J. was not in a state of dissociation, yet he has experienced courage to fight the traumatic circumstance of getting surrounded and outnumbered.

Another conversation we had in therapy was also very indicative of an archetypal identification that J. has with his masculinity.

Conversation 4:

J.: *You know, doc, I worry when I think of the future. I think about the job I'm gonna have, about the money I'll be able to make. With this leg (prosthetic) I'm going to be slower, weaker, more concerned with getting dirty... I really want to be f**king cool, you know...*

T.: *If you aren't the definition of f**king cool, J., I don't even know what that word means anymore. You did things that others have only seen in movies – even still, there are barely any movies that show the kind of stuff you had to do in service.*

J. (smilingly): *Well... Yeah, I did a lot of cool stuff. But it's kinda more than that, you know? I want to be a bad ass soldier for sure, but I also want to be a bad ass husband and dad. A real*

man in every possible sense. That is what I want most of all.

We see here also, how the connection to the masculine roles makes J. indirectly hopeful of the future: he cannot afford to give up, because these identifications reveal to him his great desires. This drive to persevere differs from that which he had in action, and is connected to different archetypal expressions – simple social roles. But it has a similar effect in healing his psyche from loss of limb, and the continuation and dynamic progress of this healing can be observed in *dream 5*.

In total, there were 7 instances of patient J. telling me his dreams. Below are the transcripts.

Dream 1 (in action):

I take part in an enormous battle as a part of the “Imperial” army. I hear the prayer, as if it was coming from everywhere.

Dream 2 (three months after injury):

I have sex with an older nurse, and feel intense guilt, since I’m engaged. After contact with my fiancée had gone back to normal, I started dreaming of her instead.

Dream 3 (had it three times):

The command reports that we are surrounded. I’m in the trenches, piling up grenades around myself. I see my captain, he looks brave and heroic. I fear for my life, but feel like “the time has come”, feel the will to endure, and feel no remorse.

Dream 4 (a series of similar dreams in action):

A large battlefield in the “40K” universe, I am part of the battle. I can’t remember like the cinematic details: only the emotions, which were always the same. In all of those dreams I felt a certain fullness in my chest, brotherhood with other soldiers, strength, and that feeling of enduring, and of “no remorse”.

Also, in some of those dreams, a deceiver God “Tzeench” was trying to corrupt me, he told me: “What are you fighting for? Nobody is going to care about you!”. I almost conceded, but then my battle brothers always convinced me to stay true to myself.

Dream 5 (had it after getting the prosthesis, during therapy):

I had dreamed a couple of times, that I am running, but on my live leg, that I’d lost. In the

dreams I had both legs. But recently it changed – I started dreaming, that I am running on my prosthetic leg instead, and it feels great.

Dream 6 (had it during therapy):

My brother with his wife, my fiancée and I are all in a room, and my fiancée is having a fight with my brother. She is absolutely furious, and he is asking me to somehow stop her. Then I also see my cat, and she is livid as well. I look behind her, and see, that she has had a kitten, and hid it behind a door, and I realize -she is furious, because she is trying to protect her child.

Dream 7 (had it during therapy):

I am playing with my son next to the house of my deceased grandpa. The house is surrounded by a gorgeous wheat field, but it is green, the wheat is unripe. The weather is incredible, and we are having a blast: all of the sudden the boy tells me: “Dad, I really need to pee”. I tell him to go pee into the wheat, because no one can see him out here anyway. He goes off and disappears in the field. Suddenly, I hear the roaring of bomber planes and see them flying about the wheat. They are dropping off bombs, which explode into clouds of green gas, which I understand to be poison. I start screaming for my boy, but he doesn’t come back. All of a sudden a sparrow flies out of the wheat and towards me, I know, that it’s my son; I take it, press it to my chest, and run towards the house to gain cover. But the door doesn’t open. I frantically try to open it, but to no avail, and awaken in a panicked state.

This material will serve as the contents for analysis. In this article I doubt I’ll have the luxury to interpret every dream, but all of the content will provide valuable data to understand the overall picture of the dynamics of patient J.’s archetypal identification and its effect on his psychic state.

I hope, that the reader will find the way I grouped the items into their respective categories intuitive and agreeable. Yet, there always is space for subjective differences in this type of work. I approached it with diligence and honesty, but of course the subjective biases may have had an effect on the groupings, as is the limitation of a qualitative case-study.

The overall emotional judgment of the events in J.’s stories and dreams was balanced

and nuanced. Yet it definitely tended to be more uplifting than it was depressing. This indicates the patient’s ability to integrate his experience and to maintain internal honesty. The total number of emotional descriptors in the transcripts is 50 items, of which 29 fall into the positive emotion category, and 21 – the opposite.

In session, there was a clear feeling, that stories and dreams, which patient J. was relaying, contained more emotional expression and judgment, when they were “Warhammer 40K”-related, and on the contrary – the unrelated stories had more of a shallow affectation to them. This was also confirmed on paper – in related stories there were a total of 32 descriptors of emotional state, from which 21 related to positive emotion, and 11 related to negative emotion as per table 1 and table 2.

In stories and dreams, which were unrelated to the fictional universe, there were 18 emotional descriptors, which were divided equally: 9 for positive emotion and 9 for negative (fig. 1).

To summarize the descriptors percentage-wise: in “40K”-related stories 64% of emo-

Table 2

Emotion:	Words / phrases:	Number of mentions (21 total)
Fear	Restless, wasn’t going that hot, doesn’t end well, which fate was worse, really scared, very afraid to die, thoughts racing through my head, dread, dread, worry, more concerned, frantically, panicked state, fear for my life	14
Shame	Awkward, intense guilt,	2
Anger	Absolutely furious, livid, is furious,	3
Sadness	Sadly, nobody is going to care about you	2

tional descriptors relate to positive emotion, and 36% – to negative. In non-related stories, the divide is 50% / 50% as per fig. 1.

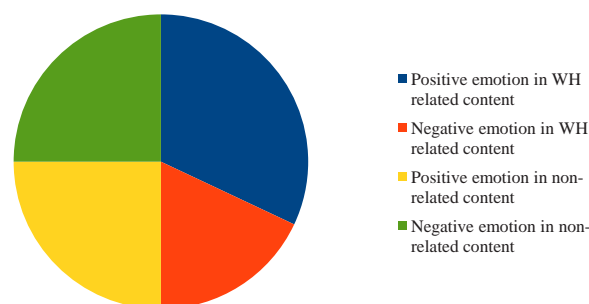

Fig. 1

Table 1

Emotion:	Words / phrases:	Number of mentions (29 total)
Joy	It only helped, all was well, we were alright, managed to pull out pretty well, fullness in my chest, feels great, having a blast	7
Amusement	Jokingly asked, cracked jokes, had a lot of sorta inside jokes	3
Love	Willing to accept it, feel the will to endure, feeling of brotherhood with other soldiers, feeling of enduring, stay true to myself, protect her child	6
Compassion	didn’t allow my will to buckle	1
Pride	Pathos, morale, seen worse sh**t, it’s time to go out with a blaze, want to do it the right way, look cool, want to be f**king cool, I did a lot of pretty cool stuff, strength, brave and heroic	10
Awe	Gorgeous, incredible	2

Patient J. seemed more emotionally engaged, when he had the opportunity to use the fictional universe to describe what was happening. Moreover, he seems to have both consciously used the symbolism of it to cope with reality of war by creating a small group of people, who understand this symbols in the waking state, and unconsciously, to process the horrors of war in his dreams. The Hero-archetype, which he identified himself with, using characters from “40K”, gave him the courage to face the fear of death and to override despair, as he himself clearly stated in *Conversation 3*. But also, the connection with the archetypal figures of fiction has generally helped him maintain his high spirits throughout his experience. In *Conversation 1* we can see his psyche coping with the loss of his leg

through connection to the fictional characters. In the same conversation he also expresses joy of his therapist understanding these references, and so creates another small group, which shares the same symbols. And it is primarily the creation of the shared symbolic space that he seems to be after: he uses the fiction to create the feeling of “sameness”, of unity, and of humor. The inability of the doctor to join him in this fiction creates a feeling of awkwardness, and loneliness, which is also paramount to combatant traumatization (Olson, 2020, Jumarali, S. N., Nnawulezi, N., Royson, a.o., 2021). When J. discovered that I, as his therapist, share the admiration for “40K”, he was happy to know now, that I would get his jokes and references. The secondary role of the symbols to coping with the loss of limb is suggested by *dream 5*, which lacks any reference to “40K”, where J. accepts his prosthesis.

The meaning of these archetypal identifications, which we find in Dr. Kalscheds work, appears to manifest in action at the front, not in the rear. It is in action, where patient J. has had his dream of the prayer, which he recited through his sleep, and where he has recited the prayer to himself during combat, lifting himself up and out of the grips of dread. Also in action and prior to the war patient J. has experienced a dream sequence as stands in *dream 4*. There, as is evident from the transcripts, the identification with the Hero-archetype from his dreams gave him courage to face the fear of death with a certain acceptance and desire to make his death count. This empowerment in the face of a force, greater than himself (say, a stray bullet, a mine or an artillery shell), came to him, as if from something greater than him as well. In analytic psychology dreams and visions of this type are considered projections of the Self-archetype, which grant the subject a desire strong enough to overcome the traumatic reality they find themselves in. In J.s’ case we see more of an identification with the Hero-archetype, which fulfilled this compensatory function. The Self is more often portrayed in dreams and visions as a sacred, divine figure which is not directly present in the patients contents (Moxnes, 2013). Yet, the prayer is a kind of centerpiece to many of his archetypal connec-

tions. Prayer, quite obviously, is a means to connect with one’s God(s), that is, with the symbolic representation of the Self-archetype. In analytic psychology such a connection is called the Ego-Self axis, the connection of the conscious subject with the unconscious desire on a symbolic, mythological basis. This connection allows the psyche to execute the transcendent function – that is, to integrate the paradoxical and incompatible parts of an experience, rather than dissociate them from one another (Bala, 2010, Kalsched, 2012).

It is also apparent and curious, how the positive emotion markers in patient J.s’ transcribed speech reflect the archetypal pattern that he has experienced. From total 29 positive emotion markers 10 relate to pride, which is easily related to heroic stories, while only 2 relate to awe, which is more indicative of something divine, “larger than life”. It is also quite apparent, how descriptors for joy and amusement make up 10 of 29 total positive emotion markers. Though there was no clear and obvious connection that patient J. had made to the Trickster archetype (Bala, 2010), these markers as well as an appearance of the archetype in one of his dreams, reveal another psychic mechanism of maintaining the Ego-Self axis and the ability to integrate, rather than dissociate his experience. The Trickster is a symbolic representation of the transcendent function, whereas he connects the opposites in jests and tricks, adding a comical aspect to the solemn reality (Bala, 2010). The appearance of the Trickster happens in *dream 4*, as the figure of the fictional god, Tzeench. In the “40K” universe he is the god of change, uncertainty, the unknown, and simultaneously of secrets, knowledge and wisdom (Warhammer 40K Wiki). In-universe he is known for pulling random fate-defining jokes on both people and gods, and to never truly take a side, which is exactly fitting with the integrative function of the Trickster archetype. Though his appearance in J.s’ dream seems rather villainous, and in-universe he is also considered a villain, jokes and humor are a running theme of patient J.s’ stories, and joy and amusement take up a third of his positive emotion markers. I think it is fair to say, that the work of these archetypal identifications is clearly visible throughout the patients speech.

Conclusions. This article is meant to present an interesting case of such a benign thing as a fantastical universe made for entertainment having a real impact on a soldier's mental well-being in the utmost terrifying and life-threatening situation of a battlefield. Moreover, this incident matches very well with the theory of trauma and surviving it, as it is postulated in analytical psychology. This gives ground to suggesting that it is not a coincidental and anecdotal situation, which has no bearing on reality outside this particular case, but that variations of such a relationship with the fantastical can indeed be found in other stories, and be used in therapy. In case of patient J. the stories were useful to quickly establish a rapport between us, and to make metaphors, that we both understood, but others didn't. It is very important in analysis to create with a patient a certain symbolic language, which is specific to the particular therapeutic alliance (Bean, 2022). This was the purpose of "Warhammer 40K" in this one. But it can be anything else like it in a different alliance.

Yet, there are other potential uses for this; helping a patient connect their traumatic experience to a familiar and loved story can (in absence of said connection) make it easier for them not only to relay and relive, but to integrate the trauma into their psychic lives. It also occurred to me in this relationship, and while writing this article, how boys and young men are the base target audience of these fictional universes, and of tabletop and video-games. Just as they are a target audience, sadly, for fighting in wars, and to commit violent crime. Of course, it is not only the relatively higher aggression of men, that makes this so – there are also complex systematic and socio-economic reasons for these phenomena, which

are historically contingent. But this makes me wonder about the relationship of video-games, violent films and aggression in men – what if it is precisely dealing with the trauma of aggression – one's own and that of the Other – that these fictions are for? That definitely constitutes scientific interest.

The imaginary space of symbols made the trauma bearable in case of patient J. In the method of guided affective imagery therapy this is utilized in a way also – yet in this method the imagery is oftentimes pre-made, and not produced by the patient themselves out of their favorite fictions. What would be interesting as a research subject, is deliberate search and implementation of patients' own symbolic imagery to process trauma.

Gratitude. The Mental Health Center has made this study possible by providing access to clinical work with combatants in rehabilitation, and also time and space for research. Thanks to the collaboration of the Center's leadership, namely Ulyana and Oleh Bereziuks, there is not only a possibility for providing mental healthcare for the combatants, but also to conduct important research.

The Lviv State University for Internal Affairs has provided the necessary academic and human resources to conduct the study and the credentials to obtain the permission to do so.

Conflict of interests. I cannot point to any conflicts of interests between myself as the author of the article and the institutions that have assisted in conducting the study. The objectivity of the study may be compromised by my bias as a practitioner, oriented by the theory of analytic psychology. Retests of the concept are required.

References:

1. Smits, D.J., De Boeck, P., Kuppens, P., & Van Mechelen, I. (2002). The structure of negative emotion scales: Generalization over contexts and comprehensiveness. *European Journal of Personality*, 16(2), 127–141.
2. Szejko, N. (2021). Poetic representations of post-traumatic stress disorder in cinema-example of Ivan's childhood by Andriei Tarkovsky. *European Psychiatry*, 64(S1), S447–S447.
3. Brooke, R. (2017). An archetypal approach to treating combat post-traumatic stress disorder. *Outpatient Treatment of Psychosis. Psychodynamic Approaches to Evidence-Based Practice* (1 ed), (pp. 170–195). London and New York: Routledge / Taylor & Francis Group [in English]. <http://dx.doi.org/10.4324/9780429478123-7>
4. Petric, D. (2023). Psychological Archetypes. *Open Journal of Medical Psychology*, 12(1), 1–16.
5. Welman, M. (1995). *Death and gnosis: Archetypal dream imagery in terminal illness* (Doctoral dissertation, Rhodes University).

6. Kalsched, D. (2013). *Trauma and the soul: A psycho-spiritual approach to human development and its interruption*. London and New York: Routledge / Taylor & Francis Group [in English].
7. Paredes, P., Gilad-Bachrach, R., Czerwinski, M., Roseway, A., Rowan, K., & Hernandez, J. (2014, May). PopTherapy: Coping with stress through pop-culture. In *Proceedings of the 8th international conference on pervasive computing technologies for healthcare* (pp. 109–117).
8. Nelson-Reid, Y.D. (2020). *Trauma, Trigger, Transformation: An Archetypal Approach to Adolescent Suicide Attempts* (Doctoral dissertation, Pacifica Graduate Institute).
9. Olson, M.D. (2020). The influence of social exclusion on posttraumatic stress reactions in older adult veterans. *Social Work, 65*(2), 123–130.
10. Jumarali, S.N., Nnawulezi, N., Royson, S., Lippy, C., Rivera, A.N., & Toopet, T. (2021). Participatory research engagement of vulnerable populations: employing survivor-centered, trauma-informed approaches. *Journal of Participatory Research Methods, 2*(2).
11. Moxnes, P. (2013). The Hero's dream and other primordial patterns of imagery: Archetypal influences on organisational fantasies and ideations. *Journal of Organizational Change Management, 26*(4), 638–653.
12. Bala, M. (2010). The clown: An archetypal self-journey. *Jung journal, 4*(1), 50–71.
13. Bean, A. (2022). Therapeutic Use of Video Games in the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder (PTSD): A Case Study of an Immersed 10-Year-Old Boy. *Journal of Psychology, 9*, 159.
14. (APA) American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition, Text Revision (DSM-IV-TR)*. Washington, DC: American Psychiatric Publishing Association [in English]. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890423349>
15. Clearman, T. (2022). *Wellbeing and Connectivity to Nature: Exploring Archetypal Emergence Using Digital Generative Art* (Doctoral dissertation, Pacifica Graduate Institute).
16. Colman, W. (2011). Synchronicity and the meaning-making psyche. *Journal of Analytical Psychology, 56*(4), 471–491.
17. De Haan, K.L.B., Lee, C.W., Fassbinder, E., Van Es, S.M., Menninga, S., Meewisse, M.L., ... & Arntz, A. (2020). Imagery rescripting and eye movement desensitisation and reprocessing as treatment for adults with post-traumatic stress disorder from childhood trauma: randomised clinical trial. *The British Journal of Psychiatry, 217*(5), 609–615.
18. Monk, J.K., Proulx, C., Marini, C., & Fiori, K. (2020). Advancing research and theory on aging military veterans in a relational context. *Journal of family theory & review, 12*(2), 180–199.
19. Nelson, E. (2013). Writing as method: Depth psychological research and archetypal voice. *International Journal of Multiple Research Approaches, 7*(3), 330–342.
20. Shiota, M.N., Keltner, D., & John, O.P. (2006). Positive emotion dispositions differentially associated with Big Five personality and attachment style. *The journal of positive psychology, 1*(2), 61–71.
21. Singh, L., Espinosa, L., Ji, J.L., Moulds, M.L., & Holmes, E.A. (2020). Developing thinking around mental health science: the example of intrusive, emotional mental imagery after psychological trauma. *Cognitive neuropsychiatry, 25*(5), 348–363.
22. Yücel, D.E., van Emmerik, A.A., Souama, C., & Lancee, J. (2020). Comparative efficacy of imagery rehearsal therapy and prazosin in the treatment of trauma-related nightmares in adults: a meta-analysis of randomized controlled trials. *Sleep Medicine Reviews, 50*, 101248.

УДК 159.955

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-12>

Потапов Семен Олексійович,
аспірант кафедри теоретичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-8094-7924>

ПРОБЛЕМА РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. У статті висвітлено теоретичні аспекти проблеми резильєнтності. В умовах, які відбуваються сьогодні в суспільстві, особливо гостро постає питання акумуляції внутрішніх ресурсів особистості, які стають у край важливими для збереження нормального функціонування організму й дієздатності людини. Саме тому важливим є вивчення основних чинників психічної стійкості, що сприяють розвитку високих показників резильєнтності. **Мета** – здійснити теоретичний аналіз феномена резильєнтності, визначити його компоненти та чинники формування. **Матеріали та методи.** Встановлено, що немає чіткого визначення поняття «резильєнтність», тому в різних дослідженнях і літературних джерелах пропонуються різні варіанти визначення цього поняття. **Результати.** Виокремлено фактори психічної стійкості на таких рівнях, як індивідуальний, сімейний, громадський і культурний. Визначено, що рівень розвитку резильєнтності залежить від певного набору чинників, зокрема таких, як: особливості нервової системи, специфіка розвитку в дитячому віці, характер виховання. **Висновки.** Визначено, що психологічна резильєнтність – це здатність особистості подолати труднощі та стрес, зберігаючи психологічну стійкість та цілісність. На думку науковців, резильєнтність можна сформувати в собі, кожен із нас спроможний засвоїти й виробити навички, які допоможуть ефективніше функціонувати в умовах кризових ситуацій та краще долати труднощі.

Ключові слова: резильєнтність, психологічна стійкість, внутрішні ресурси, екстремальні умови.

Potapov Semen. The problem of resilience in modern psychology

Abstract. The article highlights the theoretical aspects of the problem of resilience. In the conditions that occur today in society, the question of accumulation of internal personal resources becomes extremely important for preserving the normal functioning of the body and human capacity. That is why it is important to study the main factors of mental stability that contribute to the development of high resilience indicators. **The goal** is to carry out a theoretical analysis of the phenomenon of resilience, to determine its components and factors of formation. **Materials and methods.** It has been established that there is no clear definition of the concept of «resilience», therefore various researches and literary sources offer different options for the definition of the concept of resilience. **The results.** Factors of mental stability are singled out at such levels as: individual, family, public and cultural. It was determined that the level of development of resilience depends on a certain set of factors, in particular, such as: features of the nervous system, the specifics of development in childhood, the nature of upbringing. **Conclusions.** It was determined that psychological resilience is an individual's ability to overcome difficulties and stress while maintaining psychological stability and integrity. According to scientists, resilience can be formed in ourselves, each of us is able to learn and develop skills that will help us function more effectively in crisis situations and better overcome difficulties.

Key words: resilience, psychological stability, internal resources, extreme conditions.

Вступ. В умовах, які відбуваються сьогодні в суспільстві, особливо гостро постає питання акумуляції внутрішніх ресурсів особистості, які стають у край важливими для збереження нормального функціонування організму й дієздатності людини. Саме тому важливим є вивчення основних чинників пси-

хологічної стійкості, що сприяють розвитку високих показників резильєнтності.

У різних дослідженнях та літературних джерелах пропонуються різні варіанти визначення поняття «резильєнтність». Найчастіше його визначають як збереження позитивної адаптації попри значний досвід перебу-

вання в стресових ситуаціях, хороше відновлення після травми (О. Сорока, О. Шевченко, О. Хамініч); збереження стану благополуччя, незважаючи на негаразди (С. Люгар, О. Романчук); здатність протистояти труднощам, відновлюватися та розвиватися, незважаючи на життєві кризи (А. Суд); позитивну відповідь на негативні події життя, компетентне функціонування в умовах стресу та компетентність у протистоянні з невдачами (І. Капріцин, Г. Гандзілевська); здатність до конструктивного відображення складних подій (О. Руденко, В. Чернобровкін). Такі дослідники, як С. Ваніштендаль, Е. Вернер, Т. Коско, А. Мастен, Р. Сміт, під резильєнтністю розуміють здатність психологічно відновлюватися.

Останнім часом дослідження психічної стійкості та резильєнтності стали більш практично орієнтованими. Вони використовуються для створення програм та інтервенцій, спрямованих на підвищення загального рівня резильєнтності в людей, які пережили травми або стресові ситуації. Науковці також активно досліджують роль резильєнтності в різних сферах життя, таких як освіта, бізнес, спорт, медицина, військова служба, здоров'я та інші.

Мета – здійснити теоретичний аналіз феномена резильєнтності, визначити його компоненти та чинники формування.

Матеріали та методи. Дослідження резильєнтності привернуло увагу дослідників особливо після виходу наукових робіт А. Мастена. У своїх роботах він вивчав стійкість дітей, матері яких мають в анамнезі шизофренію. Це також висвітлено в роботі «Психологічна резильєнтність» М. Саркара та Д. Флетчера [9].

Аналіз наукової літератури дозволив встановити, що концепція «психологічна резильєнтність» шукає своє місце в царині психології приблизно з 1960–1970 років. За останні двадцять років кількість публікацій, яка стосується проблеми резильєнтності, значно збільшилась, що свідчить про зростання зацікавлення психологів-дослідників у темі резильєнтності з неабиякою швидкістю. Такий стрімкий ріст досліджень свідчить про те, що в сучасному непередбачуваному

суспільстві потрібні нові акценти, зокрема в психологічних дослідженнях [10]. Людська здатність самотійно впоратись із викликами сьогодення стає необхідною не лише для добробуту, але й часто для виживання в надзвичайних та екстремальних умовах. Таке бачення зумовлено війною, яку розгорнула росія проти України.

Одночасно такий стрімкий ріст досліджень проблеми резильєнтності призвів до виникнення непорозумінь і відмінностей у концепціях, підходах та висновках.

На початку 1980-х років почали проводити перші наукові дослідження, чітко спрямовані на вивчення психологічної стійкості та резильєнтності. На цьому етапі вивчали основні фактори, які впливають на стійкість людини після медичних втручань або в екстремальних ситуаціях. У 1990-х роках дослідження психічної стійкості набули значного поширення. Науковці почали вивчати резильєнтність у різних напрямках, зокрема таких, як військові конфлікти, природні катастрофи, хвороби, травми, з урахуванням професій, віку, статі тощо. У цей період було винайдено багато інструментів для вимірювання психологічної стійкості. У 2000-х роках дослідники розробили різні теоретичні моделі, що пояснюють психічну стійкість та резильєнтність. Наприклад, модель «системи резильєнтності» виокремлює п'ять основних компонентів резильєнтності: сенс життя, самовизначення, відносини, культура та структура суспільства. Розроблено також нові підходи до вимірювання резильєнтності, що сприяли більш точним результатам після канадського дослідження 2006 року. Останнім часом дослідження психічної стійкості та резильєнтності стали більш практично орієнтованими. Вони використовуються для розроблення програм та інтервенцій, спрямованих на підвищення резильєнтності в людей, які зазнали травм або пережили стресові ситуації. Дослідники також активно вивчають роль резильєнтності в різних сферах життя, зокрема таких, як освіта, бізнес, спорт, здоров'я тощо.

Також важливо звернути увагу на різноманітність досліджень стійкості залежно від віко-

вих груп. Так, С. Кондлі у своїй роботі «Резильєнтність дітей» здійснив огляд досліджень психічної стійкості в дітей. Автор вважає, що стійкість дітей пояснюється взаємодією генетичних особливостей та рівня підтримки, яку вони отримують [8]. С. Кондлі посилається на іншого дослідника Н. Гармезі, який визначив три чинники, які дозволяють дитині та дорослим у подоланні різноманітних фруструючих ситуацій та негативного впливу середовища. Перший чинник – це власне особистість, включаючи вроджений інтелект і темперамент. Другий чинник – роль сім'ї та рівень підтримки, яку вона забезпечує. Третій чинник – це підтримка ззовні, надана іншими особами чи інституціями, яка може бути корисною для дитини та сім'ї. Подібні фактори виділила науковиця Е. Вернер. Вона визначає особистісні характеристики дитини, її емоційну адаптацію до сімейного оточення та рівень зовнішньої підтримки, доступної дитині та сім'ї.

Такий самий підхід до розуміння психічної стійкості та резильєнтності дитини висвітлено в роботі «Резильєнтність: теоретична база та шкільна практика» науковців Ф. Берція та М. Пулу. Резильєнтність розглядається ними, як результат взаємодії вроджених особливостей та впливу зовнішнього середовища [6].

Результати. Мабуть, уперше в наукових колах М. Холтерхофф пропонує визначати резильєнс не як процес, який протистоїть викликам, а як процес змін, трансформації, зростання через складну ситуацію.

У праці «Стійкість і травма: розширення визначень, застосувань і контекстів» автори визначають фактори психічної стійкості на таких рівнях, як індивідуальний, сімейний, громадський і культурний [4; 12].

Складовими психічної стійкості на індивідуальному рівні науковці виділяють наступні:

- позитивне самовизначення та впевненість у собі, віра у власні можливості та позитивне ставлення до себе допомагають подолати труднощі та стрес;

- підтримка з боку оточення; доброзичливі відносини та підтримка від близьких, друзів і партнерів сприяють збереженню психічної стійкості;

- емоційний інтелект, розуміння та управління власними емоціями, а також співчуття до інших, які впливають на психічну стійкість;

- гнучкість та пристосування, здатність адаптуватися до змін і викликів допомагає зберегти психічну стійкість;

- позитивний підхід до життя, оптимізм та спрямованість на позитивність зміцнюють психічну стійкість.

На рівні сім'ї виокремлюють такі фактори психічної стійкості:

- родинна підтримка, здорові та підтримуючі взаємини в родині впливають на психічну стійкість усіх її членів;

- ефективна комунікація між членами сім'ї сприяє збереженню психічної стійкості;

- здатність до адаптації, оскільки сім'я, яка вміє адаптуватися до змін та вирішувати конфлікти, підтримує своїх членів.

На рівні суспільства визначені наступні складові психічної стійкості:

- соціальна підтримка, наявність підтримуючого оточення, включаючи друзів, колег та інших членів спільноти, впливає на психічну стійкість;

- доступ до соціальних послуг, якісні соціальні послуги, включаючи психологічну допомогу та підтримку в складних ситуаціях, є важливими для психічної стійкості.

На культурному рівні фактори психічної стійкості включають:

- культурні цінності; інтеграція в культурні цінності сприяє зміцненню психічної стійкості;

- соціокультурне середовище, стабільне та підтримуюче, позитивно впливає на психічну стійкість.

Командою американських дослідників були розроблені та опубліковані на сайті Американської психологічної асоціації рекомендації щодо розвитку резильєнтності [7]. Ключовими в розвитку резильєнтності американські психологи називають такі умови:

- наявність підтримки: важливість міжособистісних зв'язків, оскільки взаємодія з чутливими та розуміючими людьми нагадує нам, що ми не одинокі перед викликами;

– фізичне здоров'я: турбота про своє тіло, догляд за собою – сильна практика для психічного здоров'я та стійкості, оскільки стрес може бути як фізичним, так і емоційним. Саме тому догляд за собою через правильне харчування, достатній сон, гідратацію та регулярну фізичну активність зміцнює організм і допомагає пристосовуватися до стресу, зменшуючи навантаження на емоції, такі як тривога чи депресія;

– практика уважності (mindfulness): ведення щоденника, духовні практики, такі як молитва чи медитація, також можуть допомогти відновити надію та впевненість, що сприятиме вирішенню кризових ситуацій, які вимагають психологічної стійкості [11];

– уникнення негативних відволікаючих факторів: відчуття болю чи дискомфорту може змусити шукати втіхи в спиртному, наркотиках чи інших речовинах, але це лише тимчасове полегшення – потрібно шукати справжню причину. Натомість краще зосередитися на пошуку ресурсів для подолання стресу, а не намагатися його приховати чи уникати;

– пошук мети: свідомість мети, підвищення самооцінки, покращення взаємин з іншими та надання допомоги іншим – це сприяє зростанню стійкості [7].

У широкому розумінні резильєнтність означає здатність особистості або соціальної системи жити повноцінним життям навіть у складних умовах. Це також уміння пройти через випробування життя, зберігаючи психічне здоров'я та особистісну цілісність. Це також пов'язано зі здатністю досягати особистих цілей навіть під тиском та напруженням, не зазнаючи серйозних негативних наслідків, і здатністю відновлювати рівновагу в разі втрати [5].

У науковому середовищі терміни «психологічна стійкість» і «резильєнтність» часто використовуються як взаємозамінні поняття (С. Божок, Т. Цюман та ін.). Однак деякі дослідники вважають, що ці терміни не є повністю ідентичними: резильєнтність вважається більш широким поняттям, ніж просто стресостійкість, ближчим до поняття життєздатності, але не є його синонімом (Г. Лазос,

О. Хамініч та ін.). Хоча чіткого визначення резильєнтності немає, фахівці погоджуються на загальному розумінні цього терміна як здатності успішно пристосовуватися до негативних факторів, які загрожують функціонуванню, життєздатності або розвитку. Це також здатність психіки відновлюватися після негативних умов [1; 3; 5]. У феноменології резильєнтності виділяють різні рівні відновлення: резильєнтне відновлення, яке включає зростання після травми; відновлення до попереднього рівня комфорту; відновлення з певними втратами [3]. Важливо зауважити, що стійкість та резильєнтність завжди мають справу з відчуттям цінностей та смислу, це пов'язано з правдивістю [5]. Аспект ціннісного та смислового сприйняття є основою психологічної стійкості, що є важливим орієнтиром для сучасного українського суспільства в умовах інформаційного перевантаження.

Водночас рівень розвитку резильєнтності в кожного з нас, на думку Т. Грубі, різний та залежить від певного набору чинників. До них науковець відносить наступні: особливості нервової системи, специфіка розвитку в дитячому віці, характер виховання, тип сформованої емоційної прив'язаності до значущого дорослого тощо. На думку Т. Грубі, резильєнтність – це процес ефективного подолання негараздів, найціннішим у ній є те, що вона не визначається тільки рисами особистості, а включає нашу увагу, мислення й поведінку [2].

Висновки. Отже, психологічна резильєнтність – це здатність особистості подолати труднощі та стрес, зберігаючи психологічну стійкість та цілісність. На думку науковців, резильєнтність можна сформувати в собі, кожен із нас спроможний засвоїти й виробити навички, які допоможуть ефективніше функціонувати в умовах кризових ситуацій та краще долати труднощі. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в підборі психодіагностичного інструментарію для проведення комплексного дослідження феномена резильєнтності, а також у розробці та впровадженні програми розвитку цього феномена.

Список використаних джерел:

1. Божок Є., Пирожков С., Хамітов Н. Резильєнтність: стратегія виживання в умовах гібридних загроз. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3265105-rezilentnist-strategia-vizivanna-v-umovah-gibridnihzagroz.html>
2. Грубі Т.В. Резильєнтність як запорука збереження психічного здоров'я особистості. Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти : зб. доп. IV Між-нар. наук.-практ. конф. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. С. 227–229.
3. Лазос Г.П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. Актуальні проблеми психології. Т. 3 : Консультаційна психологія і психотерапія : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Вінниця, 2018. Вип. 14. С. 26–64.
4. Мерзлякова О.Л. Резильєнтність або психологічна стійкість: концепт, вимірювання, розвиток (аналітичний огляд). Аналітичний вісник у сфері освіти й науки : довід. бюл. Київ, 2023. № 18. С. 96–120.
5. Романчук О. Психологічна стійкість в умовах війни: індивідуальний та національний вимір. URL: https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/
6. Bertsia V., Poulou M. Resilience: Theoretical Framework and Implications for School. *International Education Studies*. 2023. Vol. 16. № 2. P. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.5539/ies.v16n2p1>
7. Building Your Resilience. URL: <https://www.apa.org/topics/resilience/building-your-resilience> (date of access: 28.09.2023).
8. Condly S.J. Resilience in Children. *Urban Education*. 2006. Vol. 41. Is. 3. P. 211–236. DOI: <https://doi.org/10.1177/0042085906287902>
9. Fletcher D., Sarkar M. Psychological Resilience. *European Psychologist*. 2013. Vol. 18. № 1. P. 12–23. DOI: <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>
10. Mendenhall E., Kim A.W. How to Fail a Scale: Reflections on a Failed Attempt to Assess Resilience. *Culture, Medicine, and Psychiatry*. 2019. Vol. 43. № 2. P. 315–325. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11013-018-9617>
11. Mindfulness the S.M.A.R.T. Way. (Stress Management and Resiliency Techniques) Mindfulness Everyday. URL: <https://www.mindfulnesseveryday.org/smart.html> (date of access: 24.09.2023).
12. Resilience and Trauma: Expanding Definitions, Uses, and Contexts / J. McCleary and C. Figley (Guest Ed.). *American Psychological Association*. 2023. Vol. 23. № 1. URL: <https://www.apa.org/pubs/journals/special/6232301>
13. Yaremko R., Vavryniv O., Tsiupryk A., Perelygina L., & Koval I. Research of content parameters of the professional self-realization of future fire safety specialists. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11(53). P. 288–297. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.53.05.28>

References:

1. Bozhok, Ye., Pyrozhkov, S., & Khamitov, N. (2021). Rezylientnist: stratehiia vyzhyvannia v umovakh hibrydnykh zahroz [Resilience: a strategy for survival in the face of hybrid threats]. *Ukrinform. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3265105-rezilentnist-strategia-vizivanna-v-umovah-gibridnihzagroz.html> [in Ukrainian].
2. Hrubı, T.V. (2022). Rezylientnist yak zaporuka zberezhennia psykhichnoho zdorovia osobystosti [Resilience as a key to preserving the mental health of an individual]. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: upravlinnia, tsyfrovizatsiia, yevrointehratsiini aspekty: zb. dop. IV Mizhnar. nauk.-prakt.i konf. Kyiv: DNU "Instytut osvithoi analityky"*, 227–229 [in Ukrainian].
3. Lazos, H.P. (2018). Rezylientnist: kontseptualizatsiia poniat, ohliad suchasnykh doslidzhen [Resilience: conceptualization of concepts, review of modern research]. *Aktualni problemy psykhologii. Vol. 3: Konsultatyvna psykhologhiia i psykhoterapiia: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. Vinnytsia, 14, 26–64 [in Ukrainian].
4. Merzliakova, O.L. (2023). Rezylientnist abo psykhologichna stiikist: kontsept, vymiriuvannia, rozvytok (analitichnyi ohliad) [Resilience or psychological stability: concept, measurement, development (analytical review)]. *Analitychnyi visnyk u sferi osvity y nauky: dovid. biul.* Kyiv, 18, 96–120 [in Ukrainian].
5. Romanchuk, O. Psykhologichna stiikist v umovakh viiny: indyvidualnyi ta natsionalnyi vymir [Psychological resilience in the conditions of war: individual and national dimensions]. Retrieved from: https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/ [in Ukrainian].
6. Bertsia, V., & Poulou, M. (2023). Resilience: Theoretical Framework and Implications for School. *International Education Studies*, 16(2), 1–12. <https://doi.org/10.5539/ies.v16n2p1> [in English].
7. Building Your Resilience (2023). Retrieved from: <https://www.apa.org/topics/resilience/building-your-resilience> [in English].

8. Condly, S.J. (2006). Resilience in Children. *Urban Education*, 41(3), 211–236. <https://doi.org/10.1177/0042085906287902> [in English].
9. Fletcher, D., & Sarkar, M. (2013). Psychological Resilience. *European Psychologist*, 18(1), 12–23. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124> [in English].
10. Mendenhall, E., & Kim, A.W. (2019). How to Fail a Scale: Reflections on a Failed Attempt to Assess Resilience. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 43(2), 315–325. <https://doi.org/10.1007/s11013-018-9617> [in English].
11. Mindfulness the S.M.A.R.T. Way. (Stress Management and Resiliency Techniques) (2023). Mindfulness Everyday. Retrieved from: <https://www.mindfulnesseveryday.org/smart.html> [in English].
12. Resilience and Trauma: Expanding Definitions, Uses, and Contexts / J. McCleary and C. Figley (Guest Ed.). (2023). American Psychological Association, 23(1). Retrieved from: <https://www.apa.org/pubs/journals/special/6232301> [in English].
13. Yaremko, R., Vavryniv, O., Tsiupryk, A., Perelygina, L., & Koval, I. (2022). Research of content parameters of the professional self-realization of future fire safety specialists. *Amazonia Investiga*, 11(53), 288–297. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.53.05.28> [in English].

УДК 303.725.36:364-5

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-2-13>

Савко Надія Миколаївна,

аспірантка кафедри теоретичної психології,
Інститут управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна;
в. о. директора,
Центр творчості дітей та юнацтва Галичини,
вулиця Вахнянина, 29, Львів, 79017, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5191-0326>

ОСНОВНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті авторка розкриває основні наукові підходи до вивчення питання управління закладом позашкільної освіти. Аналізує історичні закономірності концепцій менеджменту. Виокремлює основні чотири моделі управління освітньою установою: економічної ефективності освітньої установи; ефективності педагогічного процесу; гнучкості; релевантності. Авторка характеризує особливості управління закладами позашкільної освіти та розкриває його особливості відносно управління закладами освіти в цілому. Акцентує увагу на компетентності лідера установи. Наголошує, що на сучасному етапі реформування освіти управлінські навички повинні активно входити в практику менеджменту позашкільними освітніми закладами. Серед них: навички бізнесу, глобального мислення, галузеві знання, міжособистісної взаємодії, особистісні навички, технологічна обізнаність. Поки що в закладі позашкільної освіти інтеграція відбувається не у всіх напрямках. Найбільш дієві та використовувані є наступні: міжособистісна взаємодія, особистісні навички, глобальне мислення. ЗПО відрізняються від освітніх закладів тим, що, окрім освітнього процесу, впроваджується активне творче життя, яке притаманне закладам культури. ЗПО – це певна синергія двох напрямків освіти та культури. Тому і розвиток професійного рівня вихованців стрімко розвивається та додає наступні компетентності: креативність, творчий підхід, критичне мислення, збереження культурної та національної спадщини, проєктне мислення. Авторка розкриває форми управління, серед яких більш детально зупиняється на одній із них – «Розумна організація», або «Організація, що розвивається». Наголошує, що вона добре проявилась у деяких закладах освіти, одним із яких є Центр творчості дітей та юнацтва Галичини, що в місті Львові. Ще одним сучасним видом менеджменту, який впроваджується в Україні, є управління закладом освіти в умовах державно-приватного партнерства. Ця форма ефективно працює за кордоном, і Україна зараз переймає цей досвід та залучає бізнес-партнерів до освітнього процесу. Система проста: заклад освіти працює на запит фахівців-практиків. Натомість заклад освіти отримує фінансування.

Ключові слова: управління, наукові підходи, концепції управління, особистісно орієнтований підхід, функції управління, технології управління, заклади позашкільної освіти.

Savko Nadiia. Basic scientific approaches to the study of the problem of management of an out-of-school education institution

Abstract. In the article, the author reveals the main scientific approaches to the study of the management of an out-of-school education institution. Analyzes historical patterns of management concepts. It singles out the main four models of management of an educational institution: economic efficiency of an educational institution; effectiveness of the pedagogical process; flexibility; relevance. The author characterizes the peculiarities of the management of extracurricular education institutions and reveals its features in relation to the management of educational institutions in general. Emphasizes the competence of the leader of the institution. Emphasizes that at the current stage of education reform, managerial skills should be actively included in the practice of management of extracurricular educational institutions. Among them: business skills, global thinking, industry knowledge, interpersonal interaction, personal skills, technological awareness. So far, integration does not take place in all directions in the out-of-school education institution. The most effective and used are: interpersonal interaction, personal skills, global thinking. Institutions of extracurricular education differ from educational institutions in that, in addition to the educational process, an active creative life, which is characteristic of cultural institutions,

is introduced. Institutions of extracurricular education is a certain synergy of two areas of education and culture. Therefore, the development of the professional level of pupils is rapidly developing and adds the following competencies: creativity, creative approach, critical thinking, preservation of cultural and national heritage, project thinking. The author reveals the forms of management, among which she dwells in more detail on one of them – "Smart organization" or "Developing organization". He emphasizes that it has shown itself well in some educational institutions, one of which is the Center for Creativity of Children and Youth of Galicia in the city of Lviv. Another modern type of management implemented in Ukraine is the management of an educational institution under the conditions of public-private partnership. This form works effectively abroad and Ukraine is now adopting this experience and involving business partners in the educational process. The system is simple: the educational institution works at the request of practitioners. In return, the educational institution receives funding.

Key words: management, scientific approaches, management concepts, person-oriented approach, management functions, management technologies, extracurricular education institutions.

Вступ. Це дослідження зумовлене появою та стрімким ростом нових пріоритетів розвитку освіти як у європейському, так і у вітчизняному освітньому просторі. Освіта – один із найважливіших чинників розвитку суспільства, вона може задовольнити сучасні й майбутні потреби людства, вирішити екологічні, економічні та соціальні проблеми.

Найважливішими рисами нової освітньої системи, на думку більшості дослідників, мають стати такі: безперервність освіти, навчання впродовж усього життя, самоосвіта та індивідуалізація навчання. Звідси випливає і різнохарактерність освітніх стандартів і спеціальностей та чіткий перехід від формально-дисциплінарного до проблемно-активного типу навчання.

Освітня галузь зараз потребує активної модернізації та реорганізації управлінської системи через менеджмент та фінансування, автономію закладу освіти, несення відповідальності за результати виховної та освітньої діяльності. Саме тому є актуальною тема управління з позиції реформування галузі освіти, позашкільної в тому числі.

Значна кількість досліджень присвячена саме проблемі управління закладами освіти. Вона розкрита в працях Ф. Тейлора, М. Альберта, А. Маслоу, Л. Карамушка, Л. Орбан-Лембрик, В. Пikelьна, М. Прищак, О. Лесько, І. Цимбалюк та ін. Усі вони прийшли до однієї тези, що найважливіший чинник забезпечення якісної освіти – це ефективний процес управління закладом освіти. Та зараз він потребує кардинальних змін. Освіта, як і світ, не стоїть на місці. У Законі України «Про освіту» та Національній доктрині розвитку освіти в

Україні є завдання – забезпечити перехід від традиційної до державно-громадської форми управлінської діяльності.

Настав час змінювати підхід до управління, намагатися впроваджувати нові методи та стилі управління, вивчати їх та аналізувати.

Мета статті – охарактеризувати основні наукові підходи до вивчення проблеми управління закладами позашкільної освіти.

Матеріали та методи. Аналіз концепцій і моделей управління розвитком освіти необхідний для визначення місії та ролі сучасної освіти, розуміння шляху економічного та культурного зростання. Аналізом вітчизняних і зарубіжних моделей займаються науковці та практики, для яких зараз стоїть завдання – вирішення глобальних проблем і пропозиції перспективних моделей та підходів до управлінської діяльності.

Учені досить широко дають визначення феномену управління. Так, Пітер Друкер стверджує, що «управління – це особливий вид діяльності, який перетворює неорганізований натовп на ефективну, цілеспрямовану та продуктивну групу» (Друкер, 2020).

Учені Т. Дрейк та В. Роу переконують, що «управління – це спланований процес, який включає мотивацію людей на досягнення мети організації, створення умов для виконання визначених завдань, створення комфортних обставин, що сприятимуть зростанню та оптимальному використанню творчих здібностей та вмінь кожної людини, вибудову та підтримку робочих стосунків особи та організації, об'єднання зусиль із реалізації спільно сформульованих завдань, оптимальне використання матеріальних та людських стосунків.

Про управління як процес планування, організації, мотивації та контролю, необхідний для формулювання та досягнення мети організації, говорили свого часу М. Мескон, Ф. Хедоурі, М. Альберт.

У філософському словнику поняття «управління» розкривається як елемент, функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження їх певної структури, підтримку діяльності, реалізацію їх програм і мети.

Західні теорії у сфері управління освітніми установами представлені чотирма управлінськими концепціями.

Перша опирається на чинники економічної ефективності установи освіти. Тут організація освіти розглядається як механістична, замкнута, раціональна система, де управління спрямоване на ефективність.

Друга сформована на основі ефективності педагогічного процесу та спирається на психологічні чинники, зокрема, досвід адміністраторів та керівників освітніх установ, що побудовані на принципах біхевіоризму. Таку організацію прихильники цієї теорії розглядають як органічну, напівзамкнуту природну систему, де управління направлене на інтегрування структурних елементів для оптимізації її роботи та функціонування. Тут акценти ставлять на особистісній взаємодії та управлінській поведінці.

Ще одна модель управління заснована на чинниках гнучкості. Концептуально вона сягає корінням у теорії управління розвитком, теорії випадковості, розвитком організаційних структур, розвитку інститутів. Тут освітню організацію трактують як адаптивну та відкриту систему, а головне значення приділяється ситуаційним змінним зовнішнього середовища для створення гнучкості.

Четверта модель заснована на чинниках релевантності, в основі якої лежить теорія екзистенціалізму, критичного реалізму, методу діалектики, теорії людських стосунків. Тут освітня організація вбачається як цілісна система структурних взаємодіючих у процесі управління елементів, де фахівці керуються свідомістю та критичністю суб'єктів, супер-

ечливістю та спільністю мети через культурну релевантність (Пікельна, 2004).

Надсучасними вважаються сьогодні управлінські моделі, що створені на основі чинників гнучкості й культурної релевантності.

У другій половині ХХ століття розгорнувся науковий дискурс у психології управління в організації, у якому все більшого поширення набуло розкриття напрямку розвитку особистісного підходу в менеджменті. Тобто саме роль особистості в менеджменті й загалом розвитку організації стало центральним у пошуках і формуванні ефективних менеджерських систем. Проте все ж наголос ставиться на деяких етичних та психологічних особистісних властивостях, а не на особистості як цілісній сутності. Питанням впливу особистості на розвиток організації як системи теж приділяється небагато уваги.

Саме тому з розширенням сучасного процесу гуманізації діяльності організації та управління основними завданнями теорій менеджменту є розвій генези управління через призму місця та ролі особистості в менеджменті та й загалом – організації (Орбан-Лембрик, 2002).

На сьогодні найвідомішою є типологія класичних, неокласичних та сучасних менеджерських теорій, серед яких математичні, емпіричні, ситуаційні та системні. Попри всі прогресивні аспекти такої типології проглядається змістовна, структурна та методологічна невизначеність та розмитість як особистісного, так і психологічного управлінських чинників. До прикладу, у рамках ситуаційної та системної теорій розкриваються як технократичні бачення управління, так і особистісні, у тому числі психологічні. Це свідчить про те, що вони, психологічні чи особистісні чинники, не є в них визначальними (Ковальчук, 2018).

Вказані нами недоліки, як нам видається, дещо спростовуються в аналізі типологій, де проглядається особистісно орієнтований та особистісно-психологічний підходи. У технократичному підході переважають теорії (структурна, механістична, технологічна, раціоналістична), які суттєво зводять до міні-

муму особистісно-психологічний чинник. Натомість особистісний підхід заснований на імплементації закономірностей особистісного розвитку та міжособистісної взаємодії. Центральним феноменом такої управлінської концепції є особистість як найбільша цінність в організації.

Але слід зазначити, що часто автори не розмежовують психологічний і особистісний підходи та зводять їх як тотожні. Психологія управління натомість намагається виокремити деякі особливості психологічного підходу (Карамушка, Москальов, 2011).

Результати. На нашу думку, основна відмінність між особистісним та психологічним підходами полягає у виокремленні основних сутнісних сфер людини, таких-от як поведінка, несвідоме, емоції тощо. У той же час цей підхід не розглядає людину як цілісну особистісну сутність. Проте якщо характеризувати особистість як суто психологічну сутність, то особистісний підхід теж можна розглядати як психологічний.

Тобто можна розглядати ті підходи як взаємопов'язані чи незалежні один від одного самодостатні напрямки, адже в психології управління феномен змісту й сутності особистісного підходу ще дуже далекий від завершення та має велику кількість тем для досліджень. Адже без психологічних знань у царині психічного життя особистості в роботі менеджера не обійтись.

Р. Уотерман вважає, що впровадження особистісного напрямку в психології управління в більшій мірі завдячує і суспільній гуманізації загалом, і збільшенню наукової цікавості до особистісної взаємодії людини в суспільстві. Із підняттям ролі особистості в різних сферах технічного прогресу зростає потреба вивчення управління, опираючись на основні закони діяльності психіки людини. Коли існують відповідні стимули та мотивація для саморозвитку особистості, росте й оновлюється не лише людина, а й компанія, у яку вона імплемтує власні креативні нові ідеї та опрацьований досвід. Організаційний розвиток має перспективу стати ефективним та конкурентоздатним лише тоді, коли матиме

особистісну орієнтацію. Саме корпоративний особистісний дух стане справою не лише справедливості, гуманізму та етики, але й економічної потреби організації (Peters, Waterman, 1982).

Станом на сьогодні теоретико-методологічні напрацювання вчених нам пропонують симбіоз технократичного й особистісного напрямків, тобто виробляється такий собі врівноважений синтетичний підхід. Так, подібну спробу поєднання обидвох підходів зробили Дж. Коллінз у теорії «П'ятий рівень управління», І. Адізес у теорії «Стили менеджменту», також стилі керівництва представлені в працях Р. Блейка та Дж. Мутона тощо.

Важливу роль у всіх тих теоріях відіграє тема особистості менеджера. Навіть тут прослідковується особистісне й технологічне бачення цієї проблеми. У технологічному підході червоною лінією проходять методи вирішення управлінських засад, і за своєю суттю цей напрямок не є психологічним. У цьому напрямку погляд на особистість є примітивним та опирається на концепції людини «професійної», «адміністративної», «економічної», що, зрештою, співвідноситься із загальною концепцією технократичного мислення. Тут особистість представлена як засіб до вирішення завдань організації. Варто звернути увагу на те, що навіть проблеми організаційного розвитку, поведінки, управління персоналом прописані без занурення в соціально-психологічні особливості досліджуваного предмета.

Саме тому важливим на сьогодні є підняття на поверхню питань соціально-психологічних чинників та впливу цілісної особистості у формуванні особистісного підходу в поглядах на роль та місце менеджера в загальній системі управління (Кравець, Мешко, 2020).

Адміністративні новації впроваджуються в управлінські процеси, а саме: уміння розвиватися, вчитися, організовувати власний професійний простір, адаптуватися. Гуманізація як принцип управління полягає в спільній організації роботи працівників та керівника як партнерів, коли керівник враховує індивідуально-психологічні властивості працівни-

ків та формування умов для їх саморозвитку та самовдосконалення.

За даними дослідження Л.М. Калініної в освітньому менеджменті в умовах змін визначена певна мета, та чітко розставлені бізнес-навички, які потрібно впроваджувати в систему освіти (Калініна, 2011).

У таблиці 1, наведеній нижче, показана інтеграція бізнес-навичок у мету щодо управління закладом освіти, розвитку професійного рівня з вимогою «завтрашнього дня».

Таблиця 1
**Інтеграція бізнес-навичок
у мету управління**

Бізнес-навички	Демонструє розуміння бізнесу, важливості забезпечення його результатів і наслідків
Глобальне мислення	Ефективна співпраця без кордонів, із культурним розмаїттям, без вікових відмінностей
Галузеві знання	Підтримка знань із відповідних галузей та сегментів
Міжособистісна взаємодія	Співпраця з іншими людьми для налагодження взаємодії та довіри
Особисті навички	Навички, що демонструють адаптивність і бажання постійного навчання
Технологічна обізнаність	Навички, що демонструють обізнаність і знання існуючих та перспективних технологій

У закладі позашкільної освіти інтеграція відбувається не у всіх напрямках. Найбільш дієвими та використовуваними є такі: міжособистісна взаємодія, особистісні навички, глобальне мислення. ЗПО відрізняються від освітніх закладів тим, що, окрім освітнього процесу, впроваджується активне творче життя, яке притаманне закладам культури. ЗПО – це певна синергія двох напрямків: освіти та культури. Тому і розвиток професійного рівня вихованців стрімко розвивається та додає наступні компетентності: креативність, творчий підхід, критичне мислення, збереження культурної та національної спадщини, проектне мислення.

Управління має бути абсолютно результативним. Сьогодні є певні особливості щодо прийняття управлінських рішень, побудови

процесу прийняття рішень, яке виключно орієнтовано на результат із прогнозуванням того чи іншого управлінського рішення для розвитку певної організаційної системи.

Менеджер ХХІ століття знає, чого хоче, працює над собою та чітко застосовує здобуті знання. Управлінець сьогодні повинен уміти приймати непопулярні рішення, розставляти пріоритети, жертвуючи неперіоритетними справами задля першочергової мети. Важливими є реалізація завдань, результат і мета. Враховуючи індивідуально-психологічні особливості вихованців, прийняття їх як унікальних та неповторних особистостей освітнього та управлінського процесу, створення відповідних умов для виявлення творчого потенціалу учнів, стає можливим впровадження гуманізації управління в закладах позашкільної освіти в рамках демократизації управління (Карамушка, 2011).

На сьогодні керівнику заважає управляти невміння працювати на результат, комунікувати, адже суспільство стає все більш прагматичним. Освіта має низький соціальний статус, фінансується за залишковим принципом, першокласні фахівці-педагоги переходять у сферу бізнесу у зв'язку з економічною кризою, спостерігається консерватизм системи освіти, а також низький рівень психологічної культури як педагогів, так і управлінців, відсутність дієвої системи шкільних психологічних служб, недостатня орієнтація суспільної свідомості загалом та потреба психологічної просвіти життєдіяльності людей тощо.

Формою управлінської діяльності є зовнішнє практичне відображення конкретних дій. Зазвичай форми діяльності регламентуються адміністративно-правовими нормами. Вибір конкретної форми діяльності залежить від компетенції певного суб'єкта управління, призначення та функцій управлінської діяльності, змісту й характеру вирішуваних питань, цілей керуючого впливу, особливостей конкретного об'єкта управління (Ковальчук, 2018).

Зараз настав час перебирати форми управління з бізнес-структур та адаптувати до технологій менеджменту управління освітніми

зкладами. Одна з них – це «Розумна організація», або «Організація, що розвивається». Ця технологія вривається в управлінський простір. Деякі заклади вже успішно перейшли на таку технологію, а саме Києво-Могилянська академія та Центр творчості дітей та юнацтва Галичини (ЗПО).

Технологія була запропонована та активно розвивається завдяки автору книги «П'ята дисципліна», директорові та засновникові Центру організаційного навчання в школі менеджменту MIT Sloan Пітерові Сенге (Senge, 2018).

«Розумна організація» – це найновіша управлінська технологія. Зараз усі бізнесові структури переходять на цю технологію, а ось освітні заклади не квапляться рухатись уперед. Хоча підґрунтя для впровадження «розумної організації» в закладах позашкільної освіти є. Це також уміння дуже швидко, через процес навчання та процес сприйняття нових технологій і знань перебудуватися відповідно до вимог зовнішнього середовища; це організація, яка постійно навчається.

Превентивний напрямок розвитку організації дуже ефективний. Через мінливість зовнішнього середовища, соціальні виклики, такі як ковід, війна, соціально-економічні, фінансові, природні катаклізми, заклади позашкільної освіти потрібно змінювати й адаптовувати. Час показав, що освіта готова прийняти будь-які виклики. Ми перебудуємо систему освіти та підготовки кадрів. Заклади позашкільної освіти більш мобільні та гнучкі, на відміну від закладів вищої освіти та шкіл, тому впроваджувати нові системи значно легше.

«Розумна організація» – це організація, де вище керівництво чи мозковий центр достатньо позитивний, щоб керувати працівниками, педагогами, мотивувати їх до досконалості, а також перетворювати звичайний заклад на «розумний» заклад позашкільної освіти, у якому працюють креативні педагоги, які роблять заклад успішним.

Відмітимо особливості «Розумної організації» ЗПО: партнерські зв'язки, орієнтація на виховання, реагування на зміни, використання нових можливостей.

Першочергово стоїть ідея розвитку працівника, авторитету закладу позашкільної освіти перед працівниками, повага та розуміння візії закладу. «Розумна організація» не базується на стилях управління (демократичний, авторитарний), а засновується на вихованні місії та візії, розвиває таланти кожного працівника, спрямовуючи їх на досягнення спільної мети. Це називається «талант менеджменту» (управління здібностями педагога).

Ще одним сучасним видом, який впроваджується в Україні, є управління закладом освіти в умовах державно-приватного партнерства. Ця форма ефективно працює за кордоном, і Україна зараз переймає цей досвід та залучає бізнес-партнерів до освітнього процесу. Це діалог, який ведеться з бізнесом. Система проста: заклад освіти працює на запит фахівців-практиків, натомість отримує фінансування. Такий вигляд має ця нова схема управлінської роботи. На початку ХХ століття вже була така співпраця між підприємствами та закладами освіти, а подібна форма роботи відбувалась на інтуїтивному рівні.

Проекти державно-приватного партнерства (ДПП) реалізовували як економічно розвинуті країни, так і ті, що розвиваються та вирішують завдання з відбудови національної економіки в несприятливих умовах. Їх досвід переконливо доводить, що такі проекти дозволяють залучити приватний капітал в інфраструктуру в стислі терміни, а також забезпечити стрімке економічне зростання за відсутності значних державних вкладень. У 2014 році в Європі у проекти ДПП залучили 18,7 млрд євро. Якщо взяти вітчизняний досвід, то наш бізнес – соціоорієнтований. Тому ця технологія є перспективною в Україні та буде розвиватися.

Якщо говорити про те, чи приживеться така схема в закладах позашкільної освіти, то варто зазначити, що ЗПО не виховують фахівців у певній галузі, а спрямовують, профорієнтують, дбають про дозвілля і дають можливість пізнати та творчо збагатитись дітям і молоді. Тому в таких закладах прямо не зацікавлені бізнес-структури, а даремно, бо саме в закладах позашкільної освіти 70% дітей вибира-

ють майбутню професію. Для прикладу, держава не може фінансувати такий матеріально витратний напрямок, як технічна творчість. А це – авіамоделювання, радіотехнічне моделювання, дизайн, програмування та робототехніка. Розуміючи, що саме в підлітковому та юному віці закладається фундамент майбутньої професії, великі компанії технічного напрямку могли б узяти на себе забезпечення матеріально-технічної бази, навіть у себе на підприємствах.

Основним показником ефективності закладу позашкільної освіти є соціальна ефективність. Уся діяльність відбувається в певному соціальному середовищі. Якщо є соціальна потреба, то має бути готовність прийняти управлінське рішення, яке відповідає сучасним соціальним вимогам.

Висновки. Сучасний стан управління закладами освіти, позашкільними зокрема, готовий динамічно рухатись до впровадження інновацій та переймати досвід європейських

колеґ. Головна мета держави й суспільства – вирішення проблем формування державної політики в галузі освіти. У час реформ ми все більше звертаємось в управлінні закладом освіти до досвіду управління в бізнесі. Так, технологія «Розумна організація» є аналогом управління великими командами та бізнес-структурами. Вона дає свої позитивні плоди. Постійні тренінги, командоутворення, створення єдиних цілей – це те, на чому зараз будується управління закладом позашкільної освіти.

Широкий спектр наукових напрямів, теорій і концепцій управління, їх активні змагання між собою мотивують нас до подальших наукових пошуків в оптимізації управлінської діяльності, а також підсилення психологічної та етичної її складової.

Перспективою подальших наших пошуків стане розкриття ролі середовища розвитку закладів позашкільної освіти у формуванні молодого покоління.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми управління закладами освіти в контексті стратегії модернізації освітньої галузі : колективна монографія / за загальною редакцією В.П. Кравця, Г.М. Мешко. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. 310 с.
2. Карамушка Л.М., Дзюба Т.М. Психологія управління конфліктами в організації (на матеріалі діяльності освітніх організацій) : монографія. Полтава, 2009. 268 с.
3. Карамушка Л.М., Москальов М.В. Психологічні умови підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації : монографія. Київ : «Просвіта», 2011. 200 с.
4. Ковальчук З.Я. Психологічний супровід позашкільної освіти як чинник успішної педагогічної взаємодії. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна»* / головний редактор Р.І. Благута. Львів : ЛьвДУВС, 2018. Вип. 1. С. 43–52.
5. Ковальчук З.Я. Соціально-психологічний аналіз поведінки керівника щодо підлеглих (на прикладі освітніх установ). Соціально-правові студії. Львів : ЛьвДУВС, 2018. Випуск 2. С. 64–73.
6. Мармаза О.І. Історія вчень менеджменту. Основи теорії менеджменту. Харків : ТОВ «Планета-принт», 2015. С. 6–33.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Основи психології управління : монографія. Івано-Франківськ : Плай, 2002. 426 с.
8. Пікельна В.С. Управління школою : у 2-х ч. Ч. 2. Харків : Вид. гр. «Основа», 2004. 112 с.
9. Управління закладами освіти: теорія, історія, практика : колективна монографія / Н.В. Безлюдна, В.В. Бойченко, О.В. Бялик, М.І. Гагарін та ін. ; за заг. ред. О.Л. Кірдан. Умань : Візаві, 2020. 290 с.
10. Калініна Л. Освітній менеджмент в умовах змін : навч. посіб. / Л. Калініна, Л. Карамушка, Т. Сорочан, Р. Шиян та ін. ; за заг. ред. В. Олійника, Н. Протасової та ін. Луганськ : СПД Резніков В.С., 2011.
11. Senge P. *Global Journal of Human Resource Management*. 2018. November. Vol. 6. № 5. P. 1–19. Published by European Centre for Research Training and Development UK. <https://www.eajournals.org>
12. Drucker P.F. *American scientist of Austrian*. Vendor : KM-Books, 2020. 240 p.
13. Peters T.J., Waterman R.H. *In Search of Excellence: Lessons from America's Best-Run Companies*. Harper & Row, New York, 1982.

References:

1. Kravtsia, V.P., Meshko, H.M. (Ed.) (2020). Aktualni problemy upravlinnia zakladamy osvity v konteksti stratehii modernizatsii osvitoi haluzi: kolektyvna monohrafiia [Current problems of management of educational institutions in the context of the strategy of modernization of the educational sector: collective monograph / edited by V. P. Kravets. H. M. Meshko]. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. 310 s. [in Ukrainian].
2. Karamushka, L.M., & Dziuba, T.M. (2009). *Psykhologhiia upravlinnia konfliktamy v orhanizatsii (na materialii diialnosti osvity orhanizatsii)* [Psychology of conflict management in the organization (based on the activity of educational organizations)]. Poltava, 268 s. [in Ukrainian].
3. Karamushka, L.M., Moskalov, M.V. (2011). *Psykhologhichni umovy pidhotovky maibutnikh menedzheriv do upravlinnia zminamy v orhanizatsii* [Psychological conditions for training future managers to manage changes in the organization]. Kyiv: "Prosvita", 200 s. [in Ukrainian].
4. Kovalchuk, Z.Ia. (2018). Psykhologhichni suprovod pozashkilnoi osvity yak chynnyk uspishnoi pedahohichnoi vzaiemodii [Psychological support of extracurricular education as a factor of successful pedagogical interaction]. Holovnyi redaktor R.I. Blahuta. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykhologhichna: zbirnyk naukovykh prats*, 1. Lviv: LvDUVS, 43–52 [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, Z.Ia. (2018). Sotsialno-psykhologhichni analiz povedinky kerivnyka shchodo pidlehykh (na prykladi osvity ustanov) [Socio-psychological analysis of the manager's behavior towards subordinates (on the example of educational institutions)]. *Sotsialno-pravovi studii*, 2. Lviv: LvDUVS, 64–73 [in Ukrainian].
6. Marmaza, O.I. (2015). *Istoriia vchen menedzhmentu. Osnovy teorii menedzhmentu* [History of management teachings. Fundamentals of management theory]. Kharkiv: TOV "Planeta-ptynt", 6–33 [in Ukrainian].
7. Orban-Lembryk, L.E. (2002). *Osnovy psykhologii upravlinnia: monohrafiia* [Basics of management psychology: a monograph]. Ivano-Frankivsk: Plai, 426 s. [in Ukrainian].
8. Pikelna, V.S. (2004). *Upravlinnia shkoloiu* [School management]. U 2-kh ch. Ch. 2. Kharkiv: Vyd. hr. "Osнова", 112 s. [in Ukrainian].
9. Bezliudna, N.V., Boichenko, V.V., Bialyk, O.V., Haharin, M.I. ta in. (2020). *Upravlinnia zakladamy osvity: teoriia, istoriia, praktyka: kolektyvna monohrafiia* [Management of educational institutions: theory, history, practice: collective monograph] / za zah. red. O.L. Kirdan. Uman: Vizavi, 290 s. [in Ukrainian].
10. Kalinina, L., Karamushka, L., Sorochan T., Shyian, R. ta in. (2011). *Osvitnii menedzhment v umovakh zmin: navch. posib.* [Educational management in conditions of change: [education. help]] / Za zah. red. V. Oliinyka, N. Protasovoi ta in. Luhansk: SPD Reznikov V.S. [in Ukrainian].
11. Senge, P. (2018). *Global Journal of Human Resource Management*, 6(5), 1–19. Published by European Centre for Research Training and Development UK. <https://www.eajournals.org>
12. Drucker, P.F. (2020). *American scientist of Austrian*. Vendor: KM-Books, 240 p.
13. Peters, T.J. & Waterman, R.H. (1982). *In Search of Excellence: Lessons from America's Best-Run Companies*. Harper & Row, New York.

ЗМІСТ

Бліхар В'ячеслав Степанович ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА РІЗНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СЕРЕДОВИЩ.....	3
Вавринів Олена Степанівна, Христюк Оксана Леонідівна ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ ПІД ВПЛИВОМ СТРЕСОГЕННИХ ФАКТОРІВ.....	11
Калька Наталія Миколаївна ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ СКЛАДНИКІВ ЕКЗИСТЕНЦІЇ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ.....	16
Кісіль Зоряна Романівна ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ОСОБИСТОСТІ.....	23
Ковальчук Зоряна Ярославівна, Бозоян Микола Амбарцумович ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ НА РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ФАХІВЦІВ СИЛОВИХ СТРУКТУР.....	32
Ковальчук Зоряна Ярославівна, Шевченко Олена Леонідівна ОСОБИСТІСНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК МАРКЕР ЕМОЦІЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЛІДЕРА РІЗНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СЕРЕДОВИЩ: ПОВЕДІНКОВІ СТРАТЕГІЇ В УМОВАХ КРИЗОВОГО СУСПІЛЬСТВА.....	41
Колісник Роксолана Ярославівна ФЕНОМЕН ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	49
Кузьо Любов Іванівна ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ТА ТЕХНІК РОБОТИ ЗІ СНОВИДІННЯМИ.....	58
Лялюк Галина Миколаївна СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ.....	66
Лялюк Юрій Русланович ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ СТРУКТУРИ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	73
Novytskyi Taras Oleksandrovych COPING WITH THE HORROR OF COMBAT EXPERIENCE THROUGH ARCHETYPAL IDENTIFICATIONS WITH FIGURES OF POPULAR FICTION IN COMBATANTS: A CASE STUDY.....	80
Потапов Семен Олексійович ПРОБЛЕМА РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....	90
Савко Надія Миколаївна ОСНОВНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	96

CONTENTS

Blikhar Viacheslav PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PERSONALITY OF A POLITICAL LEADER IN DIFFERENT SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENTS.....	3
Vavryniv Olena, Khrystuk Oksana STUDY OF PSYCHO-EMOTIONAL PERSONALITY STATES UNDER THE INFLUENCE OF STRESSOGENIC FACTORS.....	11
Kalka Nataliya PECULIARITIES OF EXISTENTIAL MANIFESTATIONS IN STUDENTS IN WAR CONFLICT IN UKRAINE: AN EMPIRICAL STUDY.....	16
Kisil Zoriana ON THE QUESTION OF RESEARCH PERSONALITY PERFECTIONISM.....	23
Kovalchuk Zoriana, Bozoian Mykola THE INFLUENCE OF PERSONAL CHARACTERISTICS ON THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL RESISTANCE OF STRENGTH STRUCTURES SPECIALISTS.....	32
Kovalchuk Zoriana, Shevchenko Olena PERSONAL REFLECTION AS A MARKER OF THE EMOTIONAL WELL-BEING OF A LEADER IN DIFFERENT SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENTS: BEHAVIOURAL STRATEGIES IN A CRISIS SOCIETY.....	41
Kolisnyk Roksolana PHENOMENON OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN SCIENTIFIC LITERATURE.....	49
Kuzo Liubov PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF APPROACHES AND TECHNIQUES OF WORKING WITH DREAMS.....	58
Lyaluk Halyna SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE FORMATION OF PERFECTIONISM.....	66
Lialiuk Yurii MAIN COMPONENTS OF THE STRUCTURE OF PERSONAL EMOTIONAL RESISTANCE...	73
Novytskyi Taras COPING WITH THE HORROR OF COMBAT EXPERIENCE THROUGH ARCHETYPAL IDENTIFICATIONS WITH FIGURES OF POPULAR FICTION IN COMBATANTS: A CASE STUDY.....	80
Potapov Semen THE PROBLEM OF RESILIENCE IN MODERN PSYCHOLOGY.....	90
Savko Nadiia BASIC SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF THE PROBLEM OF MANAGEMENT OF AN OUT-OF-SCHOOL EDUCATION INSTITUTION.....	96

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія психологічна

Випуск 2

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *М. С. Михальченко*

Підписано до друку 29.12.2023 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 12.32. Зам. № 0124/018
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.